

decembar 2011. godina

Broj: 2

ŠKOLSKE PRIČE

časopis za nastavnu, edukacijsko-korektivnu, re/habilitacijsku, pedagoško-psihološku, socijalnu i medicinsku teoriju i praksu

Zavod za odgoj i obrazovanje osoba sa smetnjama u psihičkom i tjelesnom razvoju
Odjel za dokumentaciju i edukativnu inovaciju
Tuzla

ŠKOLSKE PRIČE

**Časopis za nastavnu, edukacijsko-korektivnu, re/habilitacijsku,
pedagoško-psihološku, socijalnu i medicinsku teoriju i praksu**

**Zavod za odgoj i obrazovanje osoba sa smetnjama u psihičkom i tjelesnom razvoju
Odjel za dokumentaciju i edukativnu inovaciju
Tuzla**

Izdavač

Zavod za odgoj i obrazovanje osoba sa smetnjama u psihičkom i tjelesnom razvoju
Odjel za dokumentaciju i edukativnu inovaciju
Krečanska 5, Tuzla

Za izdavača

Sanela Mandžukić, dipl. defektolog-oligofrenolog

Savjet časopisa

Dr. sc. Ćimeta Hatibović
Dr. sc. Milena Nikolić
Elmir Tukić, profesor historije
Sead Jahić, dipl. pedagog

Glavni urednik

Mr. sc. Selma Hodžić, dipl. defektolog-oligofrenolog

Zamjenik glavnog urednika

Mr. sc. Saša Delić, dipl. defektolog-oligofrenolog

Redakcijski odbor

Mr. sc. Damir Muratović, dipl. pedagog-psiholog
Emina Halilčević, dipl. defektolog-oligofrenolog
Sanela Mandžukić, dipl. defektolog-oligofrenolog
Mr. sc. Saša Delić, dipl. defektolog-oligofrenolog
Mr. sc. Selma Ibrišković, dipl. defektolog-oligofrenolog
Mr. sc. Selma Hadžić, dipl. defektolog-oligofrenolog
Mr. sc. Selma Hodžić, dipl. defektolog-oligofrenolog

Lektorice

Selma Kopic, profesorica bosanskog jezika i književnosti
Džehva Aščić, profesorica bosanskog jezika i književnosti

Tehničko uređenje

Admir Hasanbašić, dipl. ing. elektrotehnike
Saida Sokoljak, prof. matematike

Štampa

”PrintCom”, d.o.o. grafički inženjering, Tuzla

Za štampariju

Delila Hadžimehmedović

ISSN 1986-5511

**ZAHVALJUJEMO SE NA FINANSIJSKOJ POMOĆI OKO REALIZACIJE OVOG PROJEKTA
FEDERALNOM MINISTARSTVU OBRAZOVANJA, NAUKE, KULTURE I SPORTA**

Riječ Redakcijskog odbora

Dragi čitaoci,

Već drugu godinu "Školske priče" su sa Vama i nama. U želji da Vam približimo kompletnu problematiku sa kojom se susreću osobe sa smetnjama u psihičkom i tjelesnom razvoju, i u ovom broju nastavljamo sa objavljivanjem primjera dobre inkluzivne prakse te aktuelnih tema koje se odnose na zadovoljavanje njihovih potreba. Svjesni smo nedostatka socijalne podrške osobama sa smetnjama u psihičkom i tjelesnom razvoju u procesu njihovog uključivanja u svakodnevni život i rad. Znamo da mnogi kreatori cjelokupne politike koja tretira prava i druga pitanja pomenutih osoba, na žalost samo deklarativno prihvataju obaveze koje se tiču reformi, kada je u

pitanju zadovoljenje posebnih potreba i prava osoba sa smetnjama u psihičkom i tjelesnom razvoju.

Zahvaljujući kolegicama i kolegama koji su dali nesebičan doprinos u nastanku drugog broja časopisa "Školske priče" moći ćete pročitati teme koje će možda ponuditi neke odgovore, ali sigurno i otvoriti mnoga druga pitanja.

Nadamo se, dragi čitaoci, da ćete se aktivno uključiti u kreiranje trećeg broja, ali i ostalih brojeva naših i Vaših "Školskih priča", čije štampanje je finansirano zahvaljujući Fedrealnom ministarstvu obrazovanja i nauke, koje je prepoznalo značaj ovog časopisa i problematiku osoba sa smetnjama u psihičkom i tjelesnom razvoju.

Sretno dijete

Ja sam djevojčica koja ima mane
i svaki prolaznik pored mene
na trenutak
stane

Upita me onda riječ koju
I tužno se zapita za sudbinu moju

Ne gledaj me, prolazniče, tužno tako
jer i ja sam dijete sa željom i maštom
Kao dijete svako

Onda mi misli navinu same
što bih ja na ovom svijetu bez svoje
mame

Na upornost „KORAKA NADE“
u redovnu
školu idem ja

Da pokažem zdravoj djeci da nije
mana invalidnost ta

Ja se trudim što najbolje mogu
Da prevaziđem problem mojih nogu.

I evo za danas ja vam svoju
pjesmu rekoh
da u skoroj budućnosti
želim biti netko.

Fatma Bulić,
učenica JU OŠ „Dubrave“
Iz zbirke pjesama „Osmjeh mi vrati“

O "Školskim pričama"

Svojim drugim brojem, časopis „Školske priče“ nam dokazuje svoju ustrajnost u namjeri da postane kvalitetan stručni časopis koji kontinuirano prati i obuhvata aktuelnu problematiku djece i osoba sa teškoćama u razvoju u odgojno-obrazovnom procesu i u kontekstu socijalnog prilagođavanja i medicinske skrbi.

Svi radovi koji su se našli na stranicama časopisa, svojom naučnom vrijednošću i stručnim i praktičnim iskustvima će privući pažnju čitalaca, i gotovo sigurno ponuditi širok spektar prijedloga i novih ideja u radu sa djecom i osobama sa teškoćama u razvoju.

Također, vrijednost radova se ogleda i u tome što nam otkrivaju svu specifičnost i kompleksnost rada sa osobama sa teškoćama u razvoju, kako u specijaliziranim ustanovama, tako i u redovnim školama.

Svaki odgajatelj, učitelj, nastavnik, roditelj, student, čitajući ovaj časopis može dobiti odgovore na aktuelne probleme koji se javljaju u svakodnevnom životu i radu sa djecom i osobama sa teškoćama u razvoju.

Kao savjetnik za obrazovanje Pedagoškog zavoda Tuzlanskog kantona čestitam urednicima i redakcijskom odboru na doprinosu i zalaganju da praksu stručnjaka približe svim zainteresiranim akterima kroz časopis „Školske priče“ i da isti postane vodeći časopis ne samo na Tuzlanskom kantonu već i regiji, tretirajući ključnu problematiku djece i osoba sa teškoćama u razvoju. Ovaj plemeniti poduhvat posebna je radost mnogim roditeljima koji u svom očaju ne znaju kako i gdje tražiti pomoć. Iskrene čestitke svim ljudima koji rade sa ovom djecom!

stručni savjetnik Pedagoškog zavoda
Tuzlanskog kantona mr. sc. Ediba Pozderović

Međunarodni dan osoba s invaliditetom - 3. decembar

Lejla Arnautović, dipl. defektolog-logoped

Međunarodni dan osoba s invaliditetom obilježava se 3. decembar i treba da bude podsjetnik na sve probleme i prepreke sa kojima se suočava oko 10 posto stanovništva na svijetu, koje pripada toj populaciji. Međunarodni dan osoba sa invaliditetom se obilježava povodom Svjetskog programa za akciju koji se odnosi na osobe sa invaliditetom, a koji je Generalna skupština UN usvojila 3. decembra 1992. godine.

Također se obilježava s ciljem promovisanja ljudskih prava svih osoba s invaliditetom. Oko 10 posto svjetske populacije ili oko 500 miliona ljudi, ima neku vrstu invalidnosti, a oko 25 posto ljudi vezano je za neke od problema onesposobljenosti svojih bližnjih. Sa porastom svjetske populacije, prema podacima Svjetske zdravstvene organizacije, broj ljudi sa invaliditetom stalno raste. Godišnje obilježavanje Međunarodnog dana osoba sa invaliditetom ima za cilj promovisati razumijevanje pitanja invaliditeta, prava osoba sa invaliditetom i koristi koje mogu biti izvedene iz integracije osoba sa invaliditetom u svakom pogledu političkog, socijalnog, ekonomskog i kulturnog života u njihovim zajednicama.

UN i globalna zajednica nastavljaju raditi na usaglašavanju prava osoba sa invaliditetom u svim aspektima društva. Iako su urađene mnoge aktivnosti na uključivanju osoba sa invaliditetom u razvoj, jaz između politike i prakse se nastavlja.

Osnovni problemi osoba s invaliditetom predstavljaju barijere na koje nailaze - arhitektonske i pravne, a veliki problem je njihova nezaposlenost iako su mnogi od njih

završili škole. Glavni razlog što poslodavci izbjegavaju da zaposle osobe sa invaliditetom su predrasude i njihova nespremnost da radno mjesto prilagode osobama sa invaliditetom. Njima je, uz to, potrebno olakšati proceduru za dobijanje neophodnih pomagala, posebno automobila.

Osim diskriminacije u obrazovanju i zapošljavanju, osobe sa invaliditetom susreću se i sa nerazumijevanjem okoline.

To je ono što može da se podvede kao možda važniji dio diskriminacije osoba sa invaliditetom, ne od strane države, koje postoji i koje država pokušava da promijeni, nego i od strane ljudi koji pored njih i sa njima žive. Bez pristupačnih javnih institucija kao što su bolnice, škole, pošte, banke, trgovački centri, sportski objekti i ostali sadržaji, osobama sa invaliditetom narušena su osnovna ljudska prava na zdravstvenu zaštitu, obrazovanje, rad i ravnopravno sudjelovanje u svakodnevnom životu.

Osnovni zadatak vladinih i nevladinih organizacija, kao i običnih građana je raditi na podizanju svijesti o problemu isključivanja osoba sa invaliditetom iz svih aspekata političkog, ekonomskog, socijalnog i kulturnog života. Najznačajnija potreba je da osobe sa invaliditetom budu jednako tretirane kao i svi ostali građani.

Autoagresivni napadi kod autistične djece

Amira Begić, dipl. defektolog-oligofrenolog
Zavod za odgoj i obrazovanje osoba sa smetnjama u psihičkom
i tjelesnom razvoju, Tuzla

„Ne mogu ja, dobri čoveče, ozdraviti, jer ja i nisam bolestan, nego sam ovakav, a od sebe se ne može ozdraviti“.

(Ivo Andrić)

Ključne riječi:

agresija, autoagresija, autistična djeca, problematično ponašanje

Sažetak

Agresija i autoagresija se često javljaju kod autistične djece. Navedena ponašanja vjerovatno su biološki uvjetovana, ali je, zbog nemogućnosti i ograničenosti komunikacije s okolinom, često neadekvatno i neprimjereno sredstvo sporazumijevanja djeteta s okolinom.

Uvod

Najkraće i laički rečeno, AGRESIJA je negativan impuls usmjeren prema drugima, a AUTOAGRESIJA je agresija usmjerena prema sebi. I agresija i autoagresija su štetne, kako za samu osobu, tako i za onog na koga su usmjerene. Ne zna se šta je gore: biti agresivan prema drugom ili prema sebi samom. Autoagresija može biti usmjerena prema tijelu kao cjelini ili pojedinim dijelovima.

Svi problemi koji su karakteristični za autizam, mogu pospješiti na posredan ili neposredan način pojavu agresivnog i autoagresivnog ponašanja, a to su:

1. Teškoće u socijalnim relacijama;
2. Teškoće u komunikaciji (verbalnoj i neverbalnoj);
3. Ograničene imaginativne mogućnosti;
4. Hipersenzitivnost na većinu čulnih nadražaja, posebno zvučnih;
5. Slaba motorna koordinacija;
6. Problem sa pažnjom i postizanjem zadovoljavajućeg nivoa aktivnosti;
7. Problemi sa hranjenjem i spavanjem;
8. Izmjene raspoloženja.

Pod autoagresivnim ponašanjem podrazumijevamo ponavljajuće sporadične događaje fizičkog povređivanja koje dijete uradi samo sebi.

To je problem u ponašanju koji se često vidi kod djece sa autizmom u formi grebanja, ujedanja, lupanja glavom o zid, tablu. Iako se ništa sa sigurnošću ne zna o uzrocima koji leže iza ovakvog ponašanja, postoji mnoštvo teorija.

- Lorna Wing (1981) sugerira da ovaj problem u ponašanju nastaje kada dijete nema šta da radi (forma samostimulacije). Rješenje koje predlaže je da se obezbijedi da djetetov dan bude tako organizovan da uvijek ima nešto što će ga upošljavati.
- Drugi sugeriraju da razlog za ovakvo ponašanje leži u nesposobnosti djeteta da razumije smisao podsticaja iz okruženja. Oni povezuju samopovređivanje sa konfuzijom i frustracijom koju djeca doživljavaju zato što tako malo razumiju govor i svijet oko njih.
- Pored ovih teorija postoje oni koji smatraju da je autoagresija naučeno ponašanje. To može da bude provocirano stresnim ili emotivnim događajima i ustaljuje se kod djeteta zato što zbog takvog ponašanja dobija pažnju ili na taj način može da izbjegne neprijatne situacije (npr. zahtjeve koji mu se postavljaju).

Kad se radi na ovakvom ponašanju, potrebno je da se napravi razlika između formi autoagresivnog ponašanja koje proizvodi djetetovo okruženje (npr. izazivanje pažnje, izbjegavanje neprijatnih situacija) i drugih formi koje imaju korijene u samom djetetu (npr. samostimulacija, odbrana od spoljašnjih stimulusa).

S ciljem smanjivanja autoagresivnog ponašanja, važno je da se djetetu daju jasna pravila. Takvo ponašanje bi trebalo zabraniti, treba pronaći i druge načine na koji će dijete moći da izrazi osjećanja i neprijatnosti na adekvatniji ili manje destruktivan način, npr.:

- Kada dijete povređuje sebe, može da se zaustavi tako što se čvrsto drži za ruku.
- Kod neke djece pomaže kada odrasli promijeni reakciju na autoagresivno ponašanje. Npr. ako

dijete počne da udara glavom o zid dok se igra svojom omiljenom igračkom za stolom, odrasla osoba može da mu nakratko oduzme igračku.

- Kada se dijete udara po licu, treba da stavimo našu ruku na obraz i kažemo: „Ne udaraj“. Samopovređivanje je tako prekinuto, poslije toga možemo da pustimo dijete i da mu pomognemo u onome što radi.
- Autoagresivno ponašanje može da bude i pokazatelj želje za povlačenjem.
- Ponekad može da bude dovoljno da se riječima izrazi razlog njegove tuge ili da se umiri pjevušenjem, pružanjem osjećanja sigurnosti ili odvracanjem pažnje. Primjer za to je pružanje alternative: dozvoliti djetetu da udara parčetom drveta u debelu dasku umjesto da se samopovređuje.
- Zaštitna odjeća npr. kaciga, rukavice ili odjeća iz jednog komada je ponekad neophodna da bi se dijete zaštitilo. Odjeća treba da se skida u vremenu kada je malo šansi za autoagresivno ponašanje.

Krajnje destruktivni oblik agresivnog ponašanja jest autoagresija. Nevjerojatno je kako pritom ne osjeća bol, dapače, kao da uživa u tome. Kada krenu agresija ili autoagresija, najčešće ih nije lahko zaustaviti, dok se osoba ne isprazni.

Faktori koji najčešće izazivaju agresivno i autoagresivno ponašanje

- Organski faktori, odnosno prateće bolesti i somatska stanja (bol, infekcija, frontalni i temporalni epi napadi i sl.);
- Negativno uslovljavanje. Agresija može biti odgovor na neke od neprijatnih aktivnosti za individuu, ali takođe i odgovor na dugotrajno izostajanje prijatnih aktivnosti;
- Promjene dnevnog ritma;
- Interakcije sa ostalima iz grupe;
- Naučena agresija, putem posmatranja ostalih.

Tretman agresivnosti i autoagresivnosti

- Pokazalo se da je najefektivniji pristup neaverzivni, tj. onaj u kome se ne koristi kažnjavanje ili fizičko savladavanje. Potrebno je razmotriti zašto osoba sa autizmom trenutno komunicira na taj način - putem agresije.
- Često se pokazuje efikasnom promjena uslova okruženja koji su aktuelni neposredno prije i poslije agresivnih ispada.
- Također, je bitno okolinu načiniti relaksirajućom u cilju reduciranja stresa i anksioznosti. U prvom momentu radije se pristupa direktnom sprečavanju agresivnosti, ali mora se imati na umu da je suština u razumijevanju prirode problema.
- Često bihevioralni pristup nije moguće primijeniti, naročito u slučajevima intenzivne agitacije i anksioznosti. Tada se služimo lijekovima koji bi trebalo da trasiraju put do psihološkog pristupa, a individuu ohrabre u nastojanjima da dođe do alternativnog načina za rješavanje agresivnosti.

Da bi se tretmanu navedenog problema pristupilo na adekvatan način, poželjno je poznavati njegove osnovne karakteristike:

1. Forma, topografija agresije. Npr. nije isto kada neko lupka druge oko sebe ili lomi nameštaj.
2. Frekventnost. Mnogo su ozbiljniji ispadi koji se javljaju recimo nekoliko puta dnevno, od onih koji se javljaju jednom nedjeljno.
3. Intenzitet agresije je takođe krucijalna dimenzija ovakvog ponašanja. Obično se određuje u odnosu na snagu koja je uložena u ovakvo ponašanje, ili u odnosu na konkretne štetne efekte koji nastanu.
4. Interakcija navedenih parametara. Npr. neko može biti agresivan u blažoj formi, ali ako je frekventnost velika, to može biti ozbiljan problem. Takođe, agresivnost i autoagresivnost se mogu javljati vrlo rijetko, ali u izuzetno intenzivnom

obliku, što automatski daje visok prioritet tretmanu takvog ponašanja.

Cilj tretmana je redukovanje intenziteta i frekvencije agresivnog ponašanja na prihvatljiv stepen. To zahtijeva proces djelovanja na više nivoa:

1. Pažljiva analiza bioloških i faktora okoline, kao i posljedica agresivnog i autoagresivnog ponašanja;
2. Rearanžiranje okruženja i osmišljeno stvaranje bezbjednijih i adekvatnijih uslova;
3. Sistemsko potkrepljivanje alternativnih, prihvatljivih modela ponašanja;
4. Redukcija uticaja koji pospješuju agresiju, odnosno redukcija pozitivnog potkrepljivanja agresije;
5. U nekim slučajevima, uključivanje averzivnih aktivnosti;
6. Primjena psihotropnih lijekova, najčešće neuroleptika i psihostabilizatora, odnosno antiepileptika, uz eventualni dodatak anksiolitika;
7. Imobilizacija (fiksiranje) po tačno predviđenom protokolu (DSM-III);
8. Primjena „mekane“ ili „senzorne“ sobe.

Tretman agresivnog i autoagresivnog ponašanja može imati „pozitivne sporedne efekte“ koje i očekujemo (smanjenje i drugih nepoželjnih modela ponašanja, poboljšanje komunikacije, itd.), ali i „negativne sporedne efekte“ (pojava novog neadekvatnog ponašanja, redukcija poželjnih modela ponašanja i sl). Iz tih razloga je potrebno napraviti i dobru analizu efekata tretmana i uklopiti dobijene rezultate u dalji plan.

Zaključak

- Manifestna agresivnost i autoagresivnost neminovno za sebe vezuju svu težinu pojma „visoki klinički prioritet“. To je preduslov da se problem riješi stručno i efikasno. Ne treba posebno isticati značaj urgentnosti u situacijama kada smo suočeni sa pojavom agresivnosti.
- Nažalost, postoji još jedna vrsta urgentnosti, a to su momenti kada dođe do realizacije povređivanja i samopovređivanja. Velikim dijelom, od Organizacije i mogućnosti zdravstvene službe, zavisit će nadoknadivost posljedica.

Diskalkulija - problem u učenju matematike

Saida Sokoljak, prof. matematike
Admir Hasanbašić, prof. informatike
JU OŠ „Simin Han“ Tuzla

Pojam diskalkulije i razvoj matematičkih vještina

Klinička iskustva i praćenje razvoja djece govore o povećanju broja neuspješnih u matematici. Kako je teško učiti matematiku dokazuju i statistički podaci da od ukupnog broja negativnih ocjena u školi 30% čine ocjene iz matematike, te da se najviše traže instrukcije iz matematike. Mnogi psiholozi, liječnici, učitelji i roditelji su došli do saznanja da zdrava, intelektualno prosječna, čak i nadarena djeca imaju ozbiljne teškoće u učenju matematike.

Problem otkrivamo tek u školskoj dobi, međutim, mnoga se matematička znanja usvajaju znatno ranije, puno prije školske dobi. Problem u učenju matematike nazivamo diskalkulija.

Diskalkulijom današnji stručnjaci razumijevaju skup specifičnih teškoća u učenju matematike/ aritmetike i u obavljanju matematičkih zadataka. To su

takva odstupanja koja stvaraju osobi ozbiljne teškoće u ovladavanju matematikom bez obzira na stepen intelektualnog razvoja. Teškoće mogu biti lake, umjerene i teške, pa je, prema tome, rezultat djelomična ili potpuna matematička nesposobnost. Terminološki razlikujemo diskalkuliju i akalkuliju.

Diskalkulija je djelomičan poremećaj u procesu usvajanja matematike, koji se može pojavljivati u svim ili samo određenim matematičkim područjima. Dijete pri tome napreduje u usvajanju matematike, ali mnogo sporije od svojih vršnjaka i neadekvatno svojoj mentalnoj dobi.

Akalkulija (a - "bez", "potpuno nedostajanje") je pojam koji označuje potpunu nesposobnost usvajanja gradiva iz matematike, tj. potpunu odsutnost matematičkog mišljenja. Takva nesposobnost može biti primarna ili sekundarna. U većine akalkulija je sekundarni, stečeni poremećaj koji se događa u odrasloj dobi zbog moždane lezije ili bolesti središnjeg živčanog sustava. Nastaje zbog toga što su pogođeni dijelovi mozga odgovorni za obavljanje matematičkih operacija.

Pravilan razvoj matematičkih vještina možemo vidjeti iz naredne tabele:

6. mjeseci	PERCEPTIVNO ZNANJE BROJEVA	razlikuju skupove i količinu do 4, te uočavaju jednakost i nejednakost po veličini, obliku i udaljenosti.
8. mjeseci	NUMERIČKE KORESPONDENCIJE	uparuju elemente iz dva skupa (npr. zvuk s brojem elemenata).
1. godina		pridružuju elemente skupa (1 auto -1 kocka).
2. godine		Uočavaju više skupova slažu nizove, nauče brojati bez značenja (brojalice po ritmu).
3. godine	NAČELO BROJENJA	prebrojivosti, pridruživanja, ordinalnosti, kardinalnosti, redosljed, itd.
4. godine	RAZUMIJU NAČELO KARDINALNOSTI	koliko tu ima?
5. godina	NAČELO ORDINALNOSTI	što je više 5 ili 6?
6. godina		znaju brojati do 10, sabirati i oduzimati glavne i redne brojeve. Razvijaju strategije, lakše računaju ono što vide. U toj dobi još uvijek NEMAJU RAZVIJENU MATEMATIČKO-LOGIČKU SPOSOBNOST ni matematički jezik.

Pet je odgovornih elemenata za uspješno učenje matematike, a to su stepen kognitivnog razvoja (IQ), matematička osobnost učenika, predmatematičke vještine, matematički jezik i stepeni poznavanja matematike.

Izuzetno je važno da djeca razviju određene predvještine koje će im omogućiti pravilno usvajanje matematike.

Zaostajanje u razvoju neke od ovih predvještina rezultira teškoćama u usvajanju matematike i nema napretka dok se ta predvještina ne razvije.

Najvažnije vještine koje kod djece treba razvijati za uspješno svladavanje matematike su:

- Razvrstavanje podataka i predmeta
- Upoređivanje i ujednačavanje predmeta i skupova
- Prepoznavanje uzorka i nastavljanje (Poredaj životinje po veličini)
- Sposobnost praćenja niza - da slijedi uputstva (Otiđi u sobu, uzmi jaknu i obuci je pa dođi u hodnik da idemo šetati)
- Orijentisanje i organizovanje u prostoru (prije-dlozi)
- Vizualizacija
- Procjenjivanje/pogađanje veličine, količine, broja
- Deduktivno mišljenje - iz opšteg načela se proizvode pojedinačni zaključci

Induktivno mišljenje - razumijevanje koje nije rezultat slučajaj, već povezivanje postupaka i koncepata.

Poremećaji u matematici obuhvaćaju različite vrste teškoća i problema koji se mogu javiti u svladavanju matematike od ranog razvojnog perioda do odrasle dobi. Poremećaj po nekima nastaje nedostatkom funkcija u dijelovima mozga odgovornih za usvajanje matematičkih sposobnosti. Drugi misle da nije riječ o tom nedostatku, već da djeca s diskalkulijom više koriste desnu polovinu mozga od lijeve, koja je odgovorna za usvajanje aritmetike.

Međutim, treba znati da sve poteškoće u učenju matematike nisu uslovljene prisustvom diskalkulije. Na primjer, emocionalno stanje djeteta, teškoće u čitanju i pisanju mogu takođe uticati, nerazvijene predmatematičke vještine, nekompatibilnost podučavanja i učenja, teškoće pamćenja, obrada vizualno-prostornih podataka

ili nedovoljno usvojen matematički jezik. Ukoliko se kod djeteta primijete teškoće u učenju matematike treba provjeriti koju od navedenih vještina dijete nije usvojilo i poraditi na njihovom usvajanju.

Poremećaji učenja matematike se dijagnosticiraju kada su rezultati koje učenik postigne individualno primijenjenim standardiziranim testovima čitanja, matematičkih vještina ili pismenog izražavanja bitno ispod onih koji se očekuju s obzirom na dob, obrazovanje i razinu inteligencije (uglavnom razlika u 2 standardne devijacije. Prema Košču, „Razvojna diskalkulija je strukturalni poremećaj matematičkih sposobnosti što vuče svoje korijene iz onih dijelova mozga koji su anatomski i psihološki neposredno odgovorni za sazrijevanje matematičkih sposobnosti u skladu s dobi, a pri tome nisu posljedica poremećaja općih mentalnih funkcija.“ (Kosc Ladislav, 1974, „Developmental dyscalculia“).

Dijete s diskalkulijom prepoznat ćemo po nizu uzastopnih i specifičnih grešaka koje radi i po usporenom procesu usvajanja novih sadržaja iz matematike i zadržavanja u upotrebi starih „naučenih“ sadržaja.

U djece s diskalkulijom postoji velika disproporcija između njihove mentalne dobi i tzv. matematičke dobi. Matematička dob takvog djeteta je znatno ispod prosjeka, dok je mentalna dob normalna.

Na primjer, učenik 5. razreda koji je prosječno intelektualno razvijen i uspješan u svim školskim predmetima osim matematike, poznaje matematiku na nivou 2. razreda.

Najučestalije greške koje imaju učenici s diskalkulijom:

1. osnovne greške - npr. poteškoće u prisjećanju osnovnih matematičkih činjenica ($6 \times 8 = 48$)
2. nepravilan algoritam - upotreba pogrešnog postupka ($12 \times 5 = 510$)
3. greške grupisanja - $22 + 14 = 234$
4. nepravilan izbor operacije ($2 \times 3 = 5$)
5. nepravilno zamjenjivanje ($43 - 19 = 36$)
6. nepotpun algoritam - izostavljen neki korak u operaciji
7. greške prilikom računanja s nulom ($3 \times 0 = 3$)
8. supstitucije - zamjena brojeva (2 se zamjeni sa 5; 9 se zamjeni sa 6)
9. okretanje brojeva kao u ogledalu

10. usporenost
11. zapisivanje brojeva u uzajamno neprikladnom položaju što rezultira pogrešnim rezultatima
12. pogrešno prepoznavanje znakova +/-
13. nemogućnost pamćenja algoritma rješavanja - npr. dijeljenje

Povezanost diskalkulije i drugih poteškoća

Velik broj djece ima poteškoća s usvajanjem matematike. Isto tako, poremećaji učenja matematike nisu rijetki, ali neke kategorije djece češće imaju ovakve teškoće.

Prema simptomatologiji djece koja mogu imati problema s matematikom su djeca sa specifičnim teškoćama u čitanju-disleksijom. Prema izvještajima Richarda Ashcrofta, predstojnika Odsjeka za matematiku na Mark koledžu - britanskoj specijalnoj školi za djecu s disleksijom, oko 75% učenika s umjerenom i teškom disleksijom imaju ozbiljne teškoće u matematici (Malmer, G. 2000. 'Mathematics and dyslexia - an overlooked connection'). Kako je disleksija prvenstveno teškoća u ovladavanju dekodiranja i razumijevanja simbola pisanog jezika, to isto može prenositi i u jezik matematičkih simbola, bilo da se radi o brojnim simbolima i računskim operacijama s tim simbolima ili razumijevanju priče napisane matematički.

Ipak, u mnogim slučajevima djeca s disleksijom imaju dobre matematičke sposobnosti, razvijeno matematičko mišljenje i zbog toga imaju dobar potencijal za razumijevanje matematičkih koncepata.

Djeca s perceptivno-motoričkim smetnjama imaju lošu opću koordinaciju i organizaciju pokreta, koordinaciju između oka i ruke, vizualnu percepciju i orijentaciju u prostoru. Zbog toga je područje u kojima ona imaju najviše poteškoća geometrija.

Djeca s posebnim jezičnim teškoćama. Matematika je vrsta jezika koji ima svoj specifičan rječnik i gramatiku. Ako dijete ima teškoća u razumijevanju leksičko-gramatičkih konstrukcija, ono neće biti u stanju tumačiti upute i zadatke riječima u udžbeniku, te pratiti učiteljeva objašnjenja i pitanja.

Djeca s disgrafijom ili specifičnim teškoćama u ovladavanju vještine pisanja mogu imati teškoće u percipiranju dijelova u odnosu na cjelinu (može biti naglašeno u učenju pojma mjesna vrijednost).

Nekoliko savjeta i zaključak

Svaki učitelj i roditelj bi trebao prije svega upoznati kako djeca usvajaju matematiku, koji su faktori odgovorni za njihov uspjeh u učenju matematičkih koncepata, a također upoznati prirodu i vrste specifičnih teškoća. Uloga učitelja nije da 'tretira' diskalkuliju, nego da podučava na način koji je prirodan i efikasan za djecu.

Trebamo poznavati i usavršavati djetetove kognitivne strategije u matematici, voditi nastavu na takav način da zadovoljavamo potrebe svih učenika. U predškolskoj i ranoj školskoj dobi trebamo osigurati formiranje čvrstog temelja za usvajanje matematike - razvijati predmatematičke i pomoćne vještine u djece. Tokom učenja svakog matematičkog koncepta veliku pažnju trebamo posvetiti njegovoj jezičkoj komponenti odnosno razvijanju razumijevanja terminologije, matematičke sintakse i uvježbavanju prevođenja s matematičkog jezika na naš jezik i obrnuto.

I JA MOGU USPJETI!
Djeca s poteškoćama u učenju

Proces usvajanja svakog matematičkog koncepta treba se odvijati u prirodnom slijedu usvajanja novog znanja: od intuitivnog, preko konkretnog, slikovnog, pa sve do apstraktnog, praktičnog i komunikativnog nivoa.

U takvim će uslovima sva djeca ovladavati matematikom s više lakoće, uspjeha i ljubavi prema tom predmetu. Jer djeca sa problemima u učenju osjećaju nezado-

voljstvo i stid, a da bi ga prikriji skloni su stvarati probleme u školi.

Roditelji i nastavnici pred problemom često ostaju zbunjeni, naročito ako je djetetu diskalkulija jedini problem, pa prave greške-savjetuju mu da provjeri greške, a ono s provjerom ništa ne postiže jer ne zna ih provjeriti. Dijete reaguje ljutnjom-križa, briše, gužva papir i pokazuje isfrustriranost. Uloga roditelja je važna u procesu odrastanja, učenja i formiranja stavova djeteta. Koliko i kako su oni uključeni u taj proces utiče na njegov uspjeh razvoj vještina i sposobnosti potrebnih za školovanje. Stvaranje pozitivnog stava prema brojevima i računu (a ne kako je kod nas uobičajeno) imat će pozitivan uticaj čak i ako teškoće postoje.

U predškolskoj dobi dijete treba poticati na različite igre pogađanja, zamišljanja i upoređivanja.

1. Svako dijete je posebno. Pažljivo ga promatramo dok radi zadatak, uočimo njegove strategije i saznat ćemo jesmo li pronašli način rada koji mu odgovara. Postoje različiti putevi do cilja.

2. Pokušajmo dijete navesti da razumije, a zatim da računa.
3. Uvijek počinjemo raditi konkretno - npr. prsti koje osjećamo i koje uvijek nosimo sa sobom.
4. Treba vježbati svakodnevno, kraće vrijeme i to po nekoliko puta dnevno. Važno je da svi koji rade s djetetom rade na isti način.
5. Raditi s djetetom isključivo individualno.
6. Ne ljutiti se na dijete i pohvaliti ga za svaki mali napredak.
7. Po potrebi dijete uputiti logopedu koji će utvrditi radi li se o diskalkuliji, ili je ona posljedica disleksije, te utvrditi vježbe i terapiju koja će ublažiti njegove nedostatke.

Važna je lična učiteljska i roditeljska poruka kako matematika ima smisla, kako ona nije bauk i kako se njome sasvim dobro možemo nositi ako joj pridemo na dobar način. Tako ćemo sigurno najviše pomoći djeci da zavole matematiku i da, ako se neke teškoće i pojave, znaju da ima mnogo načina kako ih uspješno prebroditi.

Kvalitet života i zdravlje roditelja djece sa posebnim potrebama sa akcentom na autizam

Mr. sc. Saša Delić, dipl. defektolog-oligofrenolog

Zavod za odgoj i obrazovanje osoba sa smetnjama u psihičkom i tjelesnom razvoju, Tuzla

„Ne znam nijednu podsticajnu činjenicu od nepobitne sposobnosti svakog čovjeka da svjesnim naporom unaprijedi svoj život.“

(Henri Dejvid Toro)

Ključne riječi:

kvalitet života, zdravlje, porodica, posebne potrebe, autizam, mjere

Sažetak

Na početku rada su definisani pojmovi kvaliteta života i zdravlja. U nastavku rada se raspravljalo o kvalitetu života i stanju zdravlja osoba koje vode brigu o članu porodice sa posebnim potrebama sa akcentom na autizam, odnosno o kvalitetu života i stanju zdravlja roditelja djece sa posebnim potrebama, prvenstveno sa autizmom. Na kraju su predložene mjere za poboljšavanje kvaliteta života roditelja djece sa posebnim potrebama.

Definicija kvaliteta života

Pitanje faktora ličnog kvaliteta života vrlo je aktualan u zadnjem desetljeću kako na području psihologije, tako i na području filozofije, socijalnih nauka, kliničke medicine i zdravstvene zaštite hroničnih bolesnika, ali i otvorene populacije. Danas postoji niz teorija i definicija o kvalitetu života.

Svjetska zdravstvena organizacija (SZO) definiše kvalitet života kao pojedinačevu percepciju pozicije u specifičnom kulturološkom, društvenom te okolišnom kontekstu (3). Prema članovima International Well Being Group kvalitet života je multidimezionalan pojam kojeg čine: životni standard, zdravlje, produktivnost, mogućnost ostvarivanja bliskih kontakata, sigurnost pripadanja zajednici te osjećaj sigurnosti u budućnosti (4).

Zadovoljavanje potreba te ostvarivanja interesa, vlastitih izbora, vrijednosti i težnji na različitim područjima i u različitim razdobljima života podrazumijevaju navedeni pojam. Osim objektivnih faktora, kao što su društveni, ekonomski i politički, na kvalitet života utiču i subjektivna percepcija i procjena fizičkog, materijalnog, društvenog i emocionalnog blagostanja, ličnog razvoja i svrhovite aktivnosti. Preduslovi za kvalitetan život su puno i aktivno sudjelovanje u interakcijskim i komunikacijskim procesima, kao i razmjena u okviru fizičkog i društvenog okruženja. Bez obzira na niz društveno ekonomskih i političkih promjena u svijetu, koje posljedično moguće narušavaju jednu ili više dimenzija kvaliteta života, mnogobrojna istraživanja su pokazala da je nivo samoprocjenjene subjektivnog kvaliteta života u prosjeku pozitivan i stabilan. Istraživanja su pokazala da osobe koje su u prošlosti proživjele negativne i traumatske lične životne događaje takođe izvještavaju o zadovoljavajućem i pozitivnom subjektivnom kvalitetu života. Primjer su osobe sa posebnim potrebama kod kojih ne postoji trajno smanjenje u vrijednostima samoprocjene kvaliteta života jer

se takve osobe s vremenom preusmjere na druge vrijednosti i životna područja te nadomjesto nastali nedostatak na drugom području. Takvi i slični nalazi iz literature navode na pretpostavku o postojanju mehanizma za održavanje doživljaja subjektivnog kvaliteta života na određenom nivou (1). Robert Cummins 1995. godine postavlja Teoriju homeostaze subjektivnog kvaliteta života (5,6).

Empirijski dokaz homeostaze, navedeni autor, dobija meta analizom istraživanja iz područja subjektivnog kvaliteta života. Mehanizam homeostaze djeluje kao kontrolni sistem u kojem osoba opaža vlastito blagostanje unutar raspona strogo specifičnog za pojedinca. Homeostatski mehanizam održava subjektivni kvalitet života pojedinca te njegov nivo zadovoljstva u okviru pozitivnih vrijednosti.

Većina teorija adaptacije na stimuluse iz okoline proizlaze iz Teorije adaptacije koju postavljaju Brickman, Coates i Janoff-Bulman, po kojima "ljudski odgovor na trenutni stimulus ovisi da li je on veći ili manji od uobičajenog." Ukoliko dođe do narušavanja uobičajenog nivoa kvaliteta života proces adaptacije se odvija kroz nastojanje osobe da se vrati u, za nju, normalni nivo kvaliteta života (7). Stoga i koncept neograničenog doživljaja kvaliteta života biva odbačen spoznajom da je osjećaj zadovoljstva i sreće ograničen. Tako je za primjer i događaj koji je ekstremno pozitivan kao npr. dobitak na lutriji nosi sa sobom proces adaptacije po prestanku osjećaja ushita. Isti princip važi i za suprotnu situaciju ekstremno negativnog predznaka. Pronalazak činjenice da je nivo subjektivnog kvaliteta života ograničen na određen nivo dovodi do naučnog cenzusa da je nivo subjektivnog kvaliteta života homeostatski regulisan na predodređeni raspon vrijednosti.

Pored toga teorija homeostaze ističe da svaka osoba ima odgovarajuću potrebnu vrijednost kvaliteta života i njezino zapažanje subjektivne komponente održava se u

normativnim vrijednostima. Ukoliko se subjektivni kvalitet života približi donjoj granici za osobu specifičnog raspona vrijednosti, sistem homeostaze nastoji održati normalni nivo specifičan za pojedinca (1). I druga kasnija istraživanja na tom području, npr. Schkadea i Kahnemana iz 1998., potvrđuju teoriju homeostaze (8). Kao primjer može poslužiti i studija Suh, Deiner i Fujita, u kojoj je grupa studenata, koja je imala iskustvo gubitka voljene osobe, iznijela da su počeli ponovno osjećati pozitivne emocije te se vratili u normalni nivo unutar godine dana nakon događaja (9).

Ukoliko, zbog vanjskog ili unutrašnjeg faktora, biva narušena homeostaza subjektivnog kvaliteta života dolazi do narušavanja zdravlja i mogućeg razvoja bolesti. Bolest pak uslijed mogućih fizičkih simptoma (npr. bolovi) limitira funkcioniranje i radnu sposobnost, a to moguće dovodi do potencijalne izolacije, povećanja ovisnosti o drugima i sl. Sve to najčešće dovodi i do promjena u psihičkom stanju pojedinca te mogućeg razvoja depresija, anksioznosti, osjećaja bespomoćnosti, smanjenog samopouzdanja i osjećaja gubitka kontrole te daljnjeg smanjenja subjektivnog kvaliteta života (1).

Iz svega navedenog moguće je uočiti važnost subjektivnog kvaliteta života te uticaj negativnog vanjskog faktora, kao što je bolest/stanje djeteta, na kvalitet života i zdravlje njihovih roditelja.

Definicija zdravlja

Do unazad nekoliko desetljeća zdravlje se definisalo negativno, kao odsustvo bolesti. No, 1946. godine Svjetska zdravstvena organizacija definiše zdravlje kao stanje fizičkog, psihičkog i socijalnog blagostanja, a ne samo odsustvo bolesti. Ova definicija pretpostavlja složenu interakciju između tjelesnih, psiholoških i socijalnih iskustava i sugerije pozitivan pristup unapređenju dobrobiti i kvaliteta življenja. Danas se na tzv. pozitivno zdravlje gleda kao na potpunu funkciju ili učinkovitost tijela i uma te socijalnu prilagodbu. Pozitivno zdravlje može se opisati kao sposobnost suočavanja sa stresnim situacijama, sposobnost održavanja čvrstog sistema socijalne podrške, uklopljenost u zajednicu, zadovoljstvo životom, psihička dobrobit te tjelesno zdravlje i kondicija.

Prema gore navedenoj i opšte prihvaćenoj definiciji Svjetske zdravstvene organizacije vidljivo je da je zdravlje multidimenzionalni koncept, za čije su ostvarenje i održavanje, prema Ottawskoj povelji, potrebni odgovarajući preduslovi kao što su: mir, krov nad glavom, obrazovanje, hrana, novčani prihodi, stabilan eko sistem, održivi resursi te socijalna pravda i pravičnost u njezinom ostvarivanju. Potrebno je takođe istaći da je osim bioloških faktora, zdravlje odnosno ishod bolesti pod uticajem i nebioloških faktora: ličnosti osobe, motivacije, pridržavanja terapije, socioekonomskog statusa, mreže socijalne podrške, individualnih i kulturnih vjerovanja i ponašanja.

Ovi nebiološki faktori odražavaju se u pokazateljima tzv. subjektivnog zdravlja. Opšta samoprocjena zdravlja subjektivna je mjera osjećaja kojeg je teško opažati i provjeriti. Šta sve znači zdravlje i šta ono obuhvata, na različite se načine shvata u različitim

društvima i kulturama, pa je stoga i mjerenje zdravlja multidimenzionalno (1).

Kvalitet života i stanje zdravlja osoba koje vode brigu o članu porodice sa posebnim potrebama sa akcentom na autizam

Porodica u današnje vrijeme živi u društvenim okolnostima u kojima, u najvećem broju slučajeva, oba roditelja rade, djeca se školuju i uopšteno niz je situacija koje otežavaju novonastalu ulogu, za porodicu sa članom sa posebnim potrebama. Istraživanja o uticaju brige za osobu sa posebnim potrebama na kvalitet života porodice ne pokazuju jedinstvene rezultate. S jedne strane nalaze se autori koji ističu da briga za člana porodice sa posebnim potrebama unapređuje jedinstvo i povezanost unutar porodice, dok su na drugoj strani autori koji jasno ističu da navedeni oblik brige znatno smanjuje kvalitet života porodice.

Pri analizi kvaliteta života roditelja odnosno nosioca njege prije svega treba imati na umu o kojoj se vrsti posebnih potreba kod člana porodice radi. Posebna potreba koji nosi sa sobom visok stepen ovisnosti o članovima porodice narušava u pravilu kvalitet života cijele porodice.

Primjeri posebnih potreba koji uveliko narušavaju kvalitet života porodice između ostalog su:

- atipični dermatitis,
- kongenitalna srčana greška,
- leukemija,
- bronhalna astma,
- rekurentne upala srednjeg uha i sl.

Svjetska zdravstvena organizacije u strategiji Rehabilitacije u zajednici, iz 1989. godine, potiče navedeni koncept rehabilitacije sa naglaskom na ravnomjerno uključivanje oba roditelja u proces brige (10). Moguće probleme koji se javljaju u procesu brige za osobu sa posebnim potrebama Yau i Li Tsang 1999. godine, u jednom od vodećih časopisa o ulozi porodice u brizi, British Journal of Developmental Disabilities, tumače postojanjem perioda adaptacije na novonastalu situaciju (2). Prema navedenim autorima nakon perioda adaptacije i potpunog prihvatanja osobe sa posebnim potrebama i sebe u novonastaloj situaciji problemi vezani za brigu se smanjuju i postupno nestaju. Isti autori iznose da roditelji smatraju da je njihov život obogaćen prisustvom njihovog djeteta ili člana sa posebnim potrebama.

No, da bi prisutnost člana porodice sa posebnim potrebama i briga za njega u potpunosti imala pozitivan učinak na porodicu potrebni su i neki preduslovi: skladni odnosi u porodici, visok socioekonomski status te život u zajednici koja pruža podršku tim porodicama. S druge strane, od autora koji imaju pozitivan stav o kvalitetu života roditelja kao nosioca brige i njege, nalazi se niz autora koji iznose podatke istraživanja iz kojih je vidljivo da su ti roditelji pod visokom nivoom stresa, podložni depresijama i uopšteno žive vrlo niskim kvalitetom života. Istraživanje o osobama koji vode brigu za člana porodice sa posebnim potrebama, provedenog u

Australiji 2006. godine, ukazuje da briga za člana porodice, u okviru porodice, ima potencijalno negativan uticaj na porodicu u niz segmenata: financijskom, društvenom, emotivnom, pa sve do uticaja na zdravlje članova porodice. Publikacija o nosiocima njege u Australiji „Njega i pažnja je rizik za zdravlje“ ukazuje na njihov niži nivo fizičkog i psihičkog zdravlja, pogotovo ako njega traje duži vremenski period (11). Rezultati istraživanja ukazuju na činjenicu da porodice koje brinu za člana sa posebnim potrebama imaju u pravilu niži kvalitet života. Problem koji moguće proizlazi iz narušene porodične situacije je povećan rizik zlostavljanja osobe sa posebnim potrebama od strane nosilaca njege. Pojedini autori ističu da porodice koje se brinu za osobe sa posebnim potrebama imaju znatno smanjen broj društvenih kontakata i manje vremena za odmor. Takve porodice imaju problem sa prihvatanjem situacije kod ostalih članova porodice koji nisu direktno uključeni u proces njege.

Posebno mjesto u razmatranju kvaliteta života roditelja nosilaca brige za dijete sa posebnim potrebama imaju roditelji djece sa autizmom koji su, zbog karakteristika poremećaja, posebno vulnerabilni dio populacije izložen posebno visokom nivou stresa. U svijetu se posvećuje velika pažnja problemu kvaliteta života djece sa autizmom sa posebnim naglaskom na kvalitet života i specifičnosti morbiditeta njihovih roditelja. Provedena istraživanja ukazuju da veliki broj roditelja, djece s autizmom, ima anksiozno-depresivni poremećaj sa izraženim poteškoćama u njezi svoga djeteta te poteškoćama u obavljanju svojih dnevnih zadataka. Taj podatak ukazuje da se problem djece ne smije tretirati odvojeno od problema kojeg imaju njihovi roditelji. Roditelji djece s autizmom, u odnosu na roditelje zdrave djece, poboljšavaju više od depresivnog poremećaja, a zabilježen je i povećan broj opsesivno kompulzivnih smetnji. Briga o osobi sa autizmom negativno utiče na porodičnu koheziju i osjećaj sreće. Posebno indikativan podatak je da majke djece sa Downovim sindromom imaju veći osjećaj blagostanja od majki djece sa autizmom.

Ovo dodatno naglašava činjenicu da su roditelji djece sa autizmom više pod stresom od roditelja djece s drugim vrstama intelektualnih teškoća. Znatno smanjenje kvaliteta života roditelja djece sa autizmom proizlazi, dijelom, i

iz činjenice da djeca s autizmom i cerebralnom paralizom imaju u većoj mjeri promjene u ponašanju od djece s Down sindromom. Uticaj stresa na majku djeluje negativno i na psihološko zdravlje ostalih članova obitelji.

Razlog zbog čega su roditelji izloženi visokom nivou stresa definiše se, između ostalog, i negativnim percipiranjem postojeće situacije koji je kod majki potaknut problemima ponašanja djeteta, a očevi posebno negativno doživljavaju društvene posljedice posebnih potreba djeteta na porodicu. Majke su izrazito vulnerabilni dio obitelji s autističnim djetetom. Švedski autori proveli su istraživanje o kvalitetu života vezanom uz zdravlje i došli do zaključka da majke, ali ne i očevi, imaju oštećenje kvaliteta života vezanog uz zdravlje. Očevi se prema nekim istraživanjima relativno dobro adaptiraju na roditeljstvo djetetu s autizmom. Roditelji djece s autizmom prema istraživanju provedenom u Velikoj Britaniji imaju više financijskih problema, što dodatno doprinosi njihovom nivou akceptiranog stresa. Roditelji djece s autizmom doživljavaju i negativne emocije vezane uz roditeljstvo što ima negativan uticaj na njihov život.

Pored naučnih radova koji ukazuju na smanjen kvalitet života roditelja djece s autizmom i njihovu izloženost visokom nivou stresa, autori u svijetu u svojim radovima ukazuju na važnost i učinkovitost interventnih programa za podizanje kvaliteta života ne samo djece sa autizmom već i njihovih roditelja. Intervencijski programi baziraju se na postojanju grupa za pomoć roditeljima djece s autizmom. Unutar takvih grupa uče se vještine za poboljšanje komunikacije sa djetetom, a imaju na raspolaganju i stručnu psihološku podršku. Posebna pažnja posvećuje se osposobljavanju roditelja za odgajanje i dnevnu brigu za dijete sa autizmom.

Prema autorima iz Oxforda podizanje nivoa roditeljskog znanja u navedenim segmentima djeluje kao faktor koji pridonosi smanjenju intenziteta stresa (1). Kod nas do sada, nije bilo sistemskog istraživanja kvaliteta života roditelja djece sa autizmom.

Mjere za poboljšanje kvaliteta života

Najčešće mjere za poboljšavanje kvaliteta života roditelja osoba sa posebnim potrebama, prvenstveno osoba sa autizmom su prikazane u Tabeli 1. (1)

Tabela 1.

Mjera		
1. Finansijska pomoć za roditelje	6. Senzibilizacija društva	14. Veća primanja
2. Cjeloviti sistem dijagnostike, terapije te rehabilitacije koji će pružiti mogućnost bolje integracije osobe u društvo	7. Stvaranje uslova za rješavanje stambenog pitanja	15. Povećanje kvaliteta obrazovanja i edukacije
3. Potreba za većim brojem ustanova i unapređenje kvaliteta postojećih	8. Edukacija za roditelje	16. Veća integracija djece sa autizmom u društvo njihovih vršnjaka
4. Unapređenje zdravstvene politike i zdravstvene zaštite za roditelje i djecu	9. Psihološka pomoć za roditelje	17. Povećanje broja stručnih timova
5. Unapređenje socijalne politike	10. Osigurati izvaninstitucionalne oblike brige (igraonice, organizovani izleti...)	18. Smanjiti čekanje na preglede za osobe sa autizmom
	11. Omogućiti ostvarivanje prava na status njegovateljice za majku	19. Nastavak edukacije i brige o osobama sa autizmom i nakon punoljetnosti
	12. Veće invalidnine za dijete	20. Besplatni prevoz za dijete
	13. Lični asistent	

Modifikacija nepoželjnih oblika ponašanja u radu sa djecom s većim teškoćama u učenju

Suada Sinanović, dipl. defektolog-oligofrenolog

Zavod za odgoj i obrazovanje osoba sa smetnjama u psihičkom i tjelesnom razvoju, Tuzla

Karakteristična ponašanja djece s većim teškoćama u učenju

„Ponašanje nije samo ono što čovjek čini, već i ono što čovjek misli, osjeća, kao i ono što je fiziološka reakcija djelovanja, mišljenja i osjećanja. Ponašanje se uvijek vrši u interakciji, pa je tijesno povezano sa komuniciranjem. Ako ponašanje definiramo „kao svako držanje“ aktivno ili pasivno, psihičko ili fizičko koje se nalazi u interakciji jedne ličnosti ili grupe, koje je primijećeno od uže ili šire socijalne sredine, u kojoj se osoba ili grupa nalazi, tada poremećaj u socijalnom ponašanju predstavlja takvo držanje odnosno reagovanje koje je u suprotnosti sa opšte prihvaćenim vrijednostima, normama i pravilima ponašanja date socijalne sredine, datog društvenog sistema.“ (Ilić, Z. 2000).

Većina smetnji ponašanja odnosi se na ona ponašanja koja roditelji i nastavnici identificiraju kao neprihvatljiva, kojima dijete reagira na situaciju u kojoj se nalazi, bilo povlačenjem u sebe ili razvijanjem nekih simptoma ponašanja:

- odbija promjene rutine, iskazuje promjene gestom, ruši predmete, nesanica sa autoagresivnim pokretima, ustrajno besmislena - besciljna igra i sl.,
- agresivnošću (udaranje, čupanje, ugrizanje, štipanje i guranje),
- destruktivnošću, kojima između ostalog pokušava privući pažnju okoline na sebe,
- kroz oblik autoagresivnosti osoba se tuče i sama sebi nanosi povredu, a ovakva djelovanja se temelje na proživljenoj povredi,
- stereotipni pokreti koji se mogu javiti kao posljedica nestimulativne sredine, zbog svog repetitivnog karaktera i predvidljivosti, pružaju djetetu osjećaj sigurnosti te se s toga učvršćuju kao oblik ponašanja (pokreti ramenima, rukama, ljuljanje, mahanje, manipuliranje predmetima u šaci),
- tikovi (pokreti glave, treptanje, kolutanje i sl.) (Babić i sar., 1999.).

Zašto se dijete ponaša tako, a ne drugačije? Zbog čega se na taj način ističe? Jesu li počinjene ili se još uvijek čine greške u vaspitanju? Svako ponašanje želi nešto reći, na nešto ukazati. Nekada dijete udaranjem želi da skrene pažnju okoline na svoju nevolju. Roditelji i nastavnici na agresivna i slična ponašanja najčešće gledaju doslovno, a ne razmišljajući šta se zapravo iza toga ponašanja krije.

Svaki poremećaj u ponašanju je neki znak. Dijete putem toga znaka želi ukazati na svoje brige, probleme,

strahove. Signal kao što je vrištanje, udaranje i sl. je površno gledajući oholost, a zapravo to je molba, vapaj djeteta za pomoć.

Terapijske tehnike i intervencije

Bitno je na vrijeme reagovati. Odrediti pravu dijagnozu, zapravo otkriti uzrok.

- prvo se konstatuju simptomi poteškoća;
- zatim se istražuju uzroci poteškoća;
- postavlja se dijagnoza;
- traži se najefikasniji postupci da se poteškoće eliminišu.

Postupak koji obuhvata niz različitih tehnika tretmana kojima je cilj mijenjanje ponašanja je pojam modifikacija ponašanja. Postupak modifikacije ponašanja provodi stručna osoba uključujući i porodicu kao partnere. Sva ponašanja su oblik komuniciranja. Ako razumijemo šta funkcija nekog ponašanja znači za dijete, možemo ga naučiti da zadovolji svoje ponašanje kroz primjereno ponašanje. Prije ispitivanja problematičnog ponašanja, prvo moramo procijeniti što je tipično ponašanje na svakom razvojnom nivou.

Različiti postupci ponašanja mogu se koristiti u svrhu:

- učenje onih oblika ponašanja koji kod djeteta ne postoje ili ne postoje u željenom obliku;
- učvršćivanje onih ponašanja koja postoje ali njihov intenzitet mali;
- eliminiranje nepoželjnih oblika ponašanja;
- smanjenje javljanja pretjeranih oblika ponašanja (bilo po frekvenciji ili intenzitetu) (Miller, 2000.).

Važno je da se naglašava prozivanje bilo kakvog problema u ponašanju, ali da je fokus na tom specifičnom obliku ponašanja, a ne na djetetovom karakteru. Umjesto osuđivanja djeteta (npr. „Zločesta curica!“) trebamo komentirati specifično ponašanje („Drug/drugarica

ne voli kada mu rušiš ono što je izgradio od kocki. Želi da to ostane kako je napravio.“):

- prva izjava šteti samopoštovanju,
- druga izjava uči dijete socijalnim vještinama, a štiti samopoštovanje.

Važno je naglašavati pozitivno. Djetetu recite što želite da učini, a ne ono što ne želite. Primjer: umjesto da kažete: „Ne skači niz stepenice!“, recite: „Hodaj stepenicu po stepenicu“.

Ključ za upotrebu ovakvih izjava je da se usredotočimo na željeno ponašanje: ono što želimo vidjeti i čuti. Upotrebljavajte smiren, neutralan ton glasa. Ako vas dijete upita zašto želite da se ponaša na način kako vi želite, morate objasniti razlog i važno je da čuje upute. Za dijete koje se protivi, davanje mogućnosti izbora može djetetu pružiti više prilike za preuzimanje kontrole i ostvarivanje saradnje.

Prema iskustvu, djeca su zadovoljnija i spremnija za saradnju ako im je tokom dana pruženo više mogućnosti i izbora, npr. dijete s kojim želi sjediti, izbor aktivnosti ili izbor položaja aktivnosti (sjedenje, rad u određenom prostoru i sl.).

Rješavanje problema je sredstvo koje pomaže djeci da pronađu odgovarajuće rješenje za rješavanje frustracije i konflikta. Npr. dijete prolje sok za stolom i u strahu pogleda nastavnika. Nastavnik kaže: „Vidim da si prolio sok, kako ćemo to sada očistiti?“

Kroz ovo i slična pitanja, te kroz izbor koji mu nudi, nastavnik vodi dijete kroz problem do njegovog vlastitog rješenja.

U nastojanju da se ublaže ili otklone nepoželjni oblici ponašanja kod ove populacije primjenjuje se niz različitih postupaka. Izbor i način primjene određenih postupaka (najčešće je to kombinacija različitih ili sličnih metoda), ovisi o težini i vrsti nepoželjnog ponašanja, individualnim osobinama djeteta te o uslovima kojima se provodi tretman.

Neki načini tretiranja nepoželjnih oblika ponašanja su:

- agresivno ponašanje - za praksu vrijedi da nadvladamo takvo ponašanje i pokušamo ga usmjeriti u druge oblike kretanja, usmjeriti u pravcu izražavanja bijesa; Dakle, mi dopuštamo agresiju, ali pružamo i određena pravila igre kojih se treba pridržavati.
- autoagresivnost - cilj u terapiji se sastoji u tome da kroz doživljavanje i prihvatanje razviju mogućnost djelovanja u svrhu izražavanja svojih osjećaja povrede. Konkretno to znači da mi sa autoagresivnim osobama vježbamo kako će se agresivno izražavati, te kretnje koje su ka sebi okrenute usmjeriti prema vanjskom svijetu (npr. tuče po mekanim predmetima i tom prilikom verbaliziramo njezin osjećaj bijesa i ljutnje).
- primjenom pozitivnih i negativnih pojačanja, kazne, odnosno isključivanjem iz mogućnosti dobivanja bilo kojeg pojačanja ili primjenom diferencijalnog pojačanja (fokusiranje na ono što dijete treba da uradi, a ne na ono što ne treba da uradi). Navedeni se postupci često kombiniraju s imobilizacijom odnosno mehaničkim onemogućivanjem djeteta i osobe da se samoozljeđuje ili da bude agresivna u odnosu na druge. Slične ili iste tehnike primjenjuju se u otklanjanju stereotipija uz primjenu jednog, za novu svrhu, specifičnog postupka, senzornog gašenja kojim se onemogućava senzorna autostimulacija, kao moguć uzrok stereotipija.

Važno je kazati da postupci (rehabilitacija putem pokreta, bazalna komunikacija, integrirana tjelesna terapija, bazična perceptivno-motorička stimulacija, body language i dr.) nisu metode ili tehnike kojima se ciljano, izolirano utiče na nepoželjne oblike ponašanja, već se u okviru cjelokupnog uticaja na razvoj i ponašanje ove djece posredno utiče i na nepoželjna ponašanja.

Rad s djecom sa teškoćama u razvoju

Elzina Hajdarević, prof. razredne nastave, „Prva osnovna škola“ Živinice
Munevera Rašidović, prof. razredne nastave, „Druga osnovna škola“ Živinice

„Svako dijete ima krila, samo treba da se sjeti gdje mu rastu sakrivena - i odmah će da poleti.“

(Miroslav Antić)

Ključne riječi:

teškoće u razvoju, integracija, inkluzivnosti.

Sažetak

Ponašanje i odnos vršnjaka i učitelja prema djeci s teškoćama u razvoju utiče na formiranje samog djeteta. Ovim radom smo nastojale ozbiljnije ukazati na značaj ove problematike koja, zajedno sa ostalim problemima, zaslužuje pažnju u svakodnevnoj primjeni.

Priprema učitelja za prihvatanje i rad s djetetom s teškoćama u razvoju

Odnosi između učitelja i djeteta s teškoćama u razvoju su posebno osjetljivo područje rada. Da bi učitelj prihvatio dijete s teškoćama u razvoju i da bi dijete prihvatilo učitelja, neophodno je da mnogi uslovi budu ispunjeni: profesionalna kompetencija i za obrazovne i za vaspitne zahtjeve, pozitivni stavovi prema djetetu kao ljudskom biću i ljubav prema pozivu.

Kad je riječ o djetetu, neophodno je da bude maksimalno pripremljeno za školu, ne samo u intelektualnom, već i u socijalnom pogledu i da prva iskustva sa školom (učiteljem i vršnjacima) budu pozitivna. Nažalost, ovi uslovi su rijetko kad ispunjeni. Ne postoji sistemska priprema vaspitača i učitelja za rad s djecom koja imaju razvojne poteškoće.

Odsustvo pripreme dovodi do niza teškoća u radu: osjećanja profesionalne nekompetencije, a zatim, kao prirodna odbrana, stvaranje uvjerenja da djeca s teškoćama u razvoju nisu za redovnu školu, da je to glupost koju smo nekritički uzeli sa zapada itd. Reakcije prema djetetu su često sasvim neprimjerene (ignorisanje u razredu, žalba učitelja stručnoj službi škole, žalbe roditeljima).

Vršnjaci u razredu su veoma skloni da prihvate odbojan stav učitelja, ali ga, saglasno svom uzrastu na kome još nisu uspostavljeni standardi samokontrole, izražavaju vrlo grubo (ismijavanje, izbacivanje iz igre, ali na sreću u rijetkim slučajevima kroz fizički obračun).

Dijete s teškoćama u razvoju na ovakve neprimjerene reakcije učitelja (zatim i vršnjaka) reaguje ili povlačenjem (ćutanjem, plakanjem, socijalnom izolacijom) ili agresijom.

Stvorena tenzija u razredu onemogućava sve učesnike (učitelje, vršnjake i samo dijete ometeno u razvoju) da funkcioniše u granicama svojih mogućnosti i šteta je višestruka, ne samo za dijete koje je najveći gubitnik, već i za učitelja koji postaje nezadovoljan sobom, a i djecu bez razvojnih teškoća koja gube time što iznerviran nastavnik ni njima ne pruža ono što bi mogao. (Hrnjica S., 2004.)

Dodatna obuka učitelja i nastavnika za uspješniji vaspitni i obrazovni rad s djecom s teškoćama u razvoju

Postoje brojne nedoumice kako dodatno osposobiti učitelja za rad sa učenicima s teškoćama u razvoju. Svako dijete, pa i dijete s teškoćama u razvoju je svijet za sebe. Nije moguće dati "recept" za rad s djecom s teškoćama u razvoju.

Od učitelja se očekuje da razumije razloge zbog kojih dijete ispoljava neprilagođeno ponašanje i da nauči kako da izađe na kraj sa takvim ponašanjem. Britanski autori ističu da je poželjan odnos, na kome treba insistirati tokom dodatne obuke učitelja/nastavnika za rad sa djecom iz ove kategorije, prihvatanje djece sa svim teškoćama u redovan odgojno-obrazovni rad.

Odnos učitelja/nastavnika prema djetetu s teškoćama u razvoju treba da bude pozitivan, prihvatajući, ali ne i pretjerano emocionalan.

Za ovaj stav postoje dva značajna argumenta:

- Ispoljavanjem pretjeranih emocija prema djetetu s teškoćama u razvoju učitelj rizikuje da druga djeca dožive dijete s teškoćama u razvoju kao privilegovano i da prema njemu razviju averziju, čiji pojavni oblici mogu biti ismijavanje, ignorisanje, odbacivanje pa čak i agresivnost.

- Odnos učitelj/nastavnik je odnos sa ograničenim trajanjem. Ukoliko se dijete pretjerano emocionalno veže za učitelja, može se desiti da dijete odbije prelazak u drugu školu (zbog selidbe porodice i sl.) ili da ima znatno izražene krize prilagođavanja prilikom prelaska iz razredne u predmetnu nastavu u petom razredu. Simpatija prema djetetu treba da bude dio opšte prijatne atmosfere u razredu koja se usmjerava na svu djecu. (Hrnjica S., 2004)

Postupci nastavnika/ca u rješavanju uočenih problema ponašanja u razredu

Hrnjica S. (2004) navodi sljedeće postupke u rješavanju uočenih problema u ponašanju u razredu:

a) Plansko ignorisanje

Dijete s teškoćama u razvoju svoju potrebu da bude primijećeno može ispoljiti i nekim oblikom provokativnog ponašanja. Dobar učitelj uspijeva da prepozna "poruku" sadržanu u takvom ponašanju. Iskustvo pokazuje da je takvu „poruku“ najbolje ponekad ignorisati. Isto vrijedi i za ponašanje djece koja bizarnim pokretima, gestovima ili riječima pokušavaju da skrenu na sebe pažnju.

b) Davanje signala

Ponekad je neprihvatljivo ponašanje moguće suzbiti gestovima neodobravanja (koji u sebi ne sadrže prijetnju) izrazom lica ili verbalnom primjedbom ("Ti se vjerovatno šališ, smiri se.", "Ti možda želiš da nam nešto kažeš." i sl.). Uspjeh ovakve intervencije zavisi od djeteta, situacije u kojoj se ispoljilo neprilagođeno ponašanje, kao i ranijeg odnosa između učitelja i djeteta. Ako je taj odnos pozitivan, veća je vjerovatnoća da primjedba ima snažnije djestvo.

c) Bliskost i kontrola dodiro

Agresivno ponašanje, hiperaktivnost, uznemirenost ili pretjerano uzbuđivanje ponekad je moguće ublažiti fizičkom blizinom ili, kada se učitelju učini da to ima smisla, dodiro - dodimuti djetetu rame, uhvatiti ga za ruku i sl.

d) Uključiti dijete u neku interesantnu aktivnost

To je moguće ako su u toku grupne aktivnosti zadovoljena neka od interesovanja djeteta ("Hajde da vidimo šta rade tvoji drugari u onoj grupi." i sl.).

e) Izraziti simpatiju i interesovanje za dijete

Ljubazna riječ ili pohvala neke stvarno uspješne djetetove aktivnosti mogu pomoći djetetu da ublaži uznemirenost izazvanu neuspjehom u nekoj prethodnoj aktivnosti.

f) Ublažiti napetost djeteta kroz šalu koja nije uvredljiva

Pri primjeni ove mjere treba imati na umu da su djeca s teškoćama u razvoju preosjetljiva. Naša mjerila uvredljivog ne moraju biti ista kao ona koja doživljava dijete na koje se šala odnosi. Neophodno je voditi računa o tome kako će vršnjaci u odjeljenju prihvatiti šalu (dobronamjerno ili kao povod za podsmijeh). Mjere koje mogu imati suprotno dejstvo od željenog, poput nave-

dene mjere, treba koristiti tek onda kada je već stabilizovan pozitivan odnos djeteta sa vršnjacima.

g) Pomoći djetetu da savlada prepreku

Kada dijete ne može da savlada neki problem u školskoj grupnoj aktivnosti ili igri, djetetu treba pružiti pomoć prije nego što uznemirenost zbog neuspjeha nastupi.

h) Promjena grupa ili odjeljenja

Ako za duži period ne bude uspostavljen pozitivan odnos djeteta u grupi ili odjeljenju (neprihvatanje od vršnjaka, neprihvaćenost vršnjaka ili i jedno i drugo), promjena često dovodi do pozitivnog ishoda. Treba voditi računa da dijete i roditelji budu pripremljeni za promjenu i da i grupa/odjeljenje u koju se dijete uključuje, također, bude pripremljena za promjenu.

i) Restrukturiranje

Ako agresivnost grupnog tipa prati velika buka, uzbuđenje i poremećaj odnosa među djecom, neophodna je promjena aktivnosti.

j) Direktni zahtjev

U zavisnosti od situacije i djeteta, nekada je korisno dijete direktno pozvati na saradnju, korektnost ili ljubaznost prema vršnjacima u igri ili nekoj školskoj aktivnosti.

k) Agresivno dijete isključiti iz grupe kada nema drugog rješenja

Ponekad dijete s teškoćama u razvoju (ili bilo koje drugo dijete iz grupe/odjeljenja) mora biti isključeno da ne bi došlo do narušavanja aktivnosti u cjelini. Ukoliko je to uopšte moguće, to treba izvesti tako da učitelj da obrazloženje koje neće povrijediti dijete (Npr.: "Izgleda da si se ti umorio, pa ćeš malo da se odmoriš.").

l) Povremeno zabraniti neku aktivnost ako je to neophodno

Postoji saglasnost pedagoga i psihologa da granice moraju postojati. U protivnom, učitelj gubi kontrolu nad situacijom. Ni jednom djetetu, pa ni djetetu s teškoćama u razvoju, ne treba davati "privilegiju" da radi šta hoće (krši dogovorena pravila, narušava igru, razbacuje materijal, ometa drugu djecu i sl.).

Najčešća greška, koju prave učitelji/ce u odnosima prema roditeljima, je u tome što ih pozivaju uglavnom onda kada se javi neki problem i to čine javno, bilo pred drugim roditeljima, bilo pred nekim od saradnika iz škole. To ima za posljedicu pogoršanje položaja djeteta u

porodici i slabi motivaciju roditelja za saradnju sa školom. Saradnja škole sa roditeljima se može uspješno implementirati kroz edukaciju roditelja, predavanjima na roditeljskim sastancima, organizacijom škole za roditelje, tribinama, predavanjima i diskusijama. Dijete je spona koja povezuje roditelje sa školom, s njenim radom i s učiteljima.

Kako podsticati, razvijati i održavati spremnost djeteta za komunikaciju

Da bi dijete s teškoćama u razvoju bilo podstaknuto na komunikaciju i interakciju sa vršnjacima i odraslima, neophodna su dodatna znanja i vještine. Dodatne aktivnosti zahtijevaju pripremu grupe vršnjaka prije nego što je dijete uključeno u grupu.

Preporučene su sljedeće aktivnosti:

- Diskusija o pojmovima sličnosti i razlikama sa djecom;
- Razgovor o različitim vrstama teškoća u razvoju kod djece;
- Odigravanje situacija koje simuliraju tipična ponašanja i teškoće vezane za različite vrste teškoća u razvoju;
- Razgovaranje o primjerenim reakcijama na ponašanje djeteta sa teškoćama u razvoju (zašto se ne treba smijati, zašto ne treba izbjegavati vršnjake sa teškoćama u razvoju, objašnjavati zašto su važni jedni drugima i sl.);
- Pripremati djecu na dolazak vršnjaka sa teškoćama u razvoju video snimkom pripremljenim u obdaništu ili kod kuće;
- Na osnovu ranije prikupljenih podataka ukazati šta njihov vršnjak umije lijepo da uradi, koje su njegove istaknute sposobnosti. (Hrnjica S. 1997.)

Kako da učitelj podstakne komunikaciju i interakciju djeteta s teškoćama u razvoju i njegovih vršnjaka

Učiteljima se savjetuje sljedeće:

- Učitelj ne treba da komunicira sa djetetom na infantilni način, već da koristi iste obrasce interakcije i komunikacije za svu djecu.
- Uputstvo djetetu treba davati tako da predstavlja podršku njegovom samostalnom uključivanju u grupu, kako ne bi postalo pretjerano zavisno od učitelja. Za dijete sa teškoćama u razvoju važnije je da obrati pažnju na ponašanje vršnjaka u grupi, negoli na to šta učitelj kaže.
- Dodatna podrška koja se daje djetetu, treba da bude izbalansirana, da je ima dovoljno, ali ne previše. Ukoliko su komunikacione barijere izražajnije, instrukciju treba dati tako da dijete bude uključeno u grupne aktivnosti, a da to ne opterećuje pretjerano ostalu djecu.
- Pretjerana podrška nije od koristi za dijete jer mu ne pomaže da bude samostalnije. Osim toga, takav način podrške dovodi dijete u situaciju da ga vršnjaci opažaju kao manje sposobno, "bebu" u razredu (Hrnjica S., 2004).

Podsticanjem i podržavanjem grupne prakse te strukturiranjem aktivnosti učitelj/ce mogu djecu s teškoćama

u razvoju da podstaknu i povećaju šansu da dijete s teškoćama u razvoju stupi u komunikaciju s vršnjacima. Prva iskustva djeteta s teškoćama u razvoju i njihovih vršnjaka u školi su od posebnog značaja. Ona bitno obilježavaju kasniji razvoj djeteta s teškoćama u razvoju. Negativna rano stečena razvojna iskustva se veoma teško kasnije koriguju.

Zaključak

Svako dijete je posebno. To vrijedi za svu djecu, tako i za onu koja su s teškoćama u razvoju. Razlog za izdvajanje djece iz osnovnih škola leži u neznanju i pomanjkanju iskustva. Zajednička zadaća i roditelja i nas učitelja je da djecu u pozitivnom smislu podržimo da djeluju prema vlastitim inicijativama. Kad god je to moguće bilo bi poželjno da djeca s teškoćama u razvoju ostaju u sistemu redovnog školovanja. U svakoj školi treba stvoriti povoljnu školsku klimu koja će omogućiti uspješnije uvođenje integracije učenika sa teškoćama u razvoju u odjeljenja redovne škole. Mora se uspostaviti takvo ozračje u školi koje će pružiti velike mogućnosti učenicima i učiteljima da ispolje svoje želje i mišljenja s ciljem poboljšanja nastavnog procesa. Pitanje integracije učenika s teškoćama u razvoju je pitanje sadašnjosti, ali i budućnosti. Problem je najveći u ovom pogledu u vezi s roditeljima koji nerado prihvataju istinu da je njihovo dijete ustvari dijete s posebnim potrebama, odnosno dijete s poteškoćama u razvoju.

Na ovom polju društvena zajednica, naravno u saradnji sa školom, treba da odigra veću ulogu. U ovakvim odnosima posebno treba raditi na povećanju komunikacije između učenika, nastavnika i roditelja što u izvjesnom smislu omogućava poboljšanje nivoa integracije učenika sa teškoćama u razvoju u redovne škole.

Specifičnosti nastave u radu sa učenicima sa teškoćama u razvoju

Mr. sc. Damir Muratović, dipl. pedagog-psiholog
 Sanela Mandžukić, dipl. defektolog-oligofrenolog
 Mirela Žilić, dipl. defektolog-oligofrenolog

Zavod za odgoj i obrazovanje osoba sa smetnjama u psihičkom i tjelesnom razvoju, Tuzla

Obrazovanje je u osnovi umjetnost, a nastavnik izražava najveći pojam te umjetnosti kada je čuva od toga da ne postane rutinska ili letargična.

(Howard A. Ozmon i Samuel M. Craver)

Uvod

Nastava je odgojno-obrazovni proces zasnovan na društveno određenim ciljevima i zadacima koji se ostvaruju na didaktički oblikovanim sadržajima, kroz raznovrsne oblike i pomoću različitih sredstva. Nastavnik rukovodi ovim planskim procesom i njegov zadatak je da pomaže učenicima da stiču znanja, vještine i navike i da se razvijaju kao личности.

Neophodno je da imamo tri faktora nastave koji čine tzv. didaktički trougao. To su: učenik, nastavnik i nastavni sadržaji. Funkcija nastavnika je da odabire i priprema nastavne sadržaje i da pomaže učenicima da ih lakše savladaju.

Njegova aktivnost se naziva poučavanje. Škola kao institucija i nastava kao najvažnija aktivnost škole postoje zbog učenika.

One su njemu namijenjene. Učenik je i objekat i subjekat u odgojno-obrazovnom procesu: objekat - jer ga nastavnik poučava onome što još ne zna, subjekat - jer je učenje aktivan proces.

Nastavni sadržaji su neživa materija, ali oni znatno određuju suštinu nastave i stil rada i nastavnika i učenika.

Ciljeve, zadatke, organizaciju časa, nastavne metode nastavnik bira zavisno od sadržaja. Specifičnosti nastave u radu sa učenicima sa teškoćama u razvoju ogledaju se u posebnom pripremanju nastavnika i prilagođavanju nastavnih sadržaja, metoda, oblika rada i nastavnih sredstava i pomagala sposobnostima, mogućnostima i interesima učenika.

Zadaci nastave

Nastava ima tri zadatka:

- Materijalni zadatak nastave - stjecanje znanja upoznati, pokazati, ukazati, uočiti, razumjeti, shvatiti, poučiti, naučiti...
- Funkcionalni zadatak nastave - razvoj sposobnosti - razviti, osposobiti, usavršiti, jačati, formirati, uvježbavati, izgrađivati...
- Odgojni zadatak nastave - usvajanje odgojnih vrijednosti.

Nastava kao proces u radu sa učenicima sa teškoćama u razvoju ima svoje specifičnosti i mora da bude prilagođena u mnogim svojim segmentima. To se prvenstveno odnosi na nastavne sadržaje, ali da bi nastavnici mogli kvalitetno da prilagode sadržaje iz nastave, moraju znati da upješno primjenjuju nastavne metode, oblike rada u nastavi i da adekvatno koriste nastavna sredstva i pomagala u radu sa učenicima sa teškoćama u razvoju.

Nastavne metode

Nastavne metode su načini rada u nastavi. Svaka metoda ima dvostrano značenje, tj. odnosi se na način rada nastavnika i način rada učenika. Sadržaj određuje metodu, odnosno logika i struktura sadržaja diktiraju izbor metode. Postoje brojne klasifikacije nastavnih metoda, ali mi ćemo prihvatiti klasifikaciju koju nudi Vilotijević (2001):

- 1. Metoda usmenog izlaganja** - Ova metoda se još naziva monološka. Njome se označava takav način nastavnog rada u kome se postavljene zadaci ostvaruju usmenim izlaganjem nastavnika, a ponekad i učenika. Karakterizira je naglašena uloga i aktivnost nastavnika i pasivan položaj učenika. Stara je koliko i samo poučavanje i spada u svestremske metode.
- 2. Metoda razgovora** - Naziva se i dijaloška. To je takva metoda u kojoj se nastavni zadaci ostvaruju u obliku pitanja i odgovora, u razgovoru nastavnika sa učenicima ili u obliku rasprave. Ova metoda se najviše prakticira prilikom ponavljanja,

uvježbavanja i provjeravanja znanja, ali se može koristiti i pri obradi gradiva ukoliko učenici imaju potrebno predznanje.

3. Metoda ilustrativnih radova je takav način rada u kome se nastavni zadaci ostvaruju crtanjem. Ona omogućava da se složene pojave i procesi pojednostavljeno prikažu.

4. Metoda demonstracije je takav način nastavnog rada u kome nastavnik demonstrira (pokazuje) predmete, modele, makete, crteže, slike, a učenici ih posmatraju i tako stižu znanja. Učenici treba da „osjete“ predmet sa što više čula.

5. Metoda praktičnih i laboratorijskih radova zasniva se na praktičnom radu i eksperimentiranju. Zahtijeva dobru materijalno-tehničku osnovu nastave, temeljnu pripremu nastavnika i učenika. Može se primjenjivati u radionicama, laboratorijama, školskom vrtu, voćnjaku, učionicama itd.

6. Metoda pisanja je način nastavnog rada u kome se postavljeni zadaci realiziraju pisanjem. Pisanje kao metoda se primjenjuje u raznim prilikama: kada se obrađuje nova nastavna jedinica (zapisivanje na tabli), u pripremi nastavnih listića i programiranih materijala, na kraju časa kada nastavnik na tabli ispisuje teme za domaći zadatak.

7. Metoda čitanja i rada na tekstu (tekst metoda) Ovdje se postavljeni zadaci ostvaruju čitanjem tekstova. Ova metoda se može primjenjivati u skoro svim predmetima, u različitim fazama nastavnog rada i za ostvarivanje različitih didaktičkih ciljeva i zadataka.

Prilagođavanje nastavnih sadržaja u odnosu na nastavne metode

Prilikom prilagođavanja nastavnih sadržaja učenicima sa teškoćama u razvoju (zavisno od teškoće) nastavnicima trebaju polaziti od slijedećih zahtjeva:

- maksimalno koristiti metodu demonstracije, ilustracije i praktičnog rada kod objašnjavanja složenih pojmova;
- što češće koristiti razgovor sa što više podpitanja;
- zadavati manji broj zadataka odjednom (princip postupnosti);
- izmjenjivati zadatke po težini;
- tekst na planu table uvijek treba biti formiran u rečenicama;
- kod prepisivanja dužeg teksta, učeniku omogućiti prepisivanje u dijelovima ili mu istaći samo najbitnije rečenice;
- nepoznate riječi dodatno objasniti, posebno apstraktne pojmove;
- ključne pojmove objasniti na kraju časa;
- ostaviti više vremena za usvajanje novog sadržaja;
- prije pisanja učenika uvijek podsjetiti na osnovna pravopisna pravila;
- domaće zadatke isključivo davati iz sadržaja koji se obrađivao na času.

Oblici rada u nastavi

Oblik je raspored i povezanost elemenata koji čine jednu cjelinu. Oblik nastavnog rada je način aktivnosti nastavnika i učenika koji karakterizira odgovarajuća vrsta sociološke organizovanosti. Oblici nastavnog rada zavise od nastavnikovog pristupa, uzrasta i sastava učenika i prirode nastavnih sadržaja (didaktički trougao).

Polazeći od organizovanosti, oblici nastavnog rada dijele se na: frontalni, grupni, rad u parovima (tandem) i individualni (Tomić i Osmić, 2005).

Frontalni oblik nastavnog rada

Osnovna karakteristika frontalnog oblika rada je istovremeni rad nastavnika sa cijelim odjeljenjem. Ovaj oblik rada je vrlo ekonomičan jer nastavnik sam tumači isti sadržaj svim učenicima. Ovdje je nastava prilagođena prosječnom učeniku. To ne odgovara sposobnijim učenicima koji bi mogli brže da napreduju, a ni onima slabijim kojima je nivo frontalne nastave previsok, što je jedna od ozbiljnih slabosti ovog oblika rada. Aktivan je samo nastavnik, a učenici su u poziciji da primaju „gotova znanja”. Pošto je rijedak kontakt sa pojedinačnim učenicima izostaje povratna informacija o savladanosti gradiva.

Grupni oblik rad

U grupnom obliku rada odjeljenje se dijeli na manje grupe koje samostalno ostvaruju postavljene zadatke. Kroz ovaj oblik uspješno se razvija grupna solidarnost, obezbjeđuje se veća aktivnost svakog pojedinca te uspješniji učenici podstiču one manje uspješne članove grupe. On nije pogodan za realizaciju nekih nastavnih sadržaja, disciplina se teško održava, organizacija rada je otežana a naročito delikatan zadatak je formiranje grupa. U ovom obliku rada postoji opasnost da se pojedinci zaklanjaju iza vrednijih članova grupe.

Rad u parovima (tandem)

Osnovna odlika rada u parovima je da su učenici podijeljeni u parove i da samostalno rješavaju postavljene zadake. Dobra strana ovog oblika rada je što se u njemu ostvaruje proces socijalizacije, razvijaju se drugarski odnosi, kroz suprostavljanje stavova učenici produbljuju znanja i uče da se međusobno uvažavaju. Ova vrsta rada više odgovara starijim učenicima jer pretpostavlja osposobljenost za saradnju. Parove nije lako sastaviti. Disciplina u odjeljenju se teško održava, a moguć je i nezdrav rivalitet među partnerima.

Individualni oblik rada

Podrazumijeva da svaki učenik samostalno radi svoj zadatak. Njime se maksimalno uvažavaju individualne osobnosti i interesovanja pojedinaca. Učenici se navikavaju da samostalno uče. Pregledom urađenih zadataka nastavnik dobija povratnu informaciju o savladanosti gradiva. Međutim, organizacija rada je vrlo složena, a za pripremu diferenciranih zadataka potrebno je dosta vremena. Često se individualni oblik poistovjećuje sa individualiziranim oblikom rada. Ali, individualizirani oblik rada podrazumijeva prilagođavanje zadataka sposobnostima i mogućnostima svakog pojedinog učenika.

U radu sa učenicima sa teškoćama u razvoju oblike rada u nastavi moramo primjenjivati u skladu sa njihovim sposobnostima, mogućnostima i interesima. Nastavnik ne smije biti opterećen time da mora primjenjivati sve oblike rada u nastavi, nego treba da primjenjuje oblik rada koji je u skladu sa nastavnim sadržajem i strukturom odjeljenja. Razlike u saznavnim mogućnostima učenika u jednom odjeljenju mogu da imaju veliku amplitudu, da budu znatno ispod ili iznad srednjih vrijed-

nosti. Nije prihvatljivo da nastavnik zajednici različitih vrijednosti pristupa jedinstveno. On nastavu mora da diferencira tj. da individualizira, i to ne toliko u obimu i složenosti sadržaja, koliko u pomoći učeniku da predviđene zadatke uspješno savlada.

Nekima će biti potrebna veća, nekima manja pomoć, a neki mogu i samostalno da rade pod rukovodstvom nastavnika.

Nastavna sredstva

Savremeno obrazovanje ne može odgovoriti potrebama i zahtjevima današnjeg vremena, a posebno budućnosti, bez primjene moderne obrazovne tehnologije. Obrazovna tehnologija postala je integralni dio sistema obrazovanja u savremenoj školi i značajna strana obrazovanja. Proces nastave mora imati svoju materijalnu opremu, kao i svaki drugi rad.

Didaktički značaj nastavnih sredstava je u tome što posreduju u procesu upoznavanja programskih sadržaja i služe kao izvor stjecanja znanja, usavršavanja vještina, formiranja navika, razvijanja vizuelnih, auditivnih, misaonih, taktilnih i ostalih sposobnosti, pozitivnih emocija i osobina ličnosti (Branković i Ilić, 2003).

Postoje brojne klasifikacije nastavnih sredstava. Poljak (1985) ih klasifikuje na:

- Vizuelna (slike, preparati) gdje se od čulnih organa koristi najviše vid;
- Auditivna - zasnivaju se na audio komponenti;
- Audio-vizuelna sredstva (u sebi sjedinjuju audio i vizuelnu komponentu);
- Tekstualna nastavna sredstva (raznovrsni tekstovni materijal).

Vizuelna nastavna sredstva

Vizuelna nastavna sredstva zasnivaju se na video-komponenti i zbog toga imaju vidljive dimenzije i vanjske osjetne osobine. Vizuelna nastavna sredstva se najčešće koriste u nastavi. Ponekad se s vizuelnim sredstvima u nastavi i pretjeruje što utiče negativno na osposobljavanje mladih za verbalnu komunikaciju. U vizuelna nastavna sredstva ubrajaju se: slike i crtani materijali, slajdovi, grafo-folije, modeli, makete i dr. Značaj im je u tome što se znanja stiču na očigledan način pa su trajnija i dublja.

Auditivna nastavna sredstva

Auditivna nastavna sredstva su takva sredstva pomoću kojih se upućuju poruke koje se primaju čulom sluha. U njih spadaju različiti sadržaji ljudskog izražavanja: verbalnog, muzičkog i instrumentalnog snimljeni na magnetofonske trake, audio kasete, gramofonske ploče i kompakt diskove.

U praksi se najčešće koriste u nastavi jezika i muzike, a može se koristiti i u drugim nastavnim predmetima gdje preovlađuje govorni element.

Audio-vizuelna nastavna sredstva

Audio-vizuelna nastavna sredstva zasnivaju se na percepcijama koje dobivamo pomoću sluha i vida. Poseban doprinos daju televizijske emisije i zvučni (nastavni fil-

movi). Istraživanja su pokazala da audio-vizuelna sredstva imaju prednost nad verbalnom obradom gradiva. Utvrđeno je da se više nauči kad se koriste audio-vizuelna sredstva, nego kad se koriste auditivna ili samo vizuelna sredstva.

Kod primjene audio-vizuelnih sredstava važno je da se ne koriste izdvojeno već zajedno sa drugim nastavnim aktivnostima. Bitno je da subjekti budu aktivni pri upotrebi audio-vizuelnih sredstava (da odgovaraju na pitanja, polemišu, eksperimentiraju, obavljaju različite misaone i manuelne operacije i sl.). Efikasnost ovih sredstava u nastavi i učenju je veća ako ponavljanje nekog sadržaja obogaćeno različitim primjerima i ilustracijama.

Tekstualna nastavna sredstva

U tekstualna nastavna sredstva ubraja se raznovrsni tekstualni materijal koji se upotrebljava u nastavi kao izvor znanja. Tekstualna nastavna sredstva često se primjenjuju kao izvori znanja od prve pismenosti pa do danas. Najpoznatije i osnovno tekstualno sredstvo je udžbenik. Pored udžbenika u tekstualna nastavna sredstva ubrajaju se i priručnici, programirani tekstovi, članci, zbornici, pravopisi, rječnici, leksikoni, enciklopedije, književna djela, naučna djela, historijski tekstovi, učenički pisani radovi i ostali tekstovi (proglasi, zapisi na ploči, grafofoliji, izvještaji).

Tehnička pomagala u nastavi

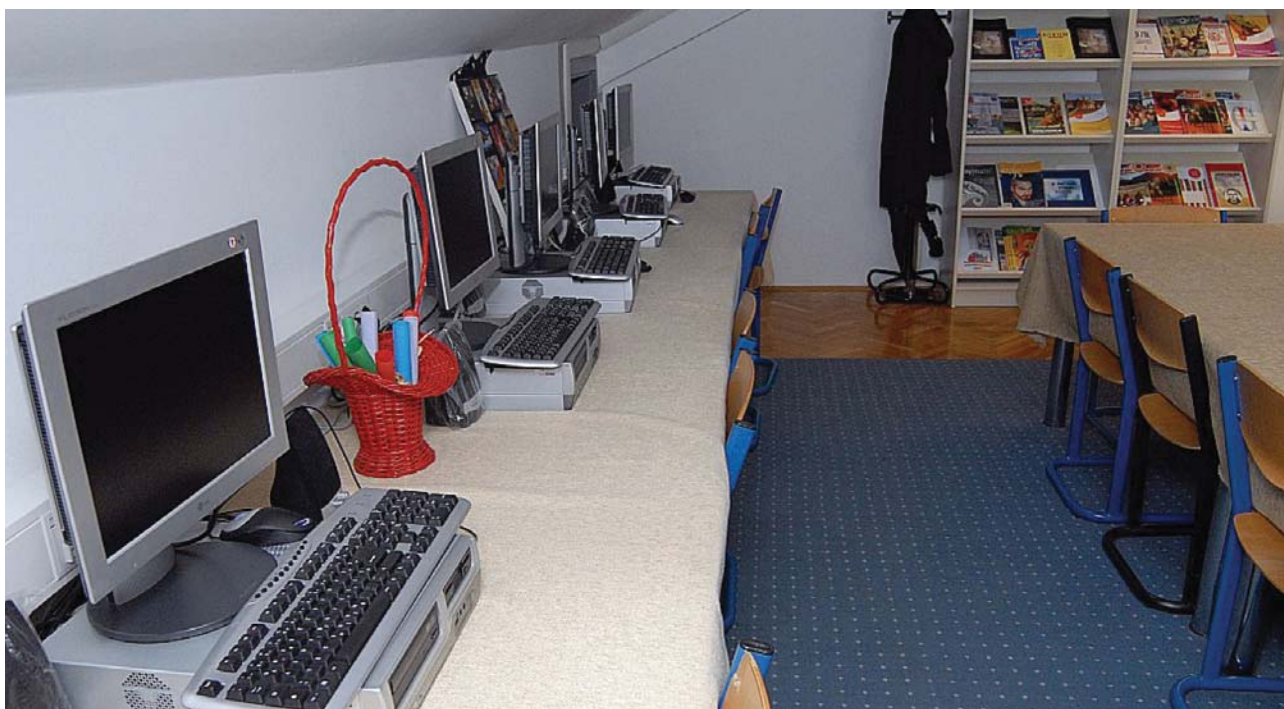
Tehnička pomagala ili nastavna pomagala predstavljaju oruđa za rad (u školi ili van škole), sa nastavnim sredstvima ili za rad u nastavi uopće. U tehnička pomagala Poljak (1985) ubraja: trokut, linijar, šestar, uglomjer, zatim različiti stalci, demonstracijski stolovi, vješalice, postolja, okviri, pričvršćivači, aplikatori, posuđe, plamenici, svjetiljke, čekići, kliješta, ekran, kino-projektor, kasetofon... itd.

Nastavna pomagala su ustvari oruđa za rad i razlikuju se od nastavnih sredstava. Nastavna sredstva su izvori znanja. Dešava se da jedan predmet može ponekad biti sredstvo, ponekad pomagalo (npr. kreda u svakodnevnoj nastavi i u nastavi Hemije).

Upotreba nastavnih pomagala doprinosi razvijanju radnih sposobnosti učenika i ostvarivanju funkcionalnih zadataka nastave.

Pri prilagođavanju nastavnih sadržaja u odnosu na nastavna sredstva i pomagala, mora se obratiti pažnja na sljedeće:

- nastavna sredstva i pomagala koristiti tako da se učenikova pažnja uvijek usmjerava na ono što je u posmatranju bitno, prekrivati nepotrebne pojedinosti;
- vježbanje i ponavljanje provoditi pomoću individualiziranih nastavnih listića;
- dati učeniku dovoljno vremena za korištenje nastavnog materijala;
- u demonstraciji koristiti, kad god je moguće, stvarni predmet o kojem se govori;
- u udžbeniku jasno označiti mjesta koja su važna (npr. rečenicu, pravilo, primjer...);
- prilagoditi pisani materijal (uvećati prostor za upisivanje odgovora, u kontrolnom radu da učenik samo podvuče tačan odgovor ili zaokruži broj ili slovo ispred tačnog odgovora);
- prilagođavanje sredstava za rad (slike, crteža...) pojednostavljivanjem, izdvajanjem bitnog, izostavljanjem suvišnih detalja;
- prilagođavanje štampanog materijala (uvećavanjem ili pojačavanjem slova, povećanjem razmaka između riječi, rečenica ili redova teksta, podvlačenjem, uokviravanjem).

Humane pretpostavke inkluzivnog obrazovanja učenika oštećenog sluha

Mr. sc. Amra Imširagić, dipl. defektolog-surdoaudiolog
Centar za obrazovanje i vaspitanje i rehabilitaciju slušanja i govora, Tuzla
Fahrudin Alić, dipl. defektolog-surdoaudiolog
JU "Mješovita srednja mašinska škola", Tuzla

„Čuda nisu stvorena samo od snova, nego i od svakodnevnih i neglamuroznih činjenica poput, razmišljanja, rada i upornog ustrajavanja“.

„Shvatite da ste i sami čudo. Vjerujte, da možete postići da se čuda događaju razmišljanjem, molitvom, vjerovanjem, radom i pomaganjem drugim ljudima. Ne zaboravite da čuda stvaraju ljudi koji mogu zato što misle da mogu“.

(Norman Vincente-Peale)

Ključne riječi:

inkluzija, učenici oštećenog sluha, humane pretpostavke inkluzije, znakovni jezik

Sažetak

Obrazovna inkluzija određena je kao put kojim se stvaraju nastojanja kako bi svaka osoba, bez obzira na okolnosti i iskustva, dosegla svoj puni potencijal u životu. Italija ima preko 30 godina prakse uključivanja djece sa posebnim potrebama u redovan sistem odgoja i obrazovanja. Proći će mnogo vremena da se razvije svijest o značaju inkluzije i odgovornosti za inkluziju na našim prostorima. Inkluzivno obrazovanje se razvilo kao pokret koji je trebao da bude izazov dosadašnjoj ekskluzivnoj teoriji i praksi i postao favorizirani usvojeni pristup koji se odnosi na učenje svih učenika u redovnim školama. Naš osnovni cilj je da putem ovog rada ukažemo na humane pretpostavke inkluzije učenika oštećenog sluha uz pomoć upotrebe znakovnog jezika, te korištenjem usluga tumača znakovnog jezika i niz drugih neophodnih preduslova za uspješno uključivanje djeteta oštećenog sluha u redovan sistem odgoja i obrazovanja. Samo na ovaj način organizovana inkluzija učenika oštećenog sluha dat će pozitivne rezultate, a to je uključivanje ove djece u cjelokupan društveni život.

Uvod

Ako obrazovanje posmatramo kao veliki eksperiment historije, tada možemo konstatovati da je taj eksperiment tek počeo i za sobom proizveo mnogobrojne nedoumice. Već dugi niz godina diskutuje se o humanim pretpostavkama inkluzivnog obrazovanja za svu djecu sa posebnim potrebama. Obrazovanjem djece s posebnim potrebama u redovnoj školi pokazujemo da su sva djeca vrijedna kao ljudska bića, da svi mogu imati koristi od takvog obrazovanja, da su svi sposobni za uspješan život i da imaju jednaka prava da to ostvare. U centru inkluzije je dijete s posebnim potrebama, u našem slučaju dijete oštećenog sluha. Analizirajući inkluziju kao kompleksan proces, osvrnut ćemo se na status djeteta oštećenog sluha u redovnoj školi. Oštećenje sluha sa sobom nosi i oštećenja u govorno-jezičkoj komunikaciji.

Uključivanjem djece s oštećenjem sluha u redovnu školu, moramo se zapitati kako će se dijete osjećati u razredu gdje ostala djeca: pjevaju, komuniciraju glasovnim govorom, a ono ne zna ništa od toga. Ono govori na sebi svojstven način (ovisno o stupnja oštećenja sluha, dobi nastanka oštećenja sluha, pohađanja rehabilitacije

slušanja i govora...), i niz drugih međusobno isprepletenih faktora koji imaju veliki uticaj na uspješnost inkluzivnog obrazovanja za učenika oštećenog sluha.

U osnovi inkluzije nalazimo emocije, koje mogu biti snažna kočnica uspješnoj inkluziji učenika oštećenog sluha. Jedna od takvih negativnih emocija možemo očekivati pri prvom susretu djeteta oštećenog sluha sa čujućim vršnjacima u razredu. Djeca mogu učenika oštećenog sluha omalovažavati, ismijavati, vrijeđati ili socijalno degradirati. Međutim, proizvod tih negativnih emocija može biti od strane učenika oštećenog sluha. Strah djeteta od prvih susreta sa čujućim vršnjacima, pojačana svijest o razlici između njega i čujućih vršnjaka, sve to može izazvati kompleksne probleme u uključivanju djeteta oštećenog sluha u inkluzivno obrazovanje. Koliko je važno osigurati humane pretpostavke za uključivanje djeteta oštećenog sluha u redovan sistem obrazovanja, bez emocionalnih strahova, stresova, socijalne odbačenosti ilustrovat ćemo Vam jednim citatom: “Zamislite da ste u redovnom odjeljenju i da svi učenici pričaju jezikom koji ne razumijete, a i nastavnik govori jezikom koji ne možete razumijeti“.

Međutim, znate da postoji druga škola, ne toliko daleko, u kojoj učenici pričaju jezikom koji razumijete. Koja škola je više inkluzivna? (Vodič kroz inkluziju u obrazovanju, 2006, str. 42).

Analizirajući navedeni citat mišljenja smo da autor ne promovira „specijalno obrazovanje“, već naglašavaju činjenicu da je u našem redovnom obrazovanju neophodno da se stvore adekvatni preduslovi za humanu inkluziju.

U budućnosti možemo očekivati da će se interes za inkluzivno obrazovanje povećati, da će rasti svijest ljudi o neophodnosti inkluzivnog obrazovanja i njihova motiviranost da daju svoj doprinos na ovakom humanom planu.

Moramo imati na umu činjenicu da i najduži put počinje prvim korakom.

Pojmovno određivanje inkluzije

Inkluzija kao relativno novi koncept odgoja i obrazovanja, nastao je iz potrebe da se eliminiira svaki oblik segregacije među učenicima. Savremena razmišljanja o novom konceptu organiziranja obrazovnog sistema ističe prevazilaženje različitosti među djecom.

Svako dijete ima jedinstvene karakteristike, interese i potrebe i stoga bi pravo na obrazovanje trebalo da znači dizajniranje obrazovnog sistema i implemetaciju obrazovnih programa koji uzimaju u obzir raznolikosti takvih karakteristika i potreba (UNESCO, 1994; 8).

Koncept inkluzije u teorijskom smislu nailazi na izvjesne teškoće, kada ga treba prilagoditi praktičnom nivou. Inkluzija predstavlja jednu kontraverznu ideju koja se istovremeno odnosi na društvene i obrazovne vrijednosti, tako i na poimanje individualnih vrijednosti. Kontraverzna je što u pogledu njenog određenja postoje različita, a i često suprotstavljena stajališta. O inkluzivnom konceptu se govori kao o pokretu, ideji, obrazovnoj praksi, obrazovnoj politici... Na šta se, u stvari, odnosi sam pojam inkluzija?

Pojam inkluzija ima porijeklo u latinskom jeziku, a predstavlja izvedenicu koja znači uključivanje, uključenost, obuhvaćanje. Izvorno značenje možemo tražiti u dvije latinske riječi. Prva je riječ *inclūdō*, što znači zaključiti, zatvoriti, začepiti, uokviriti, okovati, ubilježiti, zaključiti (Žepić, 1961, str. 170).

Druga je *inclūsio*, a znači zatvor, zatvaranje. (Ibidem, str. 170). Izveden iz ovih značenja, pojam inkluzija bi podrazumijevao integraciju, ovijanje, uokvirivanje, a u socijalnom smislu uključivanje pojedinca u određenu zajednicu koja je manje ili više zatvorena ili otvorena cjelina (Suzić, 2008, str. 10).

Analizirajući literaturu novijeg datuma termin „inkluzija“ prema shvatanjima pojedinih autora (Dyson, Skimore, 1996) predstavlja samo moderniju alternativu za termin „integracija“. Postoji niz definicija inkluzije fokusiranih samo na osiguravanje uključivanje djece sa posebnim potrebama u društveni život i školsko okruženje (Cerić, Alić, 2005, str. 30).

Inkluzija kao proces uključivanja djece sa posebnim potrebama u redovne škole i ukupni društveni život predstavlja najčešći pojamovni kontekst shvatanja inkluzije, ali i najuži. Radi se o obezbjeđivanju humanih pretpostavki za adekvatno uključivanje djece sa posebnim potrebama u nastavu redovnih odjeljenja opšteobra-

zovnih i stručnih škola kao i uključivanju ove djece u cjelokupni društveni život (Suzić, 2008, str. 11).

Tragajući za najadekvatnijom definicijom inkluzije možemo konstatovati da kod naših autora nalazimo opredjeljenje da daju mnogobrojna tumačenja ovog pojma, ali nerado pribjegavaju vlastitoj definiciji. Kada vidimo koliko jednostranosti u definicijama autora širom svijeta i jasno je da ćemo radije zauzeti distancu, nego rizikovati vlastitu jednostranost na ovakom kompleksnom i senzibilnom pitanju.

Humane pretpostavke inkluzije učenika oštećenog sluha

Do sredine prošlog stoljeća djeca oštećenog sluha bila su klasifikovana kao djeca sa posebnim potrebama. Prelaz od izdvojenog oblika odgoja i obrazovanja djece oštećenog sluha na integraciju ovih učenika u redovan sistem obrazovanja imao je dugotrajan put. Imajući u vidu činjenicu da djeca s oštećenjem sluha predstavljaju zaseban dio populacije djece s smetnjama u razvoju, te zbog specifičnih potreba, koje sa sobom nose i njihov odgojno-obrazovni proces treba analizirati u izdvojenom kontekstu. Njihovo uključivanje u redovan sistem obrazovanja zahtjeva ispunjavanje niz neophodnih uslova, pretpostavki, koje različite ustanove, ali i pojedinci moraju realizirati.

Pretpostavke za humano provođenje inkluzije podijeljene su na: zakonske, organizacione, objektivne i subjektivne.

Radovančić (1985) proveo je istraživanja stavova nastavnika i defektologa prema inkluziji djece s oštećenjem sluha, gdje dobijeni rezultati pokazuju da značajan procenat nastavnika ima negativan stav prema inkluziji, iako je moguće uočiti značajne razlike između ispitanika uzorka nastavnika i defektologa. Defektolozi imaju pozitivnije stavove od nastavnika.

Bosnar i Bradarić-Jončić (2006) ispitali su stavove prema obrazovnoj inkluziji. Istraživanjem je obuhvaćeno 449 nastavnika (odgajatelja, nastavnika razredne i predmetne nastave, srednjoškolskih profesora) s područja grada Zagreba.

Pokazalo se da prosvjetni radnici, u cjelini imaju pretežno povoljnije stavove prema uključivanju djece oštećenog sluha u redovne škole. Takođe, utvrđeno je da se stavovi prema uključivanju djece oštećenog sluha statistički značajno razlikuju s obzirom na program u kojem prosvjetni radnici rade (predškolski, niži razredi osnovne škole, srednja škola).

Najpovoljnije stavove prema odgojno-obrazovnoj integraciji učenika oštećenog sluha pokazali su odgajatelji, zatim predmetni nastavnici, razredni učitelji, a najnepovoljnije stavove pokazali su srednjoškolski profesori.

Autorice navode jedan od razloga ovih razlika, a to je podrška koju (ne) dobivaju od defektologa.

- Imperativ koji karakterizira savremene poglede na komunikaciju učenika oštećenog sluha jeste da ove osobe moraju imati jednak pristup informacija kao i čujuće osobe (IFLA, 2004). Za nagluhe osobe to znači korištenje akustičke

tehnike u praćenju društvenih događanja, dok za gluhe osobe to znači maksimalno korištenje njihovih vizuelnih kapaciteta. U skladu sa savremenim pogledima na komunikaciju učenika oštećenog sluha, njihove komunikacijske potrebe se moraju zadovoljiti uključivanjem tumača za znakovni jezik. Tumač za znakovni jezik u inkluzivnom obrazovanju, član je stručnog tima, a njegova uloga sastoji se u tome da on omogućava uspješnu razmjenu informacija između gluhog djeteta, nastavnika i čujućih učenika.

- Djeci oštećenog sluha u inkluzivnom obrazovanju sve školske aktivnosti moraju biti dostupne, što znači prisutnost tumača za znakovni jezik u školskim i vanškolskim aktivnostima.
- Događaji u školi kojima prisustvuju roditelji djece oštećena sluha moraju se prevoditi na znakovni jezik.

Preporuke Vijeća Evrope o zaštiti i unapređenju nacionalnih znakovnih jezika donesena u Strasbourgu 2003. godine ističe da je znakovni jezik izraz evropskog kulturnog bogatstva, te da treba motivisati zemlje EU:

1. na službeno priznavanje znakovnog jezika kao jezika manjine;
2. na osposobljavanje tumača i učitelja znakovnog jezika;
3. na edukaciju gluhih na znakovnom jeziku;
4. na osposobljavanje znakovnog jezika nastavnika koji će raditi s djecom oštećenog sluha;
5. emitiranje TV programa na znakovnom jeziku;
6. na davanje finansijske pomoći izdavanju literature za učenje znakovnog jezika;
7. na davanje prava roditeljima djece oštećenog sluha na slobodan izbor između oralnog i bilinvalnog pristupa.

Osim uključivanja tumača za znakovni jezik, da bi inkluzija bila primjerena zadovoljavanju njihovih posebnih komunikacijskih i odgojno-obrazovnih potreba, trebala bi obuhvatiti ove elemente (Luetke-Stahlman-Hayws, 1994):

1. gluha i nagluha djeca trebala bi barem u nekim aktivnostima sudjelovati zajedno s drugom djecom oštećena sluha, kako bi mogla slobodno komunicirati međusobno i socijalizirati se u grupi djece slične sebi;
2. gluhoj i nagluhoj djeci treba omogućiti redovne kontakte s odraslim gluhim i nagluhim osobama, zbog njihove važne uloge govornih i socijalnih modela za ovu djecu. Gluhe i nagluhe odrasle osobe mogu biti učitelji, volonteri koji sedmično učestvuju u radu nastave.

„Najmanja ograničavajuća okolina za gluho dijete je ona koja omogućava slobodnu i potpunu komunikaciju sa učiteljima i učenicima, što je preduslov za obrazovanje, emocionalni i socijalni razvoj.“ (Ivasović, 2002).

Nastavnici koji rade u razredima gdje su uključena djeca oštećenog sluha trebali bi:

- posjedovati bazičnu razinu znakovnih jezičnih vještina za komunikaciju s djecom oštećenog sluha, te posjedovati motivaciju za njihovo dalje stručno usavršavanje;
- nastavnicima treba osigurati dodatnu edukaciju s područja gluhoće i naglušnosti;
- kontinuirano ostvarivati saradnju sa defektolozi- ma kao i sa tumačima za znakovni jezik;
- nastavnici moraju strogo voditi računa o potencijalu učenika oštećenog sluha;
- učenicima oštećenog sluha treba obezbjediti redovnu rehabilitaciju slušanja i govora koju provodi defektolog-surdoaudiolog;
- rječnici znakovnog jezika morali bi biti na raspolaganju u svakom razredu s učenicima oštećenog sluha;
- svi nastavni sadržaji koji se prezentiraju videozapisima ili prezentovana u Power Pointu moraju biti titlovana na znakovni jezik.

Uvažavajući sve navedene humane pretpostavke inkluzivnog obrazovanja za učenike oštećenog sluha, potrebno je istaći značaj međusobne interakcije djece oštećenog sluha s čujućim vršnjacima. Ono što djetetu oštećenog sluha može pružiti vršnjačko okruženje ne može nadoknaditi ni najveća ljubav i pažnja nastavnika i roditelja.

Zaključak

Inkluzija predstavlja bitan korak u proces šire socijalne integracije. Za inkluziju djece oštećenog sluha neophodno je obezbjediti niz objektivnih i subjektivnih preduvjeta, a inkluzivni pristup treba se zasnivati na zajedničkom ili jedinstvenom sistemu odgoja i obrazovanja. Iako na teorijskoj i praktičnoj osnovi inkluziju prate neki problemi, treba istaći da je to dobar pokušaj humaniziranja postojećih odnosa u savremenoj školi. Izlaganje ćemo završiti citatom iz dokumenta Ujedinjenih nacija pod naslovom: “Progres nacije“ kaže da u budućnosti srećne zajednice ljudi nećemo prepoznavati po sjaju izloga i moći oružja, nego kvalitetu uspostavljenih odnosa među ljudima“

Karakteristike ličnosti nastavnika

Salem Bakić, dipl. defektolog-oligofrenolog

Zavod za odgoj i obrazovanje osoba sa smetnjama u psihičkom i tjelesnom razvoju, Tuzla

„Ma kakvim znanjem ovladao tvoj um, ne zastaj nikad u učenju - ni trena jer znaj prekidanja u učenju nema”.

(A. Firdusi)

Ključne riječi:

karakteristike ličnosti, nastavnik kao ličnost, uspješan nastavnik, poželjne osobine

Sažetak

Danas u vrijeme velikih izazova i globalnih gibanja u svjetskom poretku, koji ostavljaju tragove i refleksije na odgoj i obrazovanje, odgajati i obrazovati nije nimalo lak posao. Stara izreka kaže da škola vrijedi onoliko koliko vrijede nastavnici koji rade u njoj. U bosanskohercegovačkom kontekstu usljed ekonomske depresije i nezaposlenosti, nastavnički poziv s idealom služenja dobru drugih postaje bitan činilac u pravcu samoostvarenja mladih i jačanja društva uopšte. Lični primjer nastavnika najbolje je odgojno sredstvo

Uvod

Stara izreka kaže da škola vrijedi onoliko koliko vrijede nastavnici koji rade u njoj. Bez obzira koliko bili dobro urađeni programi, razrađeni ciljevi i zadaci svakog predmeta-područja, opremljeni kabineti itd. ako nastavnik ne doživljava zadovoljstvo, radost i sreću ili ako nije adekvatno osposobljen za svoj poziv neće mnogo pomoći u najplemenitijoj ljudskoj djelatnosti koja mu je povjerena. U bosanskohercegovačkom kontekstu usljed ekonomske depresije i nezaposlenosti, nastavnički poziv s idealom služenja dobru drugih postaje bitan činilac u pravcu samoostvarenja mladih i jačanja društva uopšte.

Karakteristike ličnosti

Ličnost je ukupnost i cjelovitost svih osobina čovjeka koje su kod svakog pojedinca organizovane i objedinjene na specifičan način, što mu daje pečat psihološke individualnosti ili neponovljivosti. Najvažnije osobine koje određuju ličnost nazivaju se crte ličnosti ili osobine ličnosti, a to su: temperament, karakter i sposobnosti.

Temperament

Temperament se odnosi na to na koji način pojedinac nešto radi, kakva mu se osjećanja javljaju i koliko ta osjećanja traju. Temperament se uvijek dovodi u vezu sa emocionalnim ponašanjem pojedinca prilikom obavljanja neke aktivnosti.

Još je davno Hipokrat istakao četiri vrste temperamenta: kolerik, sangvinik, flegmatik i melanholik.

Kolerici su osobe naglih i snažnih reakcija koje se lahko uzbuđuju i čije su emocije visokog inteziteta i to ne samo, kako se obično misli, emocije bijesa, nego i drugih osjećanja kao što su sreća. Sangvinici su dobro i loše raspoloženi uvijek sa razlogom, a kvalitet njihovog raspoloženja je uvijek adekvatan objektivnim okolnostima kojima su izloženi.

Flegmatici su slabo osjetljive osobe koje svoje emocije teško ispoljavaju i u očima drugih uvijek ostavljaju utisak neemotivnih ili nezainteresovanih, odsutnih ljudi.

Melanholici su osobe sa intenzivnim i dugotrajnim osjećanjima koja suprotno od onoga što bi se moglo očekivati, rijetko dovode do emocionalnog reagovanja.

Karakter

Karakternim crtama opisuju se voljno ponašanje pojedinca (upornost, samopouzdanje, dosljednost, odlučnost, inicijativnost, samokritičnost) i njegovi socijalni stavovi, vrijednosti, skromnost, motivi i sl. U narodu se kaže da dobar karakter ima čovjek koji u svom ponašanju ispoljava dosljednost, odlučnost, iskrenost, nesebičnost, humanost, tolerantnost, odgovornost, promišljanje, kritičnost prema sebi i altruizam prema drugima.

Sposobnosti

Sposobnosti kao crte ličnosti utiču na snalaženje pojedinca u različitim situacijama. Razlike u sposobnostima među pojedincima značajno utiču i na pojavu razlika u uspjehnosti i obavljanju različitih poslova.

Nastavnik kao ličnost

Posao nastavnika krase jedna specifičnost, a to je nemogućnost povlačenja oštrog granice između profesionalnog i ličnog. Za uspješno obavljanje posla nastavnika pored intelektualnih i kognitivnih važne su i druge sposobnosti i svojstva ličnosti. Lični primjer nastavnika najbolje je odgojno sredstvo. Kod nastavnika mora biti izražena ravnoteža između misli, riječi i djela. On je u svemu uzor svojim učenicima. To znači da njegova odgojna funkcija pretpostavlja i traži posebno obrazovanje, posebne ljudske i moralne kvalitete. "Nastava je mnogo lakša nego odgoj. Za nastavu se mora samo nešto znati. Za odgoj se mora nešto biti." (Adalbert Stifter: "Kasno ljeto"). (1)

Ličnost nastavnika je važan faktor uspjehnosti nastavnog procesa. Ono što je za psihoanalizu kontratransfer terapeuta, za pedagogiju je odnos nastavnika prema učenicima. Ličnost nastavnika mora biti ona koja je sposobna da voli. Poželjna osobina ličnosti nastavnika je empatičnost. To je sposobnost da se uživimo u osjećanja

drugih, da osjetimo psihološki svijet djece iako je on godinama udaljen od nas ili ga takvog nemamo u svom iskustvu. Hajnc Kout, psihoanalitičar koji je apostrofirao značaj empatije, istakao je da je ona način posmatranja svijeta usklađen sa unutrašnjim životom pojedinca. (2)

Karakteristike ličnosti uspješnog nastavnika

„Ja sam samo jedan od mnogih. No, ja sam samo jedan. Ne mogu učiniti sve, ali mogu učiniti nešto. Zbog toga što ne mogu učiniti sve, neću odbiti učiniti nešto što mogu.“(1)

Slijedeće osobine ima uspješan nastavnik, a to su:

- samoinicijativnost,
- uvjerenost,
- optimizam,
- uvažavanje,
- dobar posmatrač,
- samopouzdanje,
- eksperimentator,
- prirodnost,
- kreativnost,
- nekonformizam.

Karakteristike ličnosti neuspješnog nastavnika:

- nesamoinicijativnost,
- pesimizam,
- rigidnost,
- konformizam,
- slab vokabular,
- slaba kreativnost i sl.

Osobine koje su poželjne kod nastavnika

Po mišljenju i istraživanjima mnogih autora najpoželjnije osobine kod nastavnika su:

Entuzijazam - čime nastavnik pokazuje da mu je važno ono što poučava te unosi pozitivne emocije, sreću i živahnost u nastavu.

Jasnoća izražavanja - se odnosi na upotrebu jezika koji učenici mogu lahko razumeti, veliki broj primjera i metafora pri objašnjenju apstraktnih i nepoznatih pojmova.

Empatija - ona uključuje razumijevanje i uvažavanje učenika, a kao termin empatija se prvi put spominje 1909. godine koja se objašnjavala kao kognitivna sposobnost razumijevanja unutarnjeg stanja druge osobe i kao određena vrsta socijalno kognitivnih veza (Raboteg-Šarič, 1993). (3)

Samopoštovanje - kod nastavnika je vrlo poželjna karakteristika jer je poznato da su osobe sa visokim samopoštovanjem za razliku od osoba sa niskim samopoštovanjem boljeg fizičkog i psihičkog zdravlja, otpornije su na stres, zadovoljnije su svojim poslom, školom i osobnim životom, uvjerenije su da će njihovi naponi dovesti do uspjeha, češće planiraju, sudjeluju u raspravama, surađuju s drugima, kompetentniji su u školi, na poslu i u različitim socijalnim situacijama, bolje su raspoloženi i manje depresivni, spremniji su suprotstaviti se drugima i lakše podnose kritiku, procjenjuju se sretnijima i zadovoljnijima od većine. Samopoštovanje je posljedica odnosa između postignutog uspjeha i očekivanja (Pastor, 2004). (4)

Duševna stabilnost učitelja - s obzirom da je učitelj-odgajatelj i ima kontakt i dodir sa čovjekom, sa tom složenom ljudskom prirodom, neophodno je da posjeduje jedan potreban nivo duševne stabilnosti. Ne smije da bude prevrtljive prirode, nestabilan ili sklon brznoj i nepromišljenoj reakciji, ili da bude previše osjetljiv, a kamo li da bude psihički bolestan. Učenik ima potrebu za duševno stabilnim odgajateljem i nastavnikom, od čijih postupaka će se okoristiti, a ne da od njegovih postupaka stahuje i da ga se boji.

Komunikativnost - je ključni element uspjeha, a naročito je važna za poziv nastavnika. Ponavljana i česta upotreba neprimjerenih postupaka u komunikaciji može biti uzrok trajnom poremećaju nekog odnosa na relaciji nastavnik učenik ili drugim uopšte.

Zaključak

Biti dobar nastavnik nije lako. Jedino pravo rješenje je u neprestanom usavršavanju kako profesionalnom, stručnom, tako i u usavršavanju sopstvene ličnosti. Biti dobar nastavnik nije samo profesionalna težnja ka usavršavanju nego i lična, moralna obaveza koju sa sobom taj poziv nosi. Nastavnik mora biti osoba-ličnost koja će izaći iz svoga egocentrizma da bi se potpuno kao osoba mogao ostvariti u altruizmu. Nastavnik je učenici stalni izvor motivacije za rad i učenje. U svom radu on održava učeničke interese, a istovremeno pomaže u stvaranju i razvijanju radnih navika kod učenika. Svakodnevni je model za profesionalnu identifikaciju.

Mnogi nastavnici ulaze u svoj rad sa očekivanjima od samih sebe, koja odgovaraju onome što Gordon naziva mit o idealnom nastavniku. (5)

- Dobrog nastavnika nije lahko izbaciti iz takta, uvijek je miran.
- Dobar nastavnik nema predrasuda.
- Dobar nastavnik svoje osjećaje ne izražava pred učenicima, odnosno zna ih sakriti.
- Dobar nastavnik stvara takve uslove za učenje koji učenika postižu, bude njegovu radoznalost, a da pri tome održava red i disciplinu u razredu.
- Dobar nastavnik nema ljubimaca za njega su svi učenici jednaki.
- Dobar nastavnik je uvijek jednak nikad ne mijenja svoje raspoloženje i ne pravi greške.
- Dobar nastavnik zna odgovore na pitanja, pametniji je od učenika.
- Ne zaboravimo da su i nastavnici ljudi, pa ćemo shvatiti da nema čovjeka koji bi mogao ugoditi svim navedenim zahtjevima.

Koliko je ličnost odgajatelja bila interesantna može se dijelom vidjeti iz misli koju je još davno Platon rekao: „Ako u Atini budu loši obučari, Atinjani će ići bos, a ako budu loši odgajatelji, Atina će propasti“. (6)

Tolstoj je pisao: „Nije dragocjenost u nagradi, već u radu. Anagram rada ko to pravilno i mudro shvati jeste velika dragocjenost, a to je dar.“

Odgajanje je jedna lepeza umjetnosti prilagođavanja dobi, temperamentu sposobnostima onima koji su nam povjereni na odgajanje sem roditelja koji svoje iskustvo djetetu poklanjaju sa ljubavlju, pažnjom i bez nadoknade.

Inkluzija, roditelji i škola

Munira Jahić, prof. matematike
Admir Hasanbašić, prof. informatike
JU OŠ „Simin Han“ Tuzla

Raznovrsnost nije problem koji treba prevazilaziti već dragocjen resurs koji podržava princip - obrazovanje za sve. Inkluzija nastoji da podstiče i razvija obostrane odnose između škole i lokalne zajednice. Inkluzija u obrazovanju je samo jedan aspekt inkluzije u društvu.

Inkluzija se nikako ne odnosi samo na djecu s posebnim potrebama već na sve one koji su na neki način drugačiji ili su diskriminirani. Inkluzija uvažava učenike sa smetnjama u razvoju kao ravnopravne učesnike obrazovnog sistema. Ovaj termin ne podrazumijeva jednakost svih već teži stvaranju novih ideja. Polazi se od toga da svako pripada društvu i da na svoj način obogaćuje društvo kroz saradnju i međusobnu komunikaciju (Dmitrović, 2006).

Roditelj je u ulozi da pruža pomoć svome djetetu, ali i nastavnicima i školi u cjelini. On se pojavljuje sa svojim idejama, savjetima ili kao realizator određenih nastavnih sadržaja. Da bi mogli pružiti veću pomoć, roditelje treba educirati za raznovrsne aktivnosti i sadržaje rada.

Da bi bila ekonomski aktivna, prihvaćena i integrirana u svoju okolinu osoba sa invalidnošću mora odgovoriti zahtjevima svojeg društva.

Zato joj često trebaju: inteligencija, vještina fizička, snaga, snalažljivost u obitelji i sredini (Biondić, 1993.)

Uloga roditelja i saradnja škole sa roditeljima

Roditelji su ti koji omogućavaju djetetu prva iskustva i mogućnosti za razvoj i sve vrste učenja i upravo tako utiču na djetetov napredak u periodu školovanja. U kontaktu sa roditeljima trebamo uzeti u obzir da svi roditelji

nemaju iste potrebe. Roditelji naime dolaze iz različitih sociokulturnih sredina, imaju različita znanje, komunikacijske sposobnosti, interese i sl.

Potrebno je saslušati dijete. Dosta djece znaju u razgovoru navesti svoje obrazovne potrebe (npr. ne razumije matematičke zadatke, kod kuće mu nema ko objasniti gradivo...)

Postavlja se pitanje kako roditelji mogu pomoći? Roditelji igraju važnu ulogu u školskom uspjehu i ohrabivanju te podržavanju neovisnosti u školi i kući. Uspjeh i neuspjeh sami po sebi ne utiču na djetetovu motivaciju za učenjem, no reakcija roditelja, učitelja i ostalih važnih odraslih osoba na djetetov uspjeh ili neuspjeh mogu imati snažan učinak. Mišljenja i stavovi djece prije svega zavise od porodice. Odrasli i njihov svijet snažno utiče na mlade i predstavljaju uzore sa kojima se oni identifikuju, koji oni oponašaju, jer poznato je da se moralno ponašanje ne može učiti deklarativno i pripovjedanjem, nego samim moralnim činom.

Porodica je prvi društveno kulturni kontekst u kojem se dešava kognitivni razvoj djeteta na osnovu kojeg će se formirati i drugi elementi strukturne ličnosti. Nitko ne voli dijete kao što ga vole njegovi roditelji.

Ali ta ljubav prema djeci može dovesti do pojava suprotnih od onih koje žele roditelji. Može biti štetna pa i tragična za dijete. Ali i za roditelje. U roditeljskoj ljubavi nužno mora biti sadržan i cilj da se pomogne djetetu da postane pravi čovjek, sposoban za život, za napore koji život donosi te da prihvati različitosti.

Odgoj djece nužno traži toplinu, ljubav, srce. Ali traži i znanje i razum. Od pedagoški usmjerene i znalački organizovane saradnje porodice i škole zavisit će potpunije shvatanje i jasnije ostvarivanje ciljeva odgoja kao i prihvatanje različitosti djece u školi.

Ukoliko je saradnja roditelja i nastavnika prisna lakše je pratiti napredak i razvoj učenika i pružiti mu pomoć

gdje je neophodna. Škola predstavlja najpogodniju instituciju koja može organizovati i uspješno realizovati odgojni rad s roditeljima. Najčešći oblici saradnje koji su se pokazali uspješni u praksi su lični kontakti sa roditeljima, roditeljski sastanci te opšte pedagoško-psihološko obrazovanje i usavršavanje.

Škalk prema Mandiću (1988) ističe da bi nastavnik uspostavio trajnu i prisnu vezu i da bi roditelje navikao na saradnju sa školom, treba raditi na sljedeći način:

- Roditeljima treba prirodno pristupiti, ljudski, a ne hladno, službeno, usiljeno i namješteno.
- Treba naći načina da se prikažu i dobre strane porodičnog odgoja i da se konkretno iznesu kao primjer i dobri roditeljski postupci.
- S roditeljima treba razgovarati stvarno, ne odviše teoretizirati.
- U razgovoru mora pokazati razumijevanje za poteškoće roditelja.
- Ne smije sa roditeljima govoriti samo o pogreškama i nedostacima njihove djece, nego treba iznositi i njihove dobre strane.
- Iz razgovora treba da izbija iskrena briga za dijete i njegov odgoj.
- Postupak učitelja u kontaktu sa roditeljima općenito mora biti takav da se stvori toliko međusobnog razumijevanja i povjerenja, da se roditelji sami, kod svih poteškoća na koje naiđu pri odgoju, obraćaju za savjet učitelju i školi, da se stalno zauzimaju za vladanje i uspjeh svoje djece u školi.

Saradnja škole sa roditeljima se može uspješno implementirati kroz edukacije roditelja u redovnim školama, predavanjima na roditeljskim sastancima, organizacijom škole za roditelje, tribinama, predavanjima i diskusijama. Saradnja sa roditeljima odvijaće se i putem rada Savjeta roditelja.

Saradnja roditelja sa učiteljem i školom je prijeko potrebna. Rad roditelja se sastoji u tome da neprestano i

dosljedno otklanjaju pogreške svog djeteta, te da ispravljaju ono što nije dobro ili posve dobro. Roditelji trebaju njegovati ono što je dobro, da bi bilo još bolje.

Formiranje čovjeka zahtjeva stalan, sustavan rad, rad koji nikad nije završen i u kojemu nikad ne možemo biti posve zadovoljni. Kada spoznate da je vaše dijete naišlo na poteškoće, vaša je dužnost da mu pomognete da ih prevlada, kao i da mu pomognete da ponovno ne zapadne u njih. Bujice riječi su snažne, ali brzo prolaze, ostavljajući sa sobom pustoš. Takav je rad napor, zahtjeva mnogo vremena, truda i odricanja. Ne smijete se bojati napora kada se radi o Vašem djetetu, o oblikovanju vrijednog, sposobnog i poštenog čovjeka. Tko ima dijete u školi nužno je povezan s njom. Dijete je spona koja povezuje roditelje sa školom, s njenim radom i s učiteljima.

Sposobnost čitanja i pisanja učenika da posebnim potrebama nakon primjene prilagođenih programa

Mr. sc. Selma Hadžić dipl. defektolog-oligofrenolog
 Mirsad Đuzdanović prof. pedagog
 JU Osnovna škola „Prva osnovna škola“ Živinice

Ključne riječi:

pisanje, čitanje, individualni prilagođeni program

Sažetak

Cilj ovog rada je bio prikazati obrazovna dostignuća učenika sa posebnim potrebama na području čitanja i pisanja uz primjenu prilagođenih programa nastave bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika i književnosti. Za istraživanje su odabrane dvije osnovne škole i to Osnovna škola „Gornji Rainci“ i Osnovna škola „Tojšići“. Uzorak čini 16 učenika sa posebnim potrebama i 80 učenika bez teškoća u razvoju. Statistički značajne razlike između inicijalne i finalne procjene utvrđene su t-testom. Rezultati ukazuju da su učenici sa posebnim potrebama pokazali značajan napredak u sposobnosti čitanja i pisanja u finalnom u odnosu na inicijalno ispitivanje, na varijablama: prepisivanje pisanim slovima, brzina čitanja teksta, kontrolni diktat, rastavljanje riječi na slogove i značenje glagola.

Uvod

Djeca sa posebnim potrebama mogu pokazivati veća ili manja odstupanja u intelektualnom funkcionisanju i zbog toga trebaju dodatnu pomoć za savladavanje nastavne građe (Igrić, Levandovski i Kiš-Glavaš, 1992). U školskoj sredini mogu pokazivati teškoće koje nastavnik najčešće prepoznaje kao teškoće u praćenju slijeda riječi u redu čitanja i pisanja, teškoće u snalaženju u redovima teksta, zamjeni mjesta slogova, „zrcalnom“ pisanju slova i brojeva, zamjenjivanju slova u horizontalnom i vertikalnom smjeru (Mešalić, Mahmutagić, Hadžihasanović, 2004).

Kako bi se učenicima sa posebnim potrebama omogućila uspješnost u redovnom nastavnom procesu, potrebno je na temelju poznavanja njihovih teškoća na pojedinim razvojnim područjima primijeniti odgovarajuću individualizirani prilagođeni program.

Svaki učenik sa posebnim potrebama koji se prima u redovnu školu, mora imati svoj individualni edukacijski program, odnosno prilagođen program (Kupper, 2000. godina).

Cilj istraživanja

Cilj istraživanja je prikazati obrazovna dostignuća učenika sa posebnim potrebama na području čitanja i pisanja, uz primjenu prilagođenih programa u nastavi bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika i književnosti u inicijalnom i finalnom mjerenju.

Hipoteza

H-1 Postoji statistički značajna razlika u postignućima učenika sa posebnim potrebama na području čitanja i pisanja na ispitanim varijablama u inicijalnom i finalnom mjerenju.

Materijal i metode rada

Uzorak ispitanika

Istraživanjem su obuhvaćeni učenici iz dvije osnovne škole na području općine Kalesija i to: JU Osnovna škola „Gornji Rainci“ i JU Osnovna škola „Tojšići“. Svi učenici su polaznici drugih razreda. Uzorak ispitanika čini 96 učenika drugog razreda raspoređenih u pet odjeljenja. Od ukupnog broja učenika, 16 učenika je sa posebnim potrebama i 80 učenika bez teškoća u razvoju.

Metode obrade podataka

Statistička obrada podataka obuhvatila je izračunavanje mjera centralne tendencije, deskriptivnu analizu. Za svaki uzorak utvrđene su dobivene promjene, te značajnost razlika u inicijalnom i finalnom mjerenju (t-test).

Rezultati i diskusija

Analiza postignuća učenika sa posebnim potrebama na ZOT-a mjerena po varijablama

Analizirajući tabelu 1. možemo vidjeti da prosječan rezultat kod učenika sa posebnim potrebama u inicijalnom

Tabela 1. T-test između inicijalnog i finalnog mjerenja ZOT-a za varijablu „Prepisivanje pisanim slovima“

Varijabla-1.	Aritmetička sredina	Standardna devijacija	t	Df	P
Inicijalno	1,69	0,95			
Finalno	5,00	0,00			
t - odnos	-3,31	0,95	13,99	15	0,00

mjerenju iznosi 1,69 a u finalnom mjerenju 5,00. Standardna devijacija iznosi 0,95 u inicijalnom mjerenju, a u finalnom mjerenju 0,00. Na osnovu aritmetičkih sredina i standardnih devijacija u dva mjerenja, postignuti rezultati učenika sa posebnim potrebama dovoljno su se razlikovali, te na osnovu rezultata t-testa (13,99) možemo konstatovati da su ovi učenici statistički značajno popravili svoj uspjeh na ovoj varijabli, u nivou statističke značajnosti $P=0,00$.

U tabeli 2. prikazani su postignuti rezultati na varijabli "Brzina čitanja teksta". Učenici sa posebnim potre-

bama su imali zadatak da pročitaju zadani tekst. Učenici su pokazali slabu usvojenost vještine čitanja. Većina učenika sa posebnim potrebama nije prepoznala pisana slova i teže je sastavljala riječi od pročitanih slova. Krajnji rezultat pokazao se pozitivnim, i u finalnom ispitivanju učenici su pokazali vrlo visoke rezultate, što se da primijetiti i uvidom u prosječnu vrijednost finalnog mjerenja koja iznosi 27,12, te veličinu primijenjenog t-testa 30,65, na nivou statičke vrijednosti $P=0,00$.

Tabela 2. T-test između inicijalnog i finalnog mjerenja ZOT-a za varijablu "Brzina čitanja teksta"

Varijabla-2.	Aritmetička sredina	Standardna devijacija	t	Df	P
Inicijalno	8,31	1,99			
Finalno	27,12	1,02			
t - odnos	-18,81	2,45	30,65	15	0,00

Zadatak 3. imao je za cilj pisanje riječi po diktatu. Učenici su dobili zadatak da tačno i lijepo zapisuju ono što nastavnik govori. Analizom tabele 3. i uvidom u srednje vrijednosti možemo uočiti da su učenici u finalnom

mjerenju nakon provođenja prilagođenog programa, u prosjeku za duplo više napredovali u odnosu na inicijalno mjerenje.

Tabela 3. T-test između inicijalnog i finalnog mjerenja za varijablu „Kontrolni diktat“

Varijabla-3.	Aritmetička sredina	Standardna devijacija	t	Df	P
Inicijalno	9,50	2,50			
Finalno	20,50	0,51			
t - odnos	-11,00	2,58	17,04	15	0,00

Uvidom u tabelu 4. možemo uočiti da se na osnovu aritmetičke sredine koja za inicijalno ispitivanje iznosi 0,37 sa standardnom devijacijom 0,80, a za finalno ispitivanje iznosi 2,00 sa standardnom devijacijom 0,00, po postignutim rezultatima učenici sa posebnim potrebama

i na ovoj varijabli statistički značajno razlikuju uz t-test sa svojim vrijednostima od $P=0,00$. Učenici su dobili zadatak da u dvije zadane rečenice pronađu riječi koje označavaju neku radnju.

Tabela 4. T-test između inicijalnog i finalnog mjerenja za varijablu „Značenje glagola“

Varijabla-4.	Aritmetička sredina	Standardna devijacija	t	Df	P
Inicijalno	0,37	0,80			
Finalno	2,00	0,00			
t - odnos	-1,62	0,80	8,06	15	0,00

Diskriminacijska analiza

Diskriminacijska analiza rezultata na ZOT-a u inicijalnom i finalnom mjerenju

Uvidom u tabelu 5. možemo uočiti centroide, koji ukazuju da su učenici sa posebnim potrebama i učenici

bez teškoća u razvoju, u mjernom prostoru dovoljno udaljeni da možemo tvrditi da se statistički značajno razlikuju na cijelom mjernom prostoru. Možemo vidjeti da povoljniji položaj u diskriminativnom prostoru zauzima skupina učenika bez teškoća u razvoju, što je i za očekivati, dok učenici sa posebnim potrebama zauzimaju nepovoljniji položaj.

Tabela 5. Centroidna skupina u inicijalnom mjerenju

Grupa	Function
	1
Učenici sa posebnim potrebama	-3,31
Učenici bez teškoća u razvoju	0,66

Prosječne vrijednosti rezultata povećale su se kod učenika sa posebnim potrebama (tabela 6.). U finalnom ispitivanju nakon realiziranih prilagođenih programa učenici sa posebnim potrebama po usvojenom gradivu u nastavi bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika i književnosti statistički se ne razlikuju od učenika bez teškoća u razvoju.

Tabela 6. Centroidna skupina u finalnom mjerenju

Grupa	Function
	1
Učenici sa posebnim potrebama	0,86
Učenici bez teškoća u razvoju	-0,17

Zaključak

Rezultati koje smo dobili u ovom istraživanju pokazuju slijedeće:

- Postoji statistički značajna razlika u postignućima učenika sa posebnim potrebama u nastavi bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika i književnosti na zadacima objektivnog tipa u inicijalnom i finalnom mjerenju.
- Postoji statistički značajna razlika u postignućima učenika sa posebnim potrebama na zadacima objektivnog tipa na varijablama „Prepisivanje pisanim slovima“, „Brzina čitanja teksta“, „Kontrolni diktat“, „Rastavljanje riječi na slogove“ i „Značenje glagola“ u inicijalnom i finalnom mjerenju.

Ovako dobrim rezultatima na zadacima objektivnog tipa doprinijeli su prilagođeni individualizirani programi rada sa učenicima sa posebnim potrebama i primjena programa podrške u nastavi u uslovima inkluzije.

Na putu ka inkluziji

Zumra Šahović, prof. razredne nastave JU OŠ „Sjenjak“ Tuzla

Kroz iskustvo sam vidjela da se neki nastavnici i roditelji boje da neće imati snage i kapaciteta da se prihvate dodatnog posla koji će biti potreban, ali i da postoje neke prepreke koje su ukorijenjene u predrasudama.

Svoj put ka inkluziji posmatram kao put od duhovnog siromaštva ka potpunom razumijevanju da osobe sa poteškoćama nisu samo odgovornost, već i vrijednost svakog društva.

Značajan faktor koji utiče na brzinu i smjer inkluzivnih procesa u školskom sistemu, predstavljaju stavovi različitih učesnika u procesu inkluzije. Ovi faktori mogu biti klasificirani npr. po važnosti njihovog uticaja na tok inkluzije. Tako možemo reći da prosvjetni radnici u školi - direktori, nastavnici, pedagozi imaju ključnu ulogu u školskom sistemu. Stoga njihov pozitivan stav, mišljenje i povezane aktivnosti mogu efektivno podržati inkluzivna nastojanja, donošenje odluka i postupaka u samoj školi.

Na svom putu ka inkluziji morala sam prvo krenuti od stavova. Stavovi su, kao što znamo, aktivni osjećaji pojedinca prema nekom objektu. Ti osjećaji imaju direktan uticaj na ponašanje pojedinca, tako da mogu reći da su stavovi i aktivnosti direktno povezani.

Moji stavovi su bili prožeti prije svega strahom od nepoznatog. Na jednom od seminara „Laboratorija kao mogući eksperiment u nastavi“, koji je održan 1998. godine, u realizaciji projekta „Most“ na upit koordinatora seminara, da li bi neko od prisutnih volio da radi sa djecom koja imaju posebne potrebe, ja sam odgovorila da ne bih.

Često se zadnjih godina osvrnem na ovaj moj odgovor i analiziram ga, ali i kolegama kažem da ih potpuno razumijem kada istaknu svoj negativan stav prema inkluziji.

Pokušam im reći da moraju prvo početi od stavova u razumijevanju i prihvatanju same inkluzije.

Put ka inkluziji nije lagan, ali rezultati koji se postižu su vrijedni truda.

Mišljenja sam da, stalnim educiranjem iz ove oblasti, postajem bogatija i kao nastavnik i kao čovjek. Svi moji učenici su na jedan svojstven način posebni i imaju posebne potrebe.

Jedni su malo više nadareni nego drugi.

Pa ako svi budemo tako i prilazili inkluziji, neće nam tako teško padati ako dobijemo i učenika koji zahtijeva više pažnje i prilagodbu nastavnog gradiva.

Iskustva iz Osnovne škole „Simin Han“

Radeći u inkluzivnom odjeljenju u Osnovnoj školi „Simin Han“ počela sam sa sticanjem znanja u radu s djecom koja imaju posebne obrazovne potrebe, shvatila sam da ako se uključe ranije u nastavni proces, još u prvom razredu, manje vremena je potrebno za socijalizaciju i prihvatanje društva vršnjaka. Uz pomoć defektologa i stručnog tima škole u koji je bio uključen i roditelj, rezultati su bili vidljivi.

U tom periodu škola „Simin Han“ je imala dobru suradnju sa Edukacijsko-rehabilitacijskim fakultetom i njihovi studenti su bili česti gosti na mojim časovima. Danas svoje učenike iz tog perioda srećem u gradu i već su adolescenti. Prilaze mi kao da su još u prvom razredu, raširenih ruku kao krila ptice. Te ptice su bile spremne za let, samo im je bio neophodan poticaj da ih neko gurne da naprave prvi korak u svijet koji nije uvijek tako blagonaklon prema drugačijem. A možda taj svijet i nije bio spreman da spozna nepoznato. Da taj svijet zna koliko se sreće nalazi u najmanjem uspjehu tog djeteta, da spozna dušu roditelja, sigurna sam da bi i on raširenih ruku, poput mojih dragih učenika, prilazio svakome.

Iskustva iz Osnovne škole „Sjenjak“

Učenik: N. A.

Učenik N.A. je sada osmi razred devetogodišnje osnovne škole i već je u predmetnoj nastavi. U školu je došao krajem trećeg razreda i tada je smješten u moj razred.

Učenik je često ometao rad druge djece radi želje da bude primijećen, ali je imao i pozitivno usmjerene

aktivnosti, na pohvalu i kritiku verbalno nije odgovarao, ponekad je bio veoma motorički aktivan, teško je zadržavao pažnju i koncentraciju. Učenikova potreba se ogledala u tome da bude što više u kontaktu sa drugom djecom i da u tom procesu ima aktivnosti za koje će on biti odgovoran, a koje će podsticati i razvijati njegovo verbalno i fizičko izražavanje. Učenik je u trećem razredu počeo da prepoznaje štampana i pisana slova latiničnog kao i ćiriličnog pisma. Proces čitanja je bio spor. Poznao je brojeve, sabirao je i oduzimao do 10, imao je mali interes da sluša priče i bajke. Zanimale su ga konstruktivne igre.

U igri je shvatao šta treba da uradi i postizao je rezultat kada se radi s njim individualno i kada je motivisan. Učenikova potreba je bila da se sadržaji iz ostalih predmeta što je više moguće povezuju međusobno sa aktivnostima iz svakodnevnog života, kako bi se osigurala generalizacija i omogućila upotrebnost vrijednosti znanja. Usvajao je sadržaje kroz igru, aktivnim učenjem. Kod učenika se moglo primijetiti neodgovorno ponašanje, izražena plašljivost kao i neprimjerene navike u kontaktu sa drugima.

Učenikova potreba je bila da proširi krug prijatelja svojim uključivanjem u aktivnosti u kojima će biti potican da se što više verbalno izražava i učestvuje u aktivnostima sa drugima. Polazeći od važnosti individualnih i grupnih obilježja učenika i uvažavajući njihove razlike, pokušala sam dati kraći osvrt na svoj rad koji je polazio od gore navedenih pretpostavki. U svom radu sam koristila učenje na više nivoa.

Učenik N. A. nije radio uvijek na prvom nivou, to je zavisilo od nastavnog predmeta i nastavne jedinice, npr. iz oblasti jezika nalazio se na prvom nivou, dok iz oblasti matematike često je bio na drugom ili trećem nivou. Često sam na nivou razreda formulirala nekoliko diferenciranih ciljeva i zadataka koje bi svaka grupa ili pojedinac trebalo da ostvari, a potom bih prema njima odabrala sadržaje za svaku grupu ili pojedinca.

Ovaj dio posla je bio veoma složen, jer je potrebno formulirati nekoliko različitih ciljeva, a istovremeno obezbijediti da svaka grupa ostvari neophodan minimum obrazovnih ishoda predviđenih Nastavnim planom i programom.

U tome sam polazila od pretpostavki:

- U zadacima, prvog, nižeg nivoa složenosti N.A. trebalo je da razumije i usvoji osnovne sadržaje, pretežno na deskriptivnom nivou i da može da analizira konkretne primjere (aspekt konkretnog i analitičkog razmišljanja).
- U zadacima drugog nivoa složenosti, osim ciljeva iz prethodnog nivoa, učenik N.A. bi trebalo da razumije i usvoji izvjesna pravila i da se osposobi da ih primijeni na slične sadržaje i situacije.
- U zadacima trećeg nivoa složenosti, osim ciljeva iz prethodnih nivoa učenik N.A. bi trebalo da usvoji određene sadržaje na stepenu izvjesne generalizacije i da se osposobi za slobodniju kombinatoriku (apstrakt kreativnog mišljenja) na sadržajima posebno matematike i moje okoline.

Treba napomenuti da diferencijaciju zadataka koje je potrebno ostvariti na predviđenim sadržajima, treba shvatiti kao opštu orijentaciju čiji se elementi isprepliću, a ne kao strogo odvojene i izolovane ciljeve. Proces ostvarivanja ciljeva nije lako formulirati ni ostvariti, jer je riječ o procesu čiji se efekti mogu utvrditi nakon dugotrajnijeg rada uz uvažavanje principa diferencijacije. Da bi pomenuta podjela zadataka na tri nivoa težine bila što fleksibilnija, iza svake grupe zadataka učenici se upućuju na mogućnost daljeg rada da pokušaju više tj. da se ne zadržavaju na zadacima predviđenim za svoju grupu, već da biraju zadatke drugih grupa koje će pokušati da riješe. Ovim bi se smanjila krutost i obaveznost na tri nivoa zadataka i podstakao viši nivo motivacije kod svih učenika. Ovakav način diferencijacije moguće je napraviti u svim razredima bez obzira na dob učenika.

Učenik T. B.

Kišilo je tog dana. Bio je upis prvčića. U školi „Sjenjak“ taj dan je bio prava mala svečanost. Željeli smo da se prvi kontakt malih đaka sa školom zadrži u njihovim glavicama zauvijek u lijepom sjećanju. Obično su na upis dolazila oba roditelja. Prizemlje škole je posebno uređeno za tu malu svečanost. Iscrtane su na patosu stope kojim bi mali đak imao putokaz do komisije za upis. Tog prijepodneva bio je pun hol. Njihovu radost smo i mi nastavnici proživljavali. Kada sam krenula kući među malim prvacima primijetila sam dječaka sa Daunovim sindromom. Pored njega je stajala majka bez osmijeha na licu, pomalo zabrinuta, ali i vidno tužna. Izlazeći iz škole, pošto je stajao pored vrata, pomilovala sam ga po kosi, ne znajući da je to moj budući učenik.

Ponovni susret nas dvoje u septembru bio je pomalo i neobičan. Učenik nije htio ostati bez majke na nastavi. Majka je uzela godišnji odmor kako bi prve dane pomogla svom djetetu da se uklopi. Rad sa učenikom T. B. krenuo je od socijalizacije i upražnjavanja osnovnih

fizioloških potreba. Socijalizacija je vrlo brzo napredovala. Drugari su ga dobro prihvatili, a ja sam dobila neophodnu pomoć i od nekoliko učenika iz obdaništa. Ti učenici su sa T. B. bili u grupi od ranije i već su ga poznavali. Neću reći da nije bilo teško. Zнала sam ostaviti cijeli razred prvaka i otići do toaleta da provjerim zašto se učenik zadržao. Znao se zaključati, pa nam je bila neophodna i pomoć domara škole. Ali, ako je nastavnik spreman na te male „žrtve“ rezultati koji su možda drugima mali, nastavniku i roditelju su vrijedni zlata. Poruka svima koji su na početku inkluzije je da lako ne odustaju, ono što slijedi svakako je vrijedno truda. Moram istaći dobru suradnju s majkom učenika. Majka je angažovala privatno i logopeda kako bi pomogao učeniku u razvoju govora, jer učenik ima poprilično nerazvijen govor. Prošle godine, dobila sam kao pomoć u razredu defektologa na pola norme. Danas, učenik T. B. pohađa treći razred. Njegova postignuća su vidljiva u napredovanju u usvajanju slova (poznaje i piše sva velika štampana slova latinice osim: nj, lj, ž, đ i dž). Razlikuje brojeve do 10. Uz didaktički materijal rješava jednostavnije brojne izraze.

Majka učenika T. B. ističe:

„Moje dijete je rano krenulo u obdanište i od tog perioda se počelo raditi na ranoj socijalizaciji. Ranu socijalizaciju smatram veoma bitnom.

Polazak u školu sam doživjela jako emotivno i sretna sam da ide u osnovnu školu.

U finansijskoj situaciji sam da mogu priuštiti defektologa-logopeda, kako bi radio na razvoju govora mog djeteta. Napredak je vidljiv. Samo se pitam: Kako roditelji koji nemaju dobre finansijske prilike mogu pomoći svom djetetu? Šta im društvo može pružiti da bi njihovo dijete dobilo adekvatan odgoj i obrazovanje u redovnoj osnovnoj školi? Zašto osnovne škole nemaju stručne ljude iz oblasti defektologije, a znam da ih ima puno u našem gradu?

Odgovore na ova pitanja sigurno traže i učitelji, jer je i njima pomoć stručne osobe (defektologa) neophodna. Jako bitnim smatram da je moje dijete prihvaćeno i od kruga vršnjaka.

Tako da i pred zgradom, u trgovini, u obdaništu, zahvaljujući redovnoj osnovnoj školi koja je u sredini gdje živim moje dijete ima drugare koji ga svakodnevno oslovljavaju i pozdravljaju“.

Neću reći da sam inkluziju spoznala u potpunosti, ali sigurno znam da sam na pravom putu. Kolege škole „Sjenjak“ u kojoj radim, kao i pedagoginja i defektologinja škole, mi uveliko pomažu da kažem da put ka inkluziji je moguć uz timski rad.

Inkluzija - da ili ne

Emina Halilčević, dipl. defektolog-oligofrenolog

Zavod za odgoj i obrazovanje osoba sa smetnjama u psihičkom i tjelesnom razvoju, Tuzla

„Pravi ispit ljudskog morala jest u odnosu prema onima koji su nam prepušteni na milost i nemilost..“

(M. Kundera)

Mentalna retardacija nije bolest ili specifična nesposobnost već naziv za različita genetska, socijalna i medicinska stanja čija je karakteristika ispodprosječno intelektualno funkcioniranje.

Neki od učestalijih naziva za isti poremećaj su oligofrenija, slaboumnost, psihička zaostalost, nedovoljna mentalna razvijenost.

Testovi kojima se utvrđuje stepen inteligencije moraju biti prilagođeni kulturnoj sredini i napisani na jeziku koji ispitanik dobro razumije.

Mentalna retardacija se može podijeliti na slijedeće kategorije (prema MKB-10):

- laka mentalna retardacija
- umjerena mentalna retardacija
- teška (teža) mentalna retardacija
- duboka (teška) mentalna retardacija.

INKLUZIVNA

DA ŠKOLA BUDE CIJELA

Osobe sa teškom mentalnom retardacijom su nesposobne za samostalan život i trebaju brigu drugih čitavog života. Osobe s umjerenom mentalnom retardacijom također trebaju trajnu pomoć, iako su neke od njih sposobne za određeno konstruktivno zanimanje i neovisnost.

Osobama s lakom mentalnom retardacijom potrebna je pomoć tokom školovanja, tj. pohađaju posebne škole ili prate poseban, prilagođen program u redovnom obrazovanju. Veći broj osoba sa lakom mentalnom retardacijom može samostalno funkcionirati uz podršku porodice, uže i šire sredine i stručnog tretmana tokom školovanja.

Svi roditelji, ali i mi koji radimo sa djecom želimo da se oni pravilno razvijaju i rastu, te u našoj saradnji nastojimo, kako najbolje znamo, da pokažemo roditeljima koliko su važni u zajedničkom procesu odgoja i obrazovanja njihove i naše djece i koliko nam znači njihovo mišljenje i sud.

Zato i očekujemo od roditelja da nam kažu sve što misle i osjećaju, da nas ohrabre u onom što je dobro ili da nam sugerišu određene promjene.

Uzevši u obzir navedeno, odlučila sam podijeliti sa Vama, svoja iskustva u radu sa učenicom M. Č. i njegovim roditeljima.

Naime, M. Č. je rođen 2001. godine, živi u porodici sa skladnim međusobnim odnosima i razvijenim kulturno-higijenskim navikama.

Učenik je upisan u redovnu školu, koju je pohađao do četvrtog razreda te je u drugom polugodištu, prema zahtjevu roditelja i po preporuci Prvostepne stručne komisije za procjenu sposobnosti i određivanju podrške djeci i omladini sa posebnim potrebama, premješten u Zavod za odgoj i obrazovanje osoba sa smetnjama u psihičkom i tjelesnom razvoju i tako postao učenik mog razreda.

Nakon opservacionog perioda primijetila sa da M. Č. poznaje samo nekoliko štampanih slova, a matematičke sposobnosti su nerazvijene, nesiguran je u prepoznavanju laterizovanosti na sebi, vremenski neorijentisan a poznavanje topografije tijela je bilo ispod hronološkog uzrasta.

Sa mojim zapažanjima se složila i majka učenika M. Č. koja navodi:

„Ja sam prošla jedan težak period, koji je sreća iza mene. Bilo je svega, a ono što je moje dijete dobilo je bilo manje od onog što sam očekivala. Prilikom upisa u prvi razred redovne škole, pedagog mi je rekao da moj sin

ima neke teškoće u zaključivanju, ali učnit' ćemo sve da ih zajedno prevaziđemo i pokušamo otkloniti. Vrijeme je prolazilo, rezultata nije bilo. Primijetila sam da je ispoljavao jak otpor prema učenju i da je nezainteresovan za školu, te smo odlučili da nešto promijenimo."

U našim prvim razgovorima, učenik M. Č. je djelovao prilično nezainteresovano, vidno zburjen i pomalo uplašen, što je uzrokovano novim okruženjem u razredu i školi, te sam na osnovu inicijalne procjene, uvažavajući njegove potrebe, strahove i sposobnosti pažljivo pristupila izradi Prilagođenog nastavnog programa.

Uzevši u obzir strah koji je učenik ispoljavao, trudila sam se uspostaviti pozitivan odnos s učenikom i pohvaliti svaki njegov uloženi trud, prilagođavajući mu problemske sadržaje i didaktičko-metodičke postupke. Kako drugim učenicima, tako i učeniku M. Č. sve nastavne sadržaje sam približila na jednostavan način, bez suvišnih detalja.

Istovremeno sam obavljala, unaprijed dogovorene, informativne i savjetodavne razgovore sa majkom, što je rezultiralo dobrom saradnjom i imalo pozitivan efekat kako na majku tako i na njeno dijete.

Na pitanje, upućeno majci „Šta je Vaše dijete posebno voljelo u vezi sa našom školom?“ izdvojila je nekoliko stvari:

„Drago mi je da moj sin konačno ima priliku da bude član sekcija i učestvuje na školskoj priredbi. Takođe me raduje što je uključen na logopedski tretman, kao i na časove korektivne gimnastike. Sve ovo je dovelo do odgojno-obrazovnog napretka mog sina, a samim tim moj muž i ja smo sretniji i zadovoljniji.“

Na taj način, moje kolege i ja smo ispoštovali nekoliko temeljnih prava osoba sa mentalnom retardacijom, koji proizilaze iz niza dokumenata koje je donijela Generalna skupština UN. Neka od tih prava su primjeren odgoj i obrazovanje, pravo na individualne programe, osjećaj sigurnosti, prihvaćenosti, pripadnosti i ljubavi, pravo na stručni kadar (Teodorović, 1997).

Analizom rezultata utvrđeno je da ima razlike u stepenu socijalnog razvoja, adaptivnog ponašanja i nivoa usvojenosti znanja između inicijalnog i finalnog ispitivanja, što se može smatrati rezultatom emocionalnog razvoja, ali i stimulativnih uslova u novoj školskoj sredini. Idealno bi bilo ne razdvajati djecu, bez obzira na njihove sposobnosti, ali uz to ide i obezbjeđivanje uslova (vremenskih i prostorno-tehničkih uslova, broj učenika u odjeljenju), kvalifikovanih kadrova i programa za rad sa djecom svih specifičnosti u jednom odjeljenju.

Uvođenje inkluzivnog procesa bez unaprijed obezbjeđenih osnovnih uslova djetetu, porodici i okruženju u razredu, ponekad čini veću štetu nego korist.

Slobodno vrijeme mladih i Internet

Mirela Šehović, prof. informatike

Uvod

Slobodno vrijeme je sastavni dio života kako odraslih tako i mladih. Briga za slobodno vrijeme postaje obaveza zajednice i ona je dužna da se pobrine za organizirano provođenje kako djeca ne bi ostajala prepuštena sami sebi ili nepovoljnim uticajima (Janković, 1967). Od najranijeg djetinjstva živimo okruženi različitim medijima koji imaju uticaj na doživljaj nas samih kao i formiranje našeg sistema vrijednosti. Iz rezultata istraživanja (Hatibović, Hodžić, 2010) provedenog na uzorku od 72 nastavnika osnovnih škola, iz urbanih i ruralnih područja, na postavljeno pitanje „Kako vaši učenici provode slobodno vrijeme?“ je vidljivo da nastavnici misle da se učenici najviše okupiraju (83,6%) gledanjem TV, surfanjem po Internetu, slušanjem muzike i igranjem video igrice.

Gordana Buljan Flander, navodi da Internet kao vrsta medija ima svoje prednosti ali ima i nedostatke.

Neke od prednosti interneta su:

- brza dostupnost informacijama, učenje;
- lako i brzo pregledavanje aktualnih vijesti;

- sve je dostupno odmah;
- predstavlja izvor zabave, kao npr. igranje igrice s drugima na webu;
- omogućuje komunikaciju, bez obzira gdje se nalazimo;
- razmjena iskustava, mišljenja i informacija s vršnjacima i odraslima sličnih interesa ili problema;
- djeca i mladi poboljšavaju vještine pisanja-pisanje je dominantni način na koji korisnici razgovaraju putem Interneta i mobitela;
- potiče razvoj kreativnosti.

Neki od nedostataka Interneta su:

- izloženost neprimjerenim seksualnim sadržajima;
- internet - novo igralište dostupnije pedofilima;
- izloženost uznemirujućim i neprijateljskim porukama;
- moguća pretjerana izoliranost djece i mladih radi prečestog i/ili dugotrajnog korištenja Interneta.

U prilog unaprijed navedenom odlučila sam podijeliti sa Vama slijedeću priču:

Kao i svakog radnog dana, tako i danas, odlazim na posao. Petak je, kiša pada, razmišljam šta me čeka danas. Ulazim u školu, graja se čuje po hodnicima, učenici su veseli, razgovaraju međusobno, gurkaju se kao i sva zdrava djeca na svijetu.

Zvonilo je za početak časa, učenici se pripremaju za čas, radimo novu nastavnu jedinicu, učenici slušaju, jedni se uključuju u diskusiju, drugi bi željeli al' treba im vremena, hrabrosti. Tako, iz minute u minutu, zazvonilo je i za kraj časa. Jedno odjeljenje izlazi iz kabineta, a drugi dolaze.

Pitaju me:

„Nastavnice možemo li ući?“, odgovorila sam „Možete, imate pet minuta odmora“.

Ulaze svi i vrte se oko moga stola, primijetim da žele da razgovaramo.

Pitaju me sve i svašta iz prošlosti, sadašnjosti, različite teme, interesuje ih kako je to bilo u „naše“ vrijeme.

Među njima se nalazi jedan učenik koji se smješka i gleda me sa strane, rekoh mu:

„Šta ima kod tebe?“ On se nasmija, sjede pored mene. Naš razgovor izgledao je ovako:

Učenik:

„Kako mislite šta se dešava kod mene?“

Ja:

„Nešto si mi se promijenio, prošle godine su ti bile bolje ocjene, a ove godine su nešto slabije“

Učenik:

„Ne znam šta bih Vam rekao!“

Ja:

„Pa reci slobodno u čemu je problem!“

Učenik:

„Znate, nastavnice prije sam volio da idem u školu, a sada više ne volim!“

Ja:

„Zašto ne voliš da ideš u školu?“

Učenik:

„Da li smijem otvoreno da govorim?“

Ja:

„Naravno!“

Učenik:

„Pa znate, nastavnici su nekako strogi. Evo da krenem od Vas, prošle godine niste ovoliko tražili koliko danas tražite od nas.“

Ja:

„Prošle godine si ti učio i vrijedno radio, bio si aktivan, sjećaš se? Pisao si referate, crtao u dnevnik rada, pravio praktične radove itd. A danas, ti nemaš sveske, svaki čas izvadiš dva lista i pišeš samo prva slova svake riječi u rečenici, nisi aktivan. To mi govori da ne učiš.“

Učenik:

„Znate, nastavnice, ja nemam vremena da učim. Kad dođem kući, a to je oko dva-pola tri, prvo odem na internet i pregledam sve web stranice; facebook, dernek.ba, pa Youtube itd., pa odigram igrice. I dok ja to sve pregledam već je osam sati, tada ručam. Poslije mi se spava i ne mogu da učim. Lako je Vam bilo, u Vaše doba nije bilo interneta“.

Ja:

„Nije bilo internet, al' smo ručali kad dođemo iz škole, pa napišemo zadaću i onda izađemo napolje. Ako imamo puno za učiti, i ne izlazimo napolje.“

Učenik:

„E, ja moram na internet. Ako ne idem na internet onda nisam "IN". Kada dođem u školu moji drugovi i drugarice pričaju o svemu što se dešava na internetu. Da bih mogao da se družim s njima, onda moram da budem u toku. U protivnom, nema drugara i bit ću sam.“

Gordana Buljan Flander predlaže nekoliko savjeta što roditelji mogu učiniti kako bi njihovo dijete sigurno koristilo internet:

- dajte djeci i mladima do znanja da ste zainteresirani za njihove on-line aktivnosti;
- postavite pravila korištenja interneta (zajedno s djetetom, zapamtite: tih pravila se vi također trebate pridržavati!);
- postavite računalo u dnevnu, a ne u dječju sobu;
- objasnite djeci tko je stranac u stvarnom i virtualnom svijetu;
- objasnite djeci i mladima koje su moguće opasnosti susreta s osobom koju poznaje samo preko Chata i Interneta, bez vaše pratnje na prvom susretu;
- objasnite djeci i mladima opasnosti slanja vlastitih slika putem interneta, kao i pojam dječje Pornografije;
- upozorite ih da nekritičan razgovor s nepoznatim osobama, posebno o seksualnim temama, može biti opasan za njih;
- porazgovarajte s djecom i adolescentima o "tajnama";
- uvažite interes mladih za spolnost, no objasnite im da su seksualne aktivnosti između odraslih i maloljetnika kažnjivo djelo;
- umjesto same zabrane mladima da ne iznose osobne informacije, važno ih je naučiti kako da ograniče pristup tim informacijama.

Vaša djeca mogu znati više od vas o tehnologiji, ali vi znate više o životu.

Dopušteno vam je postaviti pravila i tražiti njihovo poštivanje. Vi ste roditelji!

Pozitivna priča

Sanela Buljubašić, profesor matematike i fizike JU OŠ „Špionica“

„Više je tuge u istini nego u svemu što možemo da izmislimo“

Mi, prosvjetni radnici često smo u prilici da i sebe i druge zavaravamo izjavom kako su nam svi učenici jednaki, kako smo objektivni, nepristrasni, bez subjektivnih doživljaja i sl.

A šta bismo bili drugo do kamen, da smo upravo onakvi kakvim se prikazujemo-bez emocija?! Pozitivne emocije su naše obilježje ili bi tako trebalo biti. Radimo sa neprocjenljivim blagom - djecom. Na sreću, mene je taj unutrašnji osjećaj i volja za pomoć uzdigla iznad svih mnogobrojnih prepreka na PUTU U NEPOZNATO I NEIZVJESNO, a za mnoge bi zasigurno bio i put u NEMOGUĆE.

Nakon višegodišnjeg rada u gradskim školama, dobila sam posao nastavnika u jednoj seoskoj školi. Nisam patila od kompleksa za radom u centralnim školama (što je nažalost nerijetko primjer) tako da sam bila sretna što sam riješila svoje „životno“ pitanje i egzistenciju jer sam imala porodicu i troje djece...

Dobila sam i svoje odjeljenje, a ubrzo sam shvatila i pojedine priče oko razlike seoske i gradske djece. Seoska djeca su lijepo odgojena, skromna su, zadovoljna, a nastavnika poštuju kao svetinju, često životom izmučena i ispaćena ali ipak odgovorna i zahvalna. To je ono najkraće rečeno, a još bi se najmanje list mogao ispisati i to u superlativu. Na prvim časovima primijetila sam jednu sićušnu djevojčicu, uplašenu, nepočešljanu, ali slatku, koja sama sjedi u poslednjoj klupi. Pri upoznavanju bila je stidljiva. Kolega iz razredne nastave koji je vodio to odjeljenje upoznao me sa stanjem dotične M. P. i da je neprihvaćena od strane učenika zbog mnogih „razloga“ koji ni u kom slučaju ne mogu biti opravdanje za isključivanje i odbacivanje M. P.

A ko je moja M. P.? To vam je jedna zlatna djevojčica, koja nije imala sreće da ima jedan normalan dječiji

život. Potiče iz vanbračne zajednice, od majke sa TEŠKIM mentalnim poteškoćama (a znamo šta sve one podrazumijevaju, na žalost tog djeteta) i od oca koji je iza sebe imao dva braka i jedan pokušaj ubistva gdje je prethodnu suprugu pokušao isjeći sjekirom, alkoholičar. Šta da vam kažem pozitivno, kad nema baš ništa?

Živjela je sa majkom sklonom konzumiranju alkohola, od socijalne pomoći u iznosu od 80 KM, predaleko od škole oko 8 km u oba pravca, u neuslovnoj kući kojoj plafon visi, bez vode, struje, bez drva za ogrjev, gladna, smrznuta, bosa i u novembru, a dolazi u sredinu u kojoj je kamp za prognano stanovištvo a ona pravoslavka, i još mnogo nesretnih okolnosti za ovo jadno dijete. Ma ja bih o njoj mogla roman napisati, a svima oko sebe sam toliko pričala o M. P. da su me počeli zadirkivati jer su i „ptice na grani slušale o nesretnoj sudbini moje M. P.“...

Prva prepreka, na putu ka savršenstvu u odjeljenju desila se pri pokušaju da izvedem neki adekvatan raspored sjedenja učenika u odjeljenju: učenice su kategorički odbile i rekle da je razlog taj što moja M.P. ima vaške, a zaista je i okom bilo vidljivo. *„Šta da radim, ja sam kriva“* pomislila sam i tražila način da ispravim grešku. *„Pa kao da je to neki problem? I ja sam ih imala, pa šta? Kao da se vama ne može desiti?“*, rekla sam djeci kako bih opravdala i zaštitila svoju M. P. (od tada je ona moja). Odlučila sam da nikome neću dopustiti da je omalovažava i vrijeđa i da ću sve učiniti da pomognem toj nesretnoj djevojčici. Dobila sam tu prvu bitku nakon što sam kupila šampon protiv vaški, pretresla ga u drugu bocu i sa lijepim šnalicama poklonila djevojčici uz upute kako da održava ličnu higijenu. Ubrzo je moja M. P. blistala, sa šnalicama uredna i čista. I odjeću smo joj nabavile moje kolegice i ja. Trenutke bez M. P., kada bi ujutro kasnila, koristila sam da djeci objasnim njenu nezavidnu situaciju i da ih pozovem na pomoć i razumijevanje, a naravno potakla sam empatiju. Prva pozitivna naznaka bila je situacija da sam djevojčice potakla na razumijevanje prema M. P. pa su se one dobrovoljno javile da sjede sa mojom M. P. Od tada je osmijeh na njenom licu, a okice su počele da žive i sjaje srećom. A, tako malo učinjeno! INKLUZIJA????

Smijem reći da je moja M. P. imala najveću porodicu: 25 učenika braće i mene nastavnicu za majku. Naučili smo je kako da kuha hranu za sebe i majku, kako se kuha grah, kako da pere veš, da se kuća održava čistoćom i mnogo, mnogo toga što naš nastavni plan i program svakako ne uključuje.

Prolazili su dani i moja M. P. završila je osnovnu školu sa dobrim uspjehom u svjedodžbi, što je za mene u prevodu značilo „NAJBOLJA NA SVIJETU“ jer sam znala kakve uslove je imala. Da preciziram-neuslove.

Obezbijedila sam joj i maturalnu haljinu, a ona sretna najljepša od djevojčica.

Srednja škola???? Šta sad!? Izvadim potrebnu dokumentaciju i predložim mojoj M. P. da je upišem u Ugostiteljsku školu, smjer kuhar. "Bar će uvijek imati hrane i neće biti gladna", bilo je opravdanje mog izbora. Ma razmišljala sam ja šta bih: ako je upišem za trgovce - može dijete doći u iskušenje da krade, jer nije imala susret sa novcem, da "ovo", da "ono", ali samo da ne ostane bez srednje škole.

Moja M. P. sada je treći razred. Najbolja je u razredu. Odlična. Na praktičnu nastavu odlazi u restoran kod moje prijateljice koja je upoznata sa njenom sudbinom i ona joj daje stipendiju od 100 KM mjesečno.

Mnogi u mom okruženju (lista bi bila duga) novčano su podržavali ovu vrijednu, sada već, odraslu djevojku. Od uglednog ugostitelja dobila sam ponudu da po završetku škole moja M. P. dobije posao u njegovom restoranu.

I tako, bitka po bitka i završi se rat, a najvažnije je da nema ni stradalih ni mrtvih. Moja M.P. pronašla je svoje mjesto pod ovim zajedničkim nebeskim svodom, sretna je, odgovorna, vesela, vrijedna, radišna, izdržljiva, snažna a ponajviše hrabra, jer izdržati sve ovo to može samo ona i niko drugi. Ovim putem čestitam joj na njenoj istrajnosti!

..... A šta da sam bila samo objektivna, da su mi sva djeca ista i da sam ista prema svoj djeci??? Bez emocija?! Šta da sam zatvarala oči, uši, srce i dušu???...

Zahvaljujem Bogu što mi je dao snage i strpljenja da izdržim i istrajem u ovom pohodu spašavanja jednog

nedužnog djeteta, kojeg sam često željela i posvojiti, ali zakon diktira stanje ovakvo kakvo jeste. Želim da budem bar moralna podrška svima koji su u sličnim situacijama, a na ovakvoj krizi vjerujem da ih je veliki broj.

Imala sam veliku podršku i razumijevanje od strane svog supruga, svoje djece, svih svojih bližnjih jer sad uviđam i priznajem da sam im bila dosadna sa svojom neizbježnom temom-mojom M. P. Na samom kraju, ne želim da potvrdim citat moje profesorice iz srednje škole: "U KAMENU NIŠTA LJUDSKO - U LJUDIMA SVE KAMENO" jer ipak smo mi prije svega ljudi (od krvi i mesa) pa tek onda profesionalci (od diploma).

Uvođenje jasnih pozitivnih stavova i odnosa u radu sa grupama

Esma Kapetanović, prof. razredne nastave JU OŠ „Sjenjak“

Uvod

Jasni pozitivni stavovi i odnosi omogućuju da se učenicima objasni zbog čega se bavimo time što radimo u našoj učionici. Mogu biti uvedeni u rad sa cijelim razredom ili sa malim grupama, i mogu predstavljati okvir za određeni sadržaj ili usmjeravanje ponašanja djece. Mogu dati smisao učenju gradiva iz matematike ili poslužiti u objašnjavanju prirode i značaja pravila. Mogu uticati na formiranje karaktera pojedinaca ili grupa i dati smisao radu ili obnoviti izgubljeni smisao nekog grupnog ili pojedinačnog zaduženja. Mogu biti uspostavljeni u toku prvih sedmica od početka nastave ili se razviti sredinom školske godine.

Osmišljavanje jasnih pozitivnih odnosa i stavova može u određenoj mjeri predstavljati zahtjevni i frustrirajući zadatak. Odgovarajuću poruku moramo prenijeti sa što manje riječi i ne služiti se izrazima „ne smije se“, „nije dopušteno“ kao ni svim drugim oblicima negativnih iskaza. Jasni pozitivni stavovi i odnosi pružaju osjećaj uvjerenosti i poticajnosti, ali bez moraliziranja ili pridikovanja. Definišemo posebne zadatke kojima omogućujemo djeci da postignu i opišu stavove i odnose za koje se nadamo da će ih razviti: npr. pokazivati interes, opserviranje vršiti izbliza, biti obazriv ili precizan ili što nepristrasniji. Služeći se jasnim pozitivnim stavovima, nastavljamo pokazivati da vjerujemo u htjenja i sposobnosti naše djece i naša ubjeđivanja u vrijednost svojih obaveza u odgojno-obrazovnom procesu, te navodim slijedeće primjere:

Primjer 1.

Studijski izlet

Planirala sam cjelodnevni izlet sa učenicima trećeg razreda i jednim roditeljem volonterom-geologom kao

vodičem. Dan je bio predivan. Sve je bilo uredi osim djece. Ispostavilo se da im ne treba geolog. Ono što im je zapravo trebalo je bio ovčarki pas, koji bi im stalno bio za petama, utjerivao u grupu i održavao „stado“ na okupu. Hodali su bez cilja, žalili se na bolna stopala i neprestano su bili gladni. Kada je naš vodič, pokazujući rukom rijeku, pitao: „Šta mislite zbog čega rijeka krivudava umjesto da teče pravo?“ Opazila sam da polovina grupe nije čak ni pogledala u pravcu rijeke, bez ikakvog interesa za konture njenog toka! Na kraju izleta nisam bila samo iscrpljena, bila sam bijesna!

U povratku sam veći dio vožnje, razmišljala o tome kako bi ih sve mogla više zainteresovati.

Nakon dugog sna, narednog dana u školu sam se vratila osvježena. Shvatila sam da djeca iz moga razreda nisu sasvim jasno znala šta se od njih na tom izletu jasno očekuje. Imali su pravila koja se odnose na sigurnost, znali su da stave svoja imena na paketiće sa užinom i ostanu sa svojim parom. Ali nisu znali pravu svrhu i tek su naslućivali na šta sam im ukazala. Izuzev nekoliko učenika koji su bili „geolozi“ po prirodi. Učenici nisu imali jasno usmjerenje. U takoj situaciji, njihova pažnja je lako slabila i kretala se od njihovih stomačića nazad ka bolnim stopalima. A, kako pažnju nisu usmjeravali na nešto što je imalo logičniji slijed, bilo im je, naravno, dosadno!

Počela sam iznova. Počela sam sa definicijom svrhe ovog izleta. Izgovorila sam je. Radilo se o „studijskom izletu“.

U nastavku diskusije i postavljanja pitanja došli smo do zaključka da se radnik na terenu (rekli smo da se ta osoba naziva terenskim radnikom) više približava onome što istražuje, kako bi našao odgovor na određeno pitanje. Složili smo se da to mogu biti veoma opšta pitanja, kao da pitamo šta se nalazi na tom i tom terenu, ili određena, poput: „Zbog čega rijeke mijenjaju svoj tok?“ Definisali smo posao radnika na terenu: prikupljanje informacija. „Koje su vještine potrebne za rad na terenu koji se razlikuje od rada u razredu?“ Shvatili smo da terenac vlada mnogim vještinama. Djeca su govorila o opserviranju, sakupljanju, postavljanju pitanja. Diskusija se razvila u jasno postavljene pozitivne stavove:

- Bavimo se radom na terenu, kojim se moraju baviti i mnogi naučnici.
- Posao terenskog radnika je da postavi zanimljivo pitanje, koje se odnosi na ono što želi pronaći, saznati ili razumjeti.
- Da bi shvatili šta žele saznati, radnici na terenu moraju opservirati, pažljivo slušati, voditi prebježke i biti zainteresovani za oblast koju izučavaju.

Nikada više nismo otišli na studijski izlet bez ovih jasnih pozitivnih stavova. „Karta“, koja je predstavljala dozvolu za odlazak na izlet postalo je „neko zanimljivo pitanje,“ nešto što je svako od učenika želio saznati. „Ako nema pitanja, nema karte, nema izleta.“

Smatrala sam da je „dobro pitanje“ svako ono koje ukazuje na želju da se nešto sazna. Nisu sva djeca započinjala radoznalošću niti pravim pitanjem. Neka pitanja su bila mehanička. Ali, znatiželja je zarazna i počeli su učiti na osnovu pitanja koja su drugi postavljali jednako kao i smišljajući vlastita. Smatrala sam da će se na nivou opšteg, razviti radoznalost. Pitanje je moglo usmjeriti radoznalost. Zajedno, ove dvije stvari mogle su oživjeti i podstaći njihov rad.

Većina djece bila je pripremljena i usmjerena za drugi studijski izlet. Barem su se pretvarali da prate i slušaju. No „bajagi slušanje“ dovelo je do razumijevanja pitanja, pokazivanja stvari iz okruženja, do želje za otkrivanjem novog. Na pola puta, mogla sam čuti „Hej, pa ovo je zanimljivo!“ Naš vodič je hvalio zalaganje naše grupe, ukazujući na njihovu pažnju i uključenost, još jednom sam bila pogođena činjenicom koliko je značajno obratiti pažnju i učiti djecu ponašanju. U ovom slučaju, radilo se o ponašanju koje je ukazivalo na zainteresovanost. Služeći se jasnim pozitivnim stavovima željela sam da djeca otkriju koliko je svijet zanimljiv, čak i zanimljiviji od TV serije. Mnogi su postali veoma zainteresovani učenici – podsticanjem, isprobavanjem, posmatranjem i slušanjem.

Kada nešto u učionici ne radi kako valja, kada se ne odvija sve kako treba, to je često znak da je ponovo potrebno razmotriti jasne pozitivne stavove i odnose.

Primjer 2.

Mali naučnici

Na početku školske godine, u četvrtom razredu započela sam rad pitanjem: „Čime se naučnici bave?“ Odgovori djece su doslovni i određeni:

- „Naučnici posmatraju stvari.“
- „Naučnici prave slike tigra.“
- „Naučnici pronalaze kosti.“

Kako su postala starija, odgovarala su da naučnici otkrivaju, eksperimentišu, vode istraživanja u laboratorijima i traže lijekove ili istražuju život na planeti. Ma kakav da je nivo intelektualnog razvoja ili prethodno stečenog znanja naredni korak je isti:

„Evo upravo sada, uradit će te zadaću iz oblasti nauke, a započet ćemo – Naučnici posmatraju stvari.“

Svrha rada ove grupe je postupati poput naučnika. Kao mladi naučnici djeca će naučiti da opserviraju, postavljaju pitanja, eksperimentišu, bilježe svoja zapažanja i sagledavaju nedosljednosti i greške na isti način na koji grade značenje pojmova dok odrastaju.

„Šta bi naučnici uradili?“ pitam, „kada bi jedan naučnik mislio da cvrčak ima četiri uha a drugi smatra da cvrčci uopšte nemaju uši?“ Kada se osmogodišnji naučnici žale da su umorni od opserviranja bića iz bare, podsjećam ih: „Znate li da su neki naučnici proveli cijeli svoj život izučavajući jednu jedinu stvar; izučavali su

samo insekte ili čak samo jednu vrstu bubice? Šta su mogli ustanoviti, posmatrajući jednu te istu vrstu insekta iznova i iznova?“

Nazivanje učenika naučnicima daje posebno značenje i usmjerenje u njihovom radu. Time se omogućuje da se proces učenja, sticanja znanja, definiše kao naučni metod. Za mene, to je način da djeci pomognem da razviju poštovanje prema metodi sticanja znanja za koji vjerujem da „osposobljava naučnike da riješe nove probleme i nalaze nove odgovore na nova pitanja.“ Ovi jasni pozitivni stavovi izražavaju središnje uvjerenje da tamo uistinu postoji zanimljivi svijet i da mu djeca mogu pristupiti.

Primjer 3.

Grupa mrzovoljnih devetogodišnjaka

Moj razred desetogodišnjaka, treći razred postao je svadljiv i hirovit. Svrstavanje u vrstu, kada su išli da piju vode, dijeljenje matematičkih elemenata, igre, pomirenje kako bi se za svakoga našlo mjesto u krugu, uvijek su pratile male, ali stalno prisutne neugodnosti. Često sam čula žalbe i ogovaranje. Raspoloženje u učionici odavalo je sliku neprijateljstva i neprijatnosti. Znala sam da osmogodišnjaci ispoljavaju mrzovolju i negativan stav i nisam očekivala ushićenost kakvu ispoljavaju desetogodišnjaci.

Nije mi se svidio ni ton moga glasa koji je postajao sve nesigurniji i nestrpljiviji. Nakon razmatranja raspoređa i kurikuluma, bila sam posve sigurna da se nije radilo o planskom postupanju. Činilo mi se da se rutinske radnje normalno odvijaju, period tranzicije je tekao dobro,

ritam ovladavanja gradivom bio je zahtjevan ali ne i pretežak. Bilo je potrebno poboljšati opšti ton druženja u razredu. Grupi je bilo potrebno „rastezanje“ (potencijala).

Započela sam time što sam u toku naših jutarnjih sastanaka razmijenila sa učenicima svoja zapažanja. Prvo sam govorila o pozitivnim stvarima: načinu na koji obavljaju rutinske aktivnosti, vode računa o svojoj zadaći, znaju da koriste svoje naučne opservacije i tako djelotvorno sudjeluju u radu sastanka.

Vidim mnoge stvari koje se dešavaju u razredu. Ipak, postoji jedna stvar koja mi sada smeta. Primijetila sam nešto što mi se ne sviđa. Vidim da se mnogi laktovima guraju kako bi prvi stigli do česme za vodu; vidim da neki čuvaju mjesto samo za svoje prijatelje i ne postupaju fer prema drugima; vidim da neki prave grimase kada sjedimo u krugu i vrpolje se kada nekog treba uzeti za ruku; čujem ogovaranja, vidim pomagače koji nisu ni od kakve pomoći i govore jedni drugima grube riječi kada nešto nije u redu!

„Podignite ruke ako ste i vi primijetili ove stvari. Nikoga ne okrivljujem. Mislim da svi u tome sudjelujemo. Znam da i ja postupam hirovito i nekad prasnem na nekoga. Možda se sjećate kako ste ove sedmice mislili kako je vaša nastavnica mrzovoljna. Možda se desilo da smo svi na neki način previše mrzovoljni i zlovoljni. Pitam se, pada li ikome na pamet ikakva ideja o tome zbog čega su zle volje?“

Vidjevši odobravanje iskazano kimanjem glava, shvatila sam da svako ima neku svoju „priču“. Hodala sam oko kruga prikupljajući te priče o zlovolji i pri tome vodila računa da sve ostane veoma lično, da se priča „u prvom licu“, a ne okrivljuje neko drugi. Ove su priče ispričane sa puno žara i unijele su vedrinu i smanjile napetost u grupi. U svojim pričama djeca su odredila i otkrila: jutarnju užurbanost, prerano buđenje, doručak koji ne vole, teško je pronaći rad koji je do malo čas bio tu. Nakon što su svi iznijeli bar jedan primjer ruke su i dalje bile u zraku i živo mahale.

Jednu svoju učenicu Kanitu često sam pozdravljala sa „Dobro jutro“, a ona bi često odgovarala „Po čemu je dobro?“

Svi mi uistinu postajemo čangrizavi, vidim to. A kada smo zle volje onda nismo uvijek ljubazni niti fini, niti se ophodimo prijateljski. „Ja sam možda čangrizava zato što sat u mojoj kući nije zazvonio. Čini se da i vi postupate na sličan način“, odgovorili su kimanjem glava. Onda izgovorim svoj jasni pozitivan stav: „Želim da se u ovoj učionici svi prijateljski ophode.“ Toliko vremena provodimo zajedno u ovoj učionici, i želim da ona bude mjesto u kojem se svi ugodno osjećamo. Želim osjećati da mi se sviđa da ovdje budem. Želim osjetiti da je ovo pravo mjesto gdje želim raditi. Nije baš lako raditi na mjestu u kojem vladaju ćudljivost i mrzovolja. Istog momenta me zasipaju idejama. Mnogi su se morali pobrinuti da ne rade one stvari koje sam popisala, da ne čuvaju neko mjesto u vrsti, da se ne guraju do česme, da ne prave grimase.

Zapisala sam prijedloge na većem papiru. „Dakle, dogovorili smo se da u vrsti čuvamo svoje mjesto.

Strpljivo ćemo čekati da dođemo na red da popijemo čašu vode, a Adi je predložio da se ne treba gurati kako bi neki bio prvi.“ Automatski sam prevodila mnoge od „stvari koje ne treba činiti“, „ustvari koje treba činiti“, no još sam tražila okvir za iskazivanje pozitivnih stavova i odnosa.

Razgovarali smo o velikom broju stvari koje ne treba činiti, o dosta dobrih planova kako spriječiti mrzovolju. Bilo je lakše pronaći lijek protiv čangrizavosti nego primirje prijateljskog ophođenja. Kada Adis uđe u učionicu i ja ga ignorišem, ja sam zle volje? Pretvaram se da izbjegavam pozdrav preturajući po svojim papirima.

„Ne.“

„Postupam li prijateljski?“

„Ne.“

„Zbog čega?“

„Paa, vi radite svoj posao. Niste pogledali Adisa, niti nešto kazali.“

„Šta sam mogla kazati?“ Da bih dalje istakla poentu, zamolim Adisa da se pravi kako je tek stigao u školu sa kutijom za užinu, a ja se pravim da sjedim za svojim stolom i ne primjećujem njegov ulazak. Ovo upozorenje omogućilo je djeci da shvate i stave se u Adisovu ulogu i predoče razne emocije.

„Sviđaju mi se vaše, stvarno dobre zamisli, u vezi sa načinima kako da naš zajednički prostor postane prijateljski za sve.“

Jasni pozitivni stavovi daju osjećaj uvjerenja i ohrabrenja, ali ne služe moraliziranju. Oni su jasni - bilo na opštem bilo na određenom nivou - i uvijek se iskazuju riječima koje odražavaju pozitivan odnos. Njima želimo razjasniti smisao i djeci omogućiti da spoznaju i shvate razloge svoga rada. Možemo odrediti posebne zadatke kojima želimo pomoći da postignu i opišu odnose za koje se nadamo da će ih razviti.

Podrška učenicima sa posebnim potrebama

Zana Delić, dipl. defektolog

Društvo ujedinjenih građanskih akcija „Duga“ Sarajevo

Uvod

Početak školske 2010/2011. god. započela je realizacija projekta „Unapređenje inkluzivnog obrazovanja u Kantonu Tuzla“ pokrenutog od strane Društva ujedinjenih građanskih akcija „DUGA“¹ koje djeluje od 1994. godine kroz različite programe podrške djeci, mladima, roditeljima i nastavnom osoblju.

Mehmed Alić, JU OŠ „Memići“ Memići
Ilustracija teksta „Dječak Aron“

Društvo ujedinjenih građanskih akcija „Duga“ doprinosi razvoju inkluzivnih zajednica, pruža edukacijsko-rehabilitacijske usluge za djecu i razvija vještine i stavove nastavnog osoblja. Od osnivanja do danas „Duga“ je pružila psiho-socijalnu i edukacijsko-rehabilitacijsku podršku za preko 5000 djece i mladih, a više od 3000 nastavnika/ca i predstavnika/ca zajednice je pohađalo programe obuke iz obrazovne inkluzije. „Duga“ je u novembru 2010. godine proslavila i svoj petnaesti rođendan.

Projekt se realizuje na području Tuzlanskog kantona u tri općine i to Općina Lukavac, Općina Živinice i Općina Kalesija. Na području svake općine aktivnosti se realizuju u pet škola. Kratkoročni cilj ovog projekta su stvaranje mogućnosti u osnovnim školama da obezbijede jednak pristup osnovnom obrazovanju za djecu sa posebnim obrazovnim potrebama, kao i osnaže nastavno osoblje od kojeg se očekuje kvalitetno poučavanje.

Na području općine Kalesija aktivnosti se realizuju u svih pet škola: JU OŠ „Memići“, JU OŠ „Vukovije“, JU OŠ „Kalesija“, JU OŠ „Tojšići“ i JU OŠ „Gornji Rainci“.

Aktivnosti obuhvataju:

- individualni edukacijsko-rehabilitacijski rad sa učenicima sa posebnim potrebama,
- radionice edukativnog i kreativnog tipa koje se realizuju sa učenicima sa posebnim potrebama i njihovim vršnjacima,
- radionice sa roditeljima,
- te rad sa sekcijom „Podrška učenicima sa posebnim potrebama“.

Sekcija „Podrška učenicima sa posebnim potrebama“ formirana je početkom školske 2010/11. godine.

Grupu čine učenici/volonteri osnovnih škola koji zajedno sa nastavnicima, bolje upoznaju samu problematiku osoba sa posebnim potrebama, ali i svojim angažovanjem pomažu vršnjacima koji zajedno sa njima pohađaju istu školu, a imaju određene poteškoće.

Neki od naših ciljeva su, prije svega, pomoći vršnjacima koji imaju poteškoće u usvajanju nastavnog gradiva, komunikaciji i socijalizaciji, ali i saznati nešto više o populaciji osoba sa posebnim potrebama, te razbiti predrasude o sposobnostima osoba sa posebnim potrebama.

Psihološka, psihosocijalna podrška i pomoć drugome su događanja koja se mogu uočiti u spontanom ponašanju djece još u predškolskoj dobi. Mnoga djeca pomažu članovima svoje porodice, susjedima i školskim drugovima. U mnogim evropskim državama i u drugim dijelovima svijeta, danas, se sve više djece i mladih uključuje u organizovani volonterski rad. A škola je prostor u kojem se mogu odvijati mnoge volonterske aktivnosti.

Rijetke su aktivnosti koje djeca ne mogu obavljati. Savjetovanje vršnjaka u kojima mladi pomažu mladima, danas u svijetu su raširen oblik volonterskog rada. Mladi

¹ U daljem tekstu „Duga!“

se osposobljavaju za savjetodavni rad i nakon toga nude savjetovanje i psihosocijalnu pomoć vršnjacima ili mlađima od sebe. Ovaj rad se temelji na tome da se mladi lakše povjeravaju vršnjacima i lakše prihvataju savjetodavnu pomoć od njih, nego od odraslih.

Srednjoškolci u okviru različitih projekata pomažu djeci u osnovnoj školi koja imaju problem u učenju. Djeca iz viših razreda osnovne škole mogu takođe da budu dobri učitelji mlađoj djeci.

Da bi rad volontera bio trajan i kvalitetan, mora se kvalitetno i organizovano raditi. Volonteri daruju svoje vrijeme, energiju i znanje i zato imaju pravo na dobre uslove za rad. Rad volontera treba dobro organizovati, a volontere obučiti za rad.

Volonteri imaju moralne obaveze prema osobama kojima pomažu. Volonterski rad doprinosi poboljšanju kvaliteta života zajednice.

Aktivna, odgovorna djeca i mladi koji su usvojili vrijednosti solidarnosti već u osnovnoj ili srednjoj školi, i kao odrasli podržavaju, ostvaruju i šire takve ideje u svojim zajednicama. Tako doprinose tkanju mreže koja povezuje ljude i povećava osjećaj sigurnosti i kvaliteta života u zajednici.

Ovim se ističe važnost formiranja i postojanja sekcije „Podrška učenicima sa posebnim potrebama“ koja svojim radom, unutar škola i angažovanjem mladih, može dosta postići kada je u pitanju rad sa učenicima sa posebnim potrebama, gdje učenici kroz niz aktivnosti doprinose razvoju pozitivnih osobina ličnosti, stiču znanja, i pomažu svojim vršnjacima.

Sekcija se organizuje jednom sedmično u trajanju od 45 minuta, a aktivnosti koje smo realizovali su: izrada didaktičkog materijala za učenike sa posebnim potrebama; predavanja gdje su volonteri izabranu temu iz oblasti osoba sa posebnim potrebama i prezentovali učenicima iz svog razreda; obavili smo i anketiranje o stavovima vršnjaka prema osobama sa posebnim potrebama; realizovali kreativne radionice te obavili posjetu Zavodu za odgoj i obrazovanje osoba sa smetnjama u psihičkom i tjelesnom razvoju, u cilju druženja i upoznavanja sposobnosti osoba sa posebnim potrebama i načinom školovanja.

Neke od realizovanih aktivnosti

JU OŠ „Tojšići“, izrada cvijeća od školjke jaja

Obilazak Zavoda za odgoj i obrazovanje osoba sa smetnjama u psihičkom i tjelesnom razvoju, Tuzla

Utisci članova sekcije

„Podrška učenicima sa posebnim potrebama“

„Radeći razne radionice, ankete, kao i posjeta Zavodu, naučila sam puno toga o djeci sa posebnim potrebama, o njihovom ponašanju, života i, naravno, o načinu na koji im možemo pomoći. Sve ono što smo radili bilo mi je jako zabavno a, naravno, imalo je i koristi jer smo puno toga naučili.“

„Sva nova saznanja će svakako dobro doći i bit će nam od koristi. Svi smo mi imali neke predrasude i svoja zasebna mišljenja o djeci sa posebnim potrebama, ali zahvaljujući „DUGI“, čak i neko ko je imao loše mišljenje o njima, sada zna da su ta djeca živa bića kao i svi drugi ljudi, te da ih ne treba odvajati od ostale djece, već im treba, ako smo u mogućnosti, pružiti još više ljubavi i potpore.“

JU OŠ „Vukovije“ predavanje na temu „Osobe sa oštećenjem čula sluha“, čitanje dijela knjige „Iza zavjese tišine“, Jelene Vranković

„Djeca s posebnim potrebama zaslužuju puno ljubavi i pažnje, imaju ista prava kao i druga djeca i zaslužuju sretno koračati kroz život.“

Sačinjena je i analiza evaluacije volontera koja je pokazala da rad u sekciji imao sljedeće pozitivne efekte na volontere:

- Saznanje da je moguće svojim angažovanjem nešto mijenjati u svojoj okolini, prije svega stavove vršnjaka prema osobama sa posebnim potrebama,
- Porast tolerancije i prihvatanja drugih,
- Usvajanje novih znanja kada je riječ o osobama sa posebnim potrebama,
- Jačanje sposobnosti brige za druge.

JU OŠ „Gornji Rainci“ - Izrada didaktičkog materijala

Članovi sekcije su u svojim evaluacijskim listovima takođe istakli i nedostatke kada je u pitanju rad sekcije, a to su:

- sekcija nema vlastiti prostor koji bi mogla da koristi,
- potrebno je angažovanje većeg broja volontera.

JU OŠ „Memići“ - Izrada didaktičkog materijala

Naše aktivnosti se nastavljaju u narednom periodu s iskrenom nadom da će naš rad biti još bolji, te da će postojanje ovakve jedne sekcije pomoći nastavnicima, edukatorima, ali i svima onima kojima je dijete u centru zbivanja, da što kreativnije osmisle svoj rad u nastavnim i vannastavnim procesima i pomognu razvoj intelektualnih i tjelesnih funkcija kod djeteta.

Realizirajući aktivnosti koje su obuhvaćene sa projektom u školskoj 2010/2011. godini možemo istaći izjavu jedne članice sekcije koja kaže:

„Mi smo se družili, radili, učili, pomagali i bili smo zadovoljni, jer smo učili kroz igru“.

*Radionica u JU OŠ "Tojšići"
Učite i vi i pomozite drugima*

Tata, slušaš li me?

Ermina Hadžikadunić i Karolina Blagović
Studentice druge godine Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta u Tuzli

² „Gluhim osobama smatramo osobe čiji je gubitak sluha veći od 80 db i koje ni uz pomoć slušnog aparata ne mogu u potpunosti percipirati glasovni govor. Nagluhim osobama smatramo one u kojih je oštećenje sluha izraženo u rasponu od 25 do 80 db na uhu s boljim ostacima sluha i u kojih je glasovni govor djelimično očuvan ili potpuno razvijen. Način na koji se gluhe i nagluhe osobe međusobno sporazumijevaju je putem znakovnog jezika. Znakovni jezik je dobro uređen neverbalni sistem znakova osoba s oštećenim sluhom, to je ujedno i prirodan jezik kojim se oni koriste u svakodnevnoj komunikaciji. On se odlikuje sopstvenom gramatikom, koja je drugačija od gramatike čujućih osoba.“

Više o svemu ovome reći će nam Karolina Blagović koja je trenutno studentica druge godine Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta u Tuzli. Karolina je rodom iz Hrvatske, tačnije iz Čakovca. Ona je djevojka koja je od rođenja nagluha, ali to je nije spriječilo u ostvarivanju njezinih želja. U Tuzlu je došla s ciljem da uspješno završi fakultet, kako bi se mogla vratiti i pomoći svome gradu, prenijeti znanja i iskustva koja je stekla tokom studiranja. U nastavku će nam Karolina pobliže opisati s kakvim se sve stvarima susretala tokom školovanja, tko joj je bio podrška, te govoriti općenito o svom životu.

Ermina:

Kada i na koji način su tvoji roditelji primijetili da nešto nije uredu sa tvojim sluhom?

Karolina:

Bilo mi je oko 3 godine kada su moji roditelji primijetili da nešto nije uredu sa mnom. Dosta situacija je

ukazivalo mojim roditeljima da nešto nije onako kako bi inače trebalo biti. Tata se jedne takve najbolje sjeća. Naime, moj tata je gledao TV, ja sam ga zvala, on se pritom odazivao. Pošto mu je lice bilo okrenuto televiziji, ja sam mislila da me ne sluša, te sam mu ljutito prišla i rekla: „Pa, tata, ti me ne slušaš!“, i pritom ga lagano ošamarila. Na tu reakciju tata se začudio, bilo mu je čudno to što sam mislila da me ne sluša. Imali su poteškoća da otkriju šta mi je.

Ermina:

Na čiju preporuku i sa koliko godina si se uključila u logopedski tretman?

Karolina:

Tete u vrtiću su uvidjele da nešto nije uredu sa mnom, jer sam većinu vremena provodila igrajući se sama sa sobom. Također su primijetile da nekako nerazgovjetno pričam, u usporedbi sa ostalom djecom. Zbog tih činjenica su preporučile mojim roditeljima da me odvedu na ispitivanje. Otišla sam na Polikliniku „SUVAG“ u Zagrebu, tamo su otkrili kako ne čujem neke frekvencije, odnosno zvukove. Mojim roditeljima su preporučili da me ostave tamo, da pohađam njihovu školu, te ako bih ostala tu, roditelji bi me mogli posjećivati. Mojim roditeljima se to nije sviđjelo, jer se oni nisu željeli odvajati od mene, smatrajući da bih takvu udaljenost jako teško podnijela, te su tražili neko alternativno rješenje. Tako je sve počelo. U vrtiću sam svaki drugi dan imala logopedске vježbe, a svaku drugu sedmicu odlazila u Varaždin u bolnicu na logopedске tretmane, budući da su oni imali računarski program koji je pomagao djeci u učenju govora. Logopedi su posebnu pažnju posvetili glasovima C, Z, S koje nisam čula, te ih tako nisam znala ni pravilno izgovarati. Također, moji roditelji su kod kuće intenzivno radili sa mnom. Bilo je tu mnogo muka, i suza, i vježbi, ali trud se isplatio.

Ermina:

Kako su se tvoji roditelji nosili s tom činjenicom, da li su bili uplašeni, tko je bio njihova podrška?

Karolina:

Moja majka priča kako nikad nije bila uplašena, kao što bi na primjer bili drugi roditelji. Uvijek je vjerovala da postoji nekakav izlaz. Upravo su mi njen optimizam, snaga, izdržljivost i upornost uvelikO pomogli. To me je uvijek impresioniralo, i možda sam zbog toga i ja optimistična, da uvijek vjerujem da će sve biti dobro. Naime, ona je dolazila do raznih podataka na internetu, na vlasti-

² Odgoj izuzetne djece, Gojko Zovko, Zagreb 1996. godine, str. 14-15

tu inicijativu, i tako poduzimala različite mjere u vezi mene, ona je bila moj edukator i rehabilitator, blago rečeno.

Ermina:

Što se tiče slušnog pomagala, koliko često moraš da ga mijenjaš, koje su po tvom mišljenju prednosti a koji nedostaci nošenja slušnog aparata, izdvaja li država sredstva za kupovinu?

Karolina:

Nosim aparatić prema potrebi, iz razloga što mi je neugodno nositi ga. To vuče korijene iz djetinjstva, od raznoraznih nedobronamjernih dječjih provokacija koje su u meni ostavile trag. Obično kada nosim aparatić pojave se glavobolje, upravo zbog toga što neke stvari ne bih trebala čuti, odnosno trebala bih ih čuti kao pozadinski zvuk, a ja ih čujem mnogo jače što iritira. Npr. zvuk automobila bude mnogo glasniji od razgovora koji vodim, pa se tad mučim da odvojim koje informacije su mi bitnije. To zahtijeva mnogo napora i zbog toga dolaze glavobolje. Prednosti su, dakako, to da čujem neki šapat ili govor koji inače ovako ne bih čula, ili bih ga čula, ali ne u cijelosti, te pogrešno shvatila bit razgovora. Država izdvaja sredstva za aparatiće i baterijice koje se stavljaju u aparatić, što je dakako mojim roditeljima veliko financijsko olakšanje. Sjećam se, također, da sam kao mala imala vibracijsku budilicu s kojom sam bila oduševljena. Danas, nažalost, više nemam prava na to.

Ermina:

Ti si pohađala redovnu nastavu, da li to znači da si učila što i ostala djeca ili je nastava bila prilagođena tebi i tvojim sposobnostima?

Karolina:

Da, pohađala sam redovnu nastavu, ali nastava nije bila nikako prilagođena mojim sposobnostima što se sadržaja tiče. Jest da su mi neki profesori izašli u susret, ali većina se nije znala nositi s tom činjenicom, nisu znali šta da primjene kod mene, jer nisu imali adekvatno znanje u tom području.

Ermina:

Da li je nastavnik bio upućen u to što je potrebno djetetu s oštećenjem sluha prilikom izvođenja nastave?

Karolina:

Moja je majka svakom nastavniku to napomenula, a kasnije kada sam i ja odrasla, također sam napominjala svima kako ne čujem da ne bi došlo do nesporazuma, no pritom bi mi trebalo mnogo hrabrosti i snage. Većina nastavnika nije znalo što da rade sa mnom, iako su ovako možda odlično izvodili nastavu. Sigurna sam, da bi im npr. mnogo lakše bilo da je s njima bio jedan edukator i rehabilitator u području za mene te da im je znao predložiti što i kako sa mnom, na koji način da izvode nastavu, što smiju što ne smiju, da im naprave zajedničku radionicu sa djecom kako bi djeci objasnili da to nije ništa strašno i da se tome ne smiju rugati, da potiču kod djece empatiju. Mislim da bi njima bilo mnogo lakše da su znali neke stvari, a i meni bi bilo lakše nositi se s činjenicom da me djeca ne odbacuju.

Ermina:

Da li su drugari iz razreda prihvatili tvoj nedostatak, te kakav je bio tvoj odnos s njima?

Karolina:

Kako tko, neki jesu, neki nisu. Ljudi su različiti. Npr. baš kao što sam maločas napomenula, da je bio neki edukator i rehabilitator koji bi djecu uputio na empatiju i suradnju sa mnom, mislim da bih tada imala ljepše uspomene iz škole. Ovako, podosta pamtim raznorazne provokacije zbog kojih sam postala ranjiva i iskompleksirana osoba, no danas sam se uspjela izboriti i protiv toga i to me ojačalo. Iako mogu priznati da još pokatkad znam pasti, jednostavno se počinjem boriti. No to je život, i s tim se treba nositi.

Ermina:

S kim si provodila najviše vremena? Koji je bio tvoj omiljeni predmet?

Karolina:

Najviše sam provodila vremena s jednom prijateljicom iz vrtića, s kojom sam sve do danas ostala u prijateljstvu. Ona mi je mnogo pomogla u toku školovanja. Bila je moja desna ruka. Ukoliko nešto nisam čula ili razumjela, ona mi je znala sve objasniti, ako je bila neka nova riječ u pitanju (osobe s oštećenjem sluha još slabije razumiju novije riječi) ona je dala meni svoju bilježnicu da prepisem od nje. Cijelo školovanje smo sjedile zajedno. Sjećam se, kad je ona morala otići u drugu školu, da sam se ja uplašila kako ću sve to popratiti, tada je zaista počela moja bitka sa samom sobom. Da pitam, da kažem nešto i tako dalje. Od predmeta mi je bila najdraža biologija koja se protegnula i do srednje škole, te psihologija. Danas volim proučavati područje surdoaudiologije, te sve što je vezano uz ponašanje ljudi, pohađati različite radionice kako bih što više saznala. Htjela bih napomenuti da sam najviše problema u školi imala sa stranim jezikom. To mi je zadavalo mnogo stresa, suza i muke. Jedva sam vlastiti jezik uspjela naučiti, iako mi se i danas zna desiti lapsus, a kamoli još da sam morala učiti neki strani jezik. Danas mi, nije žao zbog toga, jer volim znati nove stvari, ali da su barem meni

kao djetetu na neki drugi način približili strani jezik, možda više preko slika, mislim da bih se mnogo lakše snašla. Ili da me nisu toliko mučili sa njihovom konjugacijom glagola i komparacijom pridjeva.

Ermina:

Kakve su reakcije ljudi kada im kažeš da imaš oštećen sluh, da li se njihovo ponašanje prema tebi promijenilo?

Karolina:

Kako odrastam, i kako se krećem u ozbiljnijim krugovima, ljudi već to shvaćaju sasvim normalno govoreći mi: „Ma pusti to, svatko od nas nešto ima.“ To me zna smiriti. Uvijek se na početku poznanstva upitam da li da kažem ili ne. Jednostavno se bojim. Obično znam malo pričekati da procijenim situaciju kada da kažem, kako ne bih odmah na početku odbila ili uplašila osobu. Sada prvo pružam mogućnost da me upoznaju kao normalnu osobu, a onda kasnije kažem da ne čujem, i svi pređemo preko toga. Moram se boriti protiv toga iz dana u dan. Nekada nije lako nositi se s tim, a nekada mi je opet prelijepo što sam nagluha (no, tek sada, u odrasloj dobi, sam spoznala ljepotu toga da ne čujem). Sve u svemu, i dandanas kada dođe do nekog upoznavanja, uvijek sam nesigurna u to da kažem ili ne, ali na kraju ipak kažem, iako uz puno muke. Sve su to korijeni iz djetinjstva koje trebam odsjeći.

Ermina:

Tko ti je podrška?

Karolina:

Najveća podrška meni je moja obitelj, pogotovo mama i tata, ali i drugi. Da nije bilo njihovog rada, ljubavi i volje, ja bih sada najvjerojatnije završavala specijalnu školu. Jako sam im zahvalna što su se izborili za mene i pružili mi mogućnost redovnog pohađanja nastave, ma koliko god on možda bio težak i mukotrpan što

se tiče emocija, isplatilo se. Danas se vidi da se isplatio njihov trud i stoga sam upisala fakultet- želim da se izborim za tu mogućnost koju su mi oni pružili, a to je školovanje, da im dokažem da se njihova „muka“ isplatila, iako su oni već i sada jako zadovoljni sa mnom. No ja težim da bude još bolje.

Ermina:

Zašto si upisala Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet?

Karolina:

Upisala sam ovaj fakultet zbog cijele moje životne priče koja je iza mene. Svatko tko čuje moju priču, ne može vjerovati da sam toliko toga uspjela i samo me dalje potiču da odem na faks. Ovaj je fakultet potpuno moje područje, u kojem se najviše snalazim. Sve ono što smo učili kao teoriju, ja već znam iz vlastitog iskustva, znam kakav je osjećaj nositi se sa oštećenjem i onesposobljenjem koje proizlazi iz toga. Sada na faksu, to iskustvo smatram pravim malim bogatstvom, jer malo je njih koji mogu razumjeti šta sve na fizičkoj i psihičkoj razini djeca doživljavaju. Jedno je teorija, a drugo praksa. Voljela bih jednog dana završiti ovaj fakultet i predstavljati ljude iz mog područja. Cijeli život sam odrasla u okruženju gluhih i nagluhah. Sada bih im se htjela vratiti sa mnoštvom znanja i ideja kako bismo napredovali u svom daljnjem radu. Želim ih poticati, biti im snaga i motivacija, baš kao što su oni meni bili dok sam bila mala. Nadam se da ću uspjeti u toj namjeri.

Ermina: Jako mi je drago što sam imala čast da radim intervju sa tobom. Ti si jedna jako lijepa, pametna i vrijedna djevojka. Želim ti od srca sve najbolje, da ispuniš svoje želje. Svojim si primjerom pokazala da se u životu treba boriti i nikada ne odustati od vlastitih ciljeva, ma koliko oni bili teški i iscrpljujući.

Karolina je pokazala kako se uz malo truda i volje može uspjeti u životu.

Autizam i Aleksa su svijet zanimljivosti

Kosana Nikolić, studentica Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta u Tuzli

Slijedi priča o stvarnosti koja se proživljava na jedan potpuno drugačiji način, slijedi priča o životu i njegovim nepredvidivim tokovima, o borbi i upornosti jedne porodice, priča o jednoj sudbini.

Na pragu posljednje deкаде dvadesetog vijeka, priroda i usud uljepšali su svijet još jednim cvijetom. Te 1992. godine porodica Muhić, nastanjena u Beogradu, imala je posebnog razloga za slavlje jer je postala bogatija za još jednog člana. Rođen je mali Aleksa Muhić. Roditelji su znali da je pred njima zahtjevan zadatak odgajanja još jednog djeteta, a Aleksa je prve mjesece i prve dvije godine svog života proveo kao sva ostala djeca. Bar tako su njegovi roditelji mislili. Aleksa se postepeno sve više razlikovao od svog starijeg brata Filipa. Za razliku od Filipa u tom dobu, Aleksa nije koristio riječi, nije iskazivao emocije, nije reagovao na poglede niti je uspostavljao kontakt očima.

To je bilo posebno čudno njegovim roditeljima, jer mališani prilikom stupanja u interakciju sa starijima, uz pokazivanje rukama, korištenje nekih osnovnih riječi, uspostavljaju i kontakt očima te na taj način ostvaruju uspješnu komunikaciju. No, Aleksa ne koristi riječi i nikoga ne gleda u oči, koliko god neko bio uporan da ga navede na to.

Njegovi roditelji su znali da se njihov sin razlikuje, da je drugačiji, ali nisu ni slutili u kom će smjeru ta različitost da krene. Već nakon prve posjete ljekaru i obavljenih dijagnostičkih pregleda, Aleksi je konstatovan autizam. Iako je bilo očigledno da su prisutne određene anomalije u Aleksinom ponašanju, takva istina za njegove roditelje je bila neprihvatljiva. Kao i većina današnje populacije, bez obzira na dob, i Aleksini roditelji nisu bili upoznati sa autizmom.

Nisu znali kakve su šanse za izlječenje, nisu znali da li je izlječenje uopšte moguće, kada početi sa liječenjem ili nekakvim terapijama, nisu znali kakav ih život očekuje.

Nažalost, kako godine prolaze i Aleksa odrasta, tako dolazi do pojave novih „simptoma” koji postaju nove barijere za Aleksinu socijalnu integraciju, ali i za pravilno i zdravo funkcionisanje cijele porodice.

Aleksa ima agresivne napade! Najizloženiji ovim napadima bili su njegovi najbliži, prije svega njegov brat Filip, sa kime bi, da nema autizam, Aleksa provodio sate i sate igrajući se i maštajući.

Najprije, bilo je potrebno da roditelji objasne Filipu zašto je Aleksa drugačiji, zašto ne govori, zašto se ne igra sa njim i zašto je tako odsutan, a potom i prihvatiti ga takvog, bez ikakve nade u napredak bilo koje vrste. Tada već počinje rehabilitacija kod defektologa, psihologa i pedagoga.

Njegove roditelje razarala je misao da će njihov sin ostati u svom svijetu, da nikada neće shvatiti da su mu oni roditelji, da nikada neće govoriti i komunicirati sa drugima. Najviše ih je plašila pomisao da će on zauvijek ostati dijete u ruhu odraslog čovjeka. Nažalost, prošlo je mnogo vremena nakon što su prvi rezultati bili dijagnostifikovani. Njegovi najbliži i ljekari ulagali su mnogo energije i bezrezervno ga voljeli i pomagali mu. Sa razlogom se može reći da je u ovom periodu cijela porodica

bila na testu. Ulagani su izuzetni naponi, korištena sva sredstva, a rezultata nije bilo, to bi potencijalno moglo da prouzrokuje slabljenje i raspadanje porodice te gubitak svake nade za dalji napredak. Njegova mama je izjavila prije nekoliko godina: „Moj sin Aleksa satima ubacuje graške u plastičnu posudicu, presipajući ih prije toga iz ruke u ruku, bez ikakvih naznaka da to može da mu dosadi. Nas, roditelje, je mamom i tatom poslednji put oslovio prije nego što je napunio tri godine i od tada više nije progovorio.“

Međutim, Muhići su tokom ovog napornog perioda uspjeli da izdrže sve nedaće, da smire sve tenzije i da se usredsrede na svog sina. Kanališući svu svoju roditeljsku ljubav, pažnju, nježnost i ulažući svaki trenutak vremena i snage u njegove terapije, uspjeli su uz, stručnu pomoć, da ostvare prve rezultate.

Aleksa nema više napade agresije i, u desetoj godini, je počinjao da govori na slogove. To je bila doza optimizma i snage koja je njegove roditelje ohrabrila da nastave dalje sa terapijama. Aleksa ipak izlazi iz svog svijeta i uspijeva da se koliko-toliko zbliži sa svojim roditeljima. Njegov dosadašnji uspjeh je nada ne samo za njegove roditelje, nego i za sve ljude čiji najbliži imaju autizam. Aleksa je dokaz da uz rad, ljubav i zalaganje rezultati mogu biti postignuti i određen napredak postaće evidentan. Ono što svakako treba naglasiti je da je put do prvih pozitivnih rezultata jako težak, dug i mukotrpan. Pri tome nikako se ne smije zanemariti uloga roditelja. Iako oni ne vladaju materijom koja je neophodna za napredak, oni jesu osnova, jer postoje još dvije stvari koje je podjednako važna kao i rehabilitacija, a to su ljubav i pažnja.

Dakle, zdrava porodica u kojoj je rječnik ljubavi i pažnje zazuzeo primarno mjesto, omogućila je mladom Aleksi značajan i neočekivan napredak. Nekoliko godina je boravio u jednom vrtiću u Beogradu, a sada je sa svojim roditeljima u stanu. Danas postoje ustanove na području Beograda koje nude smještaj za stariju autis-

tičnu djecu, međutim njihovi kapaciteti su jako ograničeni.

Ovo je možda i posebno alarmantan podatak koji nas navodi na zaključak da javnost nije upoznata sa stvarnim brojem autističnih osoba. U protivnom bi bila pokrenuta inicijativa da se postojeći kapaciteti obnove i izgrade novi koji bi pružili ne samo dom, nego i odgovarajuću njegu koja podrazumijeva različite vrste terapija koje provode stručnjaci iz oblasti rehabilitacije. Aleksini roditelji su naročito zabrinuti za njegovu budućnost. Osnovni problem je u tome što mu trenutno oni pružaju dom i svu potrebnu njegu, no, oni su itekako svjesni činjenice da će on jednog dana ostati bez njih, i da o njemu, na taj način, više niko neće imati da brine. Oni su još prije dvije godine predali zahtjev u jednu ustanovu koja se bavi zbrinjavanjem osoba sa posebnim potrebama starosti od 18 do 45 godina, međutim još čekaju na rješenje, te je neizvjesno da li će Aleksa dobiti taj smještaj.

Naravno, činjenica da Aleksa gotovo sve vrijeme provodi u stanu, loše utiče na njegovo kako fizičko, tako i psihičko razviće. Ali, takav način života je posljedica opšte društvene neprihvaćenosti sa kojom se suočavaju osobe posebnim potrebama.

Upravo ovakve situacija pred nas postavlja pitanje koliko zaista želimo da se suočimo sa ovim i sličnim problemima. Problem je najprije u tome što ljudi nisu edukovani i upoznati sa autizmom u dovoljnoj mjeri, i mišljenja su da baš ništa povodom njega ne može da se uradi, te često ne prisežu da pomognu autističnim osobama prilikom ostvarivanja napretka. Osobe sa autizmom su ljudi poput nas, jedina razlika je njihovo poimanje svijeta i način na koji oni posmatraju i shvataju sve ono što se oko njih dešava. Aleksa danas ima 19 godina, može da izgovori neke riječi na slogove, voli da crta, mnoge stvari može da razumije, voli bijele, meke papirne maramice i igra se sa njima, poslušan je.

Ovdje se završava priča o mom rođaku Aleksi.

Radionice kao načini kreativnog rada i interaktivnog učenja

Nesima Krdžalić

Zavod za odgoj i obrazovanje osoba sa smetnjama u psihičkom i tjelesnom razvoju, Tuzla

Termin „RADIONICA“ u praksi se koriste i termini: work shop, fabrička radionica, praktikum, seminar, stručne naučne vježbe, vježba, igra.

Radionica je metod - aktivan oblik vaspitno-obrazovnog rada kojeg karakteriše aktivnost polaznika u smislu sazajnog procesa.

U radioničkom radu je važan međusobni odnos tri elementa: voditelj, polaznici i sadržaj.

Sve radionice su prepoznatljive prema strukturi koju njeguju, pa se uglavnom svrstavaju u:

1. Kreativne radionice u cilju podsticanja i razvijanja kreativnosti;
2. Psihološke radionice u kojima se radi na samoaktualizaciji, razvoju identiteta i svijesti o sebi, primarnoj prevenciji i slično;
3. Edukativne radionice radi podsticanja sazajnog razvoja i učenja;
4. Debatne radionice koje su namijenjene razvoju socijalizacije i socijalne odgovornosti.

Osnovna načela radioničkog rada:

1. Nema gotovih rješenja, nego se kroz sadržaj i proces dolazi do nečeg zajedničkog;
2. Atmosfera povjerenja i otvorenog iznošenja iskustva te
3. Njegovanje tolerancije i uvažavanje mišljenja.

Koraci kreiranja radionice:

1. Odabrati temu;
2. Veoma dobro poznavati sadržaj;
3. Odabrati par uporišnih momenata koje želimo da provježbamo;
4. Odrediti logički slijed dijelova;
5. Objedinjavanje-evaluiranje;
6. Priprema materijala i prostora.

Unutarnja struktura radionice:

1. Cilj;
2. Edukativni blok;
3. Vježba;
4. Diskusioni blok;
5. Integracija i
6. Materijal i prateća literatura

Tehnike koje se koriste u radionicama:

1. Igranje uloga;
2. Likovni izraz;
3. Neverbalna komunikacija - pokret, kretnja;
4. Skulpturiranje;
5. Vođena fantazija;
6. Anketiranje

Radionice su namijenjene za rad sa djecom i odraslim. Za djecu u školi one su veoma značajan oblik rada koji doprinosi razvoju intelektualnih potencijala i sticanju vještina i iskustva koje će koristiti u svakodnevnoj životnoj praksi.

Radionica sa suhim cvijećem

Samra Korman, dipl. ing. tehnologije
Alemka Delić, dipl. defektolog

Dobro došli u radionicu za aranžmane od suhog cvijeća. Sigurno vas uvijek oduševljava buket svježeg cvijeća, njegove boje i oblici. Taj buket bude lijep tri možda četiri dana, a zatim njegova ljepota prolazi. Da bismo sačuvali njegovu ljepotu, prezentirat ćemo metode sušenja cvijeća koje ćemo vam objasniti, a koje primjenjujemo u našoj radionici.

Tehnike sušenja bilja i cvijeća

Postoje različite tehnike sušenja bilja i cvijeća:

- sušenje cvijeća na zraku;
- presovanje u novini ili između listova mekog upijajućeg papira, kao za herbarijum.

Za ruže i pupoljke je najbolje sušenje na zraku u njihovom prirodnom obliku. Pri takvom sušenju, cvijeće treba držati dalje od direktnog sunca i izvora toplote, jer će tako zadržati boju i neće se presušiti. Šišarike, žirevi, kesten se postavljaju na karton, papir ili drvenu podlošku.

Presovanje cvijeća

Ova tehnika zahtijeva mnogo strpljenja i ima više pripremnih faza. To su: prikupljanje materijala, sušenje, formiranje herbarijuma po vrsti, boji i obliku materijala.

- Listovi i cvjetovi se beru samo za suhих dana, jer natopljeno kišom i rosom cvijeće se teže suši, a mogućnost za propadanje je veća. Cvjetovi se stavljaju između slojeva mekog upijajućeg papira (kao za herbarijum) i pod pritiskom. Na jednom listu papira slažu se cvjetovi ili listovi približno iste debljine. Papir u kome presujemo, potrebno je u početku češće mijenjati, a bilje pregledati da ne

pocrni. Dužinu presovanja određuju i količina i vlaga u materijalu.

- Tehnika rada: suho cvijeće se lijepi na podlogu (papir, karton, ploča) ljepilom. Najbolji je ljepak za drvo. Na kraju se premazuje lakom za drvo koji daje jači intenzitet boji i konzervira sliku. Za izradu slike nije potreban crtež preko koga bismo lijepili materijal, samo su dovoljne ideja i ljubav. Čarolija nastaje kada vidite cvijeće i počnete da radite sa njim. Svaka slika priča svoju priču.

Slike od presovanog cvijeća bez obzira koji je motiv na njima imaju svoju simboliku i naravno, ljepotu. Najljepše su kada to urade djeca iz našeg Zavoda za 8. mart ili neku drugu svečanu prigodu. Moramo napomenuti da naša djeca u Zavodu rade sa suhim cvijećem, prave čestitke i slike za izložbu. U CVIJEĆU SU BOJE SUNCA!

Pokreti kao stimulansi učenju

Mr. sc. Fata Zilić, dipl. defektolog-oligofrenolog

Zavod za odgoj i obrazovanje osoba sa smetnjama u psihičkom i tjelesnom razvoju, Tuzla

Nekoliko minuta, sati, a potom i nekoliko dana nakon rođenja djeca počinju koristiti pokrete kao sredstvo upoznavanja i istraživanja okoline, a kasnije i za zabavu. Istraživanjem i upoznavanjem okoline putem pokreta i dodira u dječijem mozgu stvaraju se engrami (tragovi) koji su od posebnog značaja za početak učenja.

Uz pomoć pokreta razvija se koordinacija oko-ruka, sposobnost orijentacije i lateralizacija, te sposobnost planiranja i organiziranja praktičkih aktivnosti, a čime se direktno utiče na razvoj kognitivnih sposobnosti posebno mišljenja, te grafomotoričke sposobnosti koje su važne za učenje pisanja.

Zahvaljući knjizi „Lakše učenje uz zabavu i razmišljanje“, autora Klaus Kolb i Frank Miltner upoznala sam se sa tehnikom brain gym - gimnastika mozga, koja sadrži nekoliko vježbi koje se mogu koristiti kao pomoć prilikom učenja. Ovi autori navode da je ovu metodu, zasnovanu na ciljanim kretnjama i iskorištavanjem cjelokupnog, tjelesnog potencijala, razvio pedagog Paul Dennison (Kolb i Miltner, 2005).

Mišljenje i učenje se ne događaju samo u glavi. Mozak ne može učiti sam. Potrebni su mu drugi dijelovi tijela koji mu pribavljaju informacije. Učenje se više ne može ograničiti na zahtjev „sjedi mirno i pamti gradivo“. Povećane potrebe djece za kretanjem danas se često etiketiraju kao hiperaktivnost ili poremećaj pažnje. Umjesto sputavanja takve djece, poželjno je iskoristiti njihove potrebe za pojačanim kretanjem kako bi kretnjama i igrom poboljšali svoju kreativnost i učenje (Debeljak, 2011).

Vježbe koje sam ja koristila u radu sa učenicima koji su hiperaktivni i imaju teškoće sa koncentracijom, a koje su bile od velike pomoći su: vježba unakrsnih pokreta, unakrsni pokreti prema nazad i ležeća osmica. Sve vježbe su u početku izvođene uz pomoć - demonstracijom i vođenjem. Kako su vježbe lagane i jednostavne djeca su ih vrlo brzo naučila i u daljem radu su ih mogla obavljati samostalno. Svaku vježbu sam izvodila po deset puta i to obično početkom časa ili ako neko od djece tokom rada postane uznemireno i dekoncentrisano.

Prilikom izvođenja vježbi djeci sam često naglašavala i važnost disanja. Najčešće smo koristili duboki udah na nos, kratko zadržavanje i lagano ispuštanje vazduha iz tijela.

1. Unakrsni pokreti

Dijete stoji uspravno i opuštено, dopuštajući rukama da mu labavo vise. Potom desno koljeno podiže prema naprijed sve dok ga njegov lijevi dlan ne može dotaknuti bez napora. Potom spusti desnu nogu i lijevu ruku i olabavi ih. Nakon toga, podiže lijevo koljeno te ga na isti način dodiruje desnim dlanom. I tako naizmjenično ponavlja aktivnosti.

Cilj vježbe je akiviranje obje hemisfere mozga i poboljšanje koncentracije.

2. Unakrsni pokreti prema nazad

Dijete stoji opuštено. Noge se naizmjenično savijaju prema nazad tako da se stopalo pomiče prema butinama. Pri tome lijeva ruka dodiruje desnu petu, a desna ruka dodiruje lijevu petu. Aktivnosti se izvode naizmjenično do 10 puta.

Cilj vježbe je poboljšanje koncentracije kod djece.

3. Ležeća osmica

Dijete stoji u opuštеноm stavu. Lijeva ruka sa što većom kretnjom vodoravno ispred tijela ocrtava ležeću osmicu u zraku. Počinje se u sredini kretnjom prema gore. Oči slijede vrhove prstiju, a posve lagano pomiče se i glava. Nakon lijeve ruke djeca ocrtavaju ležeću osmicu desnom rukom, pa onda sa obje ruke.

Ocrtavanje ove ležeće osmice možemo raditi i u pijesku, soli, te na praznom papiru.

Cilj vježbe je poboljšavanje grafomotoričkih sposobnosti i koordinacije oko - ruka.

Sadržaj vježbi je preuzet iz knjige „Lakše učenje uz zabavu i razmišljanje“, autora Klaus Kolb i Frank Miltner (2005).

Pismena priprema za izvođenje nastavnog časa

Osnovna škola	„Aleksa Šantić“ Sarajevo
Realizator:	Edisa Muslić, prof. razredne nastave
Predmet:	Bosanski, hrvatski, srpski jezik i književnost
Nastavna oblast:	Početno čitanje i pisanje
Nastavna jedinica:	Vježba čitanja i pisanja usvojenih velikih štampanih slova latinice bez slikovne slovarice
Tip nastavnog sata:	Vježbanje
Oblici rada:	frontalni, individualni
Metode rada:	razgovor, objašnjavanje, demonstracija, globalna metoda, posmatranje, igra
Nastavna sredstva, izvori znanja:	priručnici, udžbenik, internet, karte sa slikama u boji, nastavni list, kartoni riječi, aplikacija cvijeta, makaze, slamka, magnetna slova
Korelacija sa drugim nastavnim predmetima:	moja okolina, tjelesni i zdravstveni odgoj, likovna kultura
Razred:	III
Cilj:	ponoviti stečena znanja o velikim štampanim slovima latinice
Ishodi učenja:	učenik će znati i moći čitati i i pisati kratke riječi napisane velikim štampanim slovima latinice

Zadaci nastavnog sata:

Obrazovni zadaci:

- ponavljanje i vježbanje čitanja i pisanja velikih štampanih slova latinice bez slikovne slovarice
- imenovanje sadržaja slika - aplikacija, razumijevanje slikovnog sadržaja
- bogaćenje rječnika

Odgojni zadaci:

- podsticanje na osamostaljivanje učenika u radu
- razvijanje usmenog i pismenog izražavanja učenika, urednost rukopisa
- razvijanje korektnog odnosa prema radu, podsticanje razvoja radnih navika
- osposobljavanje za komunikaciju, interakciju i kooperaciju sa drugima

Funkcionalni zadaci:

- razvoj mišljenja i pamćenja uočavanjem i povezivanjem uzročno-posljedičnih odnosa (prepoznavanje i povezivanje slikovnog sadržaja prema redoslijedu događaja)
- razvijanje auditivne i vizuelne percepcije prepoznavanjem i izgovorom glasova/slova, fonematski sluh i kapacitet
- razvijanje sposobnosti za posmatranje slova u strukturi riječi, čitanje i prepisivanje riječi
- izvođenje grafomotornih aktivnosti u cilju razvoja sposobnosti neophodnih za pisanje (preciznost-izrezivanje makazama, koordinacija i fina motorika obje šake - vježbe, prepisivanje riječi)

* Rad prezentova na okruglom stolu „Inkluzija, nedoumice i perspektive“, maj 2011. godine, Sarajevo

Artikulacija nastavnog sata

UVODNI DIO

Priprema za rad

1. Aktivnost: Igra „Složi parove“

(Cilj - uočavanje pojedinosti na slikama, razvijanje zapažanja i bogaćenje rječnika)

Učenik je dobio karte sa slikama u boji. Zadatak je da poveže par karata prema redosljedu događaja koji su međusobno povezani, npr. na jednoj slici su kolači, par joj je slika dječaka koji jede kolače. Potrebno je da poveže pet parova i da kaže što vidi na slikama.

Aktivnost traje oko 5 minuta ili kraće.

Komentar: Učenik je uspješno obavio zadatak, prema utvrđenom cilju.

GLAVNI DIO

Isticanje cilja nastavnog sata

2. Aktivnost: Prepoznavanje velikih štampanih slova latinice

(Cilj - utvrditi stepen poznavanja velikih štampanih slova latinice)

Prepoznati i imenovati velika štampana slova bez slikovne slovarice, uz podsticaj učitelja.

Komentar: U udžbeniku je prepoznao velika štampana slova latinice i izgovarao ih (obično ih je povezivao sa ilustracijom, A kao auto i sl.). Poteškoće su mu bila slova složenije grafičke strukture: Dž, Nj, Lj. Neophodno je uključivanje defektologa i logopeda, radi pravilnijeg izgovora pojedinih glasova.

3. Aktivnost: Čitanje kraćih riječi napisanih na kartonima riječi

(Cilj - Razvijanje auditivne i vizuelne percepcije, fonematskog sluha i kapaciteta, pažnje i koncentracije)

MAMA TATA JAJE EMA KOSA ŠUMA MIŠ

Čitao je slovo po slovo u riječima.

Učenik je složio riječi uz pomoć magnetnih slova.

Komentar: Čitao je riječ po riječ, ali ne razumijeva-jući uvijek šta je pročitao. Dopunjavao je riječi, npr.

Maca mjauče i sl. Pažnja nije bila stalna. Ne razumije glasovnu analizu riječi. Raditi na razmišljanju pročitanih riječi i glasovnoj analizi riječi.

4. Aktivnost: Igra: „Šuma, sunce, kamen“

(Cilj - razvoj fine motorike ruku), korelacija sa nastavom tjelesnog i zdravstvenog odgoja.

Ruke su podignute uvis sa raširenim prstima
- to je sunce

Ruke podignute, dlanovi ispravljeni,
prsti sastavljeni - to je šuma

Prsti skupljeni u pesnicu - to je kamen

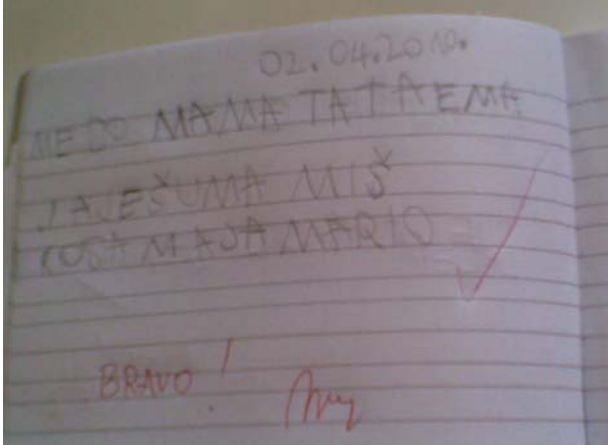
Igra riječima: "Sunce! Kamen! Šuma! Kamen".... postepeno ubrzavajući tempo.

Komentar: Rado je izveo igru, ponavljajući nekoliko puta isti položaj šake.

5. Aktivnost: Individualan rad učenika - prepisivanje riječi u svesku sa kartona riječi

(Cilj - Snalaženje u prostoru za pisanje, rukovanje školskim priborom)

Pregledam urađeno. Pohvaljujem ga za njegov rad.

Komentar: Samostalno je prepisao riječi. Napredovao je u prepisivanju i urednosti rukopisa, poštuje liniju kao granicu, što mu je dugo vremena predstavljalo poteškoću. Raditi na daljem uvježbavanju urednosti rukopisa.

6. Aktivnost: Zadaća (nastavni list za bojenje i riječi koje će vježbati čitati i pisati)

(Cilj - razvijanje radnih navika), korelacija sa nastavom likovne kulture

Komentar: Redovno radi sve domaće zadatke.

Učenički rad desno je zadaća (prepisao je riječi, obojio ilustraciju, izrezao ilustraciju makazama i zalijepio u svesku.)

ZAVRŠNI DIO

7. Aktivnost: Izrezujemo cvijet od papira

(Cilj - vježbanje fine motorike, preciznosti), korelacija sa nastavom moje okoline

Dajem učeniku aplikaciju cvijeta, on je izrezuje makazama. Aktivnost kratko traje - 2 minute, razgovaramo o cvijetu (navodimo na proljeće). Cvijet zajedno lijepimo na slamku.

Komentar: Učenik je izrezao cvijet samostalno. Voli rezati makazama. Na poseban način drži makaze, prihvata makaze dlanovima i svim prstima. Znao je imenovati cvijeće u proljeće: lala, ljubičica, visibaba, zvončić. Zalijepili smo zajedno cvijet na slamku. Raditi na daljem razvijanju grafomotorike

Pospremanje pribora za rad.

• Važna napomena: Sve aktivnosti su se izvodile uz stalni podsticaj i individualni pristup, na času dopunske nastave. Teško je u osnovnoj školi realizovati istovremeno redovni plan i program i IPP, pa se pojedini sadržaji realizuju na časovima dopunske nastave. Nastavni sat je trajao oko 25 minuta, nakon čega je učenik osjetio zamor i nestrpljenje za izvođenje aktivnosti.

Osim usvajanja nastavnih sadržaja, bitno je napomenuti da se učenik veoma dobro socijalizovao i adaptirao na školsku sredinu, da je prihvaćen od strane vršnjaka. Od velike pomoći bi bila i aktivnija uključenost stručnjaka - rehabilitatora: logopeda, defektologa i fizioterapeuta, a sve u cilju ostvarenja još boljih rezultata učenika. Razgovor sa roditeljem učenika o obavezama i napredovanju učenika. Obavljen je razgovor sa roditeljem učenika. Učenik je aktivan, trudi se. Planirane sadržaje usvaja sporije, ali uspješno. Potreban je rad sa defektologom i logopedom, kao i uključivanje grafomotoričkih vježbi i vježbi za pravilno držanje tijela.

Otac dječaka je rekao da je zadovoljan njegovim radom.

Nastavnica: Jasamina Jovanović,
profesorica biologije i hemije
Predmet: Hemija
Razred: Sedmi (7)

Nastavna jedinica: „Smjese - odvajanje tvari (filtracija, magnetna metoda, taloženje, odlijevanje)“

CILJEVI ČASA

Obrazovni:

- upoznati, pokazati, dokazati,
- uočiti, razumjeti, memorisati,

Odgojni:

- tačnost, preciznost, disciplina,
- upornost, vještina savladavanja poteškoća, dovođenje rada do kraja,
- opreznost, kontrola drugih i samokontrola,
- samouvjerenost, istinitost, osjećaj dužnosti i odgovornosti,
- razvoj interesa za nova saznanja, razvoj kulturnih navika, razvoj ekološke svijesti,
- proširiti, obnavljati,
- sistematizovati, shvatiti, naučiti.

Funkcionalni:

- razviti svijest, osposobiti, usavršiti,
- formirati, uvježbati, navikavati,
- izgrađivati, izražavati, misliti,
- zaključivati, primjeniti, analizirati.

Tip časa:

- kombinovani tip,
- obrada novog sadržaja,
- opitna vježba,
- provjera, vježbanje,
- utvrđivanje, ponavljanje,
- sistematizacija, vrednovanje - ocjenjivanje

Nastavne metode:

- razgovora, izlaganja,
- anketa, intervju, izvještaj,
- rad na tekstu, diskusija,
- grafički radovi, ilustracije, demonstracije,
- muzika (gramofon, kasetofon),
- direktni govor (radio prijemnik),
- zvučni snimci (gramofonska ploča, magnetofon),
- opitna,
- samostalnih radova, pismenih radova.

Oblici rada:

- frontalni,
- grupni,
- individualni,
- rad u parovima,
- programirana nastava.

Nastavna sredstva:

- tekstualni materijal,
- šeme, grafikoni, kartogrami, fotografije, grafički radovi,
- priručnici, udžbenici, školska tabla, kreda,
- grafoskop, dijaprojektor, kinoprojektor, televizija, video-rekorder,
- prirodni materijali, modeli i dr.,
- laboratorijski pribor.

UVODNI DIO ČASA (5 - 10 min)

Razgovor o toku časa i priprema laboratorijskog posuđa na izvođenje opita u toku izlaganja.
Ponavljanje već stečenog znanja.

1. Nabroj vrste tvari?
- Smjese i čiste tvari.
2. Definiši smjese i čiste tvari?
- Smjese su skup dvije ili više tvari koje u smjesi ne gube svoja svojstva.
- Čiste tvari se razlikuju jedna od druge po svojim osobinama, a to su: izgled, stanje, boja...
3. Kakve smjese razlikujemo i definisati ih?
- Heterogene smjese (vide se golim okom) i homogene smjese (ne vide se golim okom).

GLAVNI DIO ČASA (25 - 30 min)

Najčešći postupci rastavljanja smjesa su: filtriranje, destilacija, taloženje (sedimentacija), kristalizacija, odlijevanje i sublimacija.

Kroz izvođenje opita upoznat ćemo se danas da neki ma od pomenutih postupaka.

1. Filtracija - Odvajanje krede od vode

Opit 1: Čaša, kreda, voda, avan, filter papir.

Smrviti kredu i pomiješati sa vodom, smjesu sipati kroz filter papir. Zapažaj!

Zaključak: Mješanjem vode i usitnjene krede dobiva se smjesa čiste tvari i tekućine. Ako se smjesa propusti kroz filter - papir, kroz njegove pore prolazi voda, a čestice krede ostaju na filter-papiru, pa se kreda izdvaja od vode.

Filtriranje je odvajanje čvrstih tvari od tečnih.

2. Magnetna metoda

Opit 2: Dva komada papira, šećer, opiljci željeza ili sitni ekseri, magnet.

Na jedan papir stavimo šećer, na drugi papir željezo, pa prinesemo magnet. U drugom koraku pomješamo šećer i željezo pa prinesemo magnet. Zapažaj!

Zaključak: Kada smo prinijeli magnet šećeru ništa se nije promijenilo, kada smo prinijeli magnet ekserima, magnet je privukao eksere i „zakačio ih na sebe“, kada smo magnet prinijeli smjesi šećer - magnet, magnet je privukao eksere. Magnet privlači eksere (željezo), a ne privlači šećer. Pomoću magneta možemo odvojiti željezo iz smjese u kojoj je pomješano sa drugim tvarima, jer željezo i u smjesi zadržava svoje magnetne i neke druge osobine.

Magnetna metoda je razdvajanje smjesa u kojima jedna od tvari ima magnetna svojstva.

3. Taloženje

Opit 3: Čaša, voda, glina (zemlja).

U staklenu čašu ulijemo vode, pa ubacimo komad gline (zemlje) i dobro promiješamo. Ostavimo da se smjesa smiri. Nakon toga smjesu odlijemo. Zapažaj!

Zaključak: Ubrzo nakon ostavljanja smjese da se smiri, čestice čvrste materije počinju se taložiti na dno - prvo krupnije, a zatim sitnije čestice. Postupak taloženja se primjenjuje kada se želi dobiti čista tečnost, tj. kada čvrste materije kao nečistoće treba odstraniti.

4. Odlijevanje

Opit 4: Čaša, voda, ulje, lijevak.

U staklenu čašu ulijemo vode, a nakon toga ulje, zatim promućkamo, pa stavimo da stoji. Počinjemo odlijevanje nakon nekog vremena. Zapažaj!

Zaključak: Sipanjem ulja u vodu, ulje se odmah izolovalo na površinu zato što je lakše od vode. Kada smo pro-

mućkali smjesu ona se sjedinila, ali odmah po prestanku mućkanja ulje je počelo da se izdvaja ka površini lijevka. Sljedeći korak je odlijevanje pomoću slavine na lijevku, u kojem treba da ostane ulje, a voda će iscuriti. Odlijevanje pomoću „lijevka za odlijevanje“ rastavljaju se jedna od druge dvije tečnosti koje se međusobno miješaju. Ovim postupkom se u tehnici odvaja voda od benzina.

ZAVRŠNI DIO ČASA (5 - 10 min)

---

1. Navedite postupke rastavljanja smjesa?
2. Koje vrste smjesa možemo razdvajati: filtracijom, destilacijom, taloženjem, magnetnom metodom, odlijevanjem?

Zadaća

Uraditi pitanja vezana za lekciju iz knjige.

Literatura

1. Hadžira Dračo, Mirsada Rizvanović: Hemija 7 razred, Sarajevo Publishing

Napomena autorice

Postojećoj nastavnoj praksi nedostaje jaka i motivirajuća teorijska orijentacija. Još uvijek tragamo za prikladnim putevima da se postojeće teorijske spoznaje pretoče u stvaralačku nastavnu praksu, da postanu način izražavanja svakog nastavnika/ce.

Časovi koji se izvode kroz opitne vježbe predstavljaju jedan vid približavanja teorije praksi. Naročito su primjenljivi u nastavi hemije te ih učenici/ce vole, razumiju i lako se uključuju u praktično izvođenje.

Ova nastavna jedinka je zasnovana na opitu i vrlo je primjenjiva za učenike redovitih škola te škola koje osposobljavaju učenike sa posebnim potrebama, a naročito slušno oštećene učenike jer je sve izvedeno opitno-vidljivo.

PISMENA PRIPREMA ZA IZVOĐENJE NASTAVANOG ČASA

Datum:	15. 9. 2010. godine
Nastavnik:	Mr sc. Saša Delić
Naziv ustanove:	JU Zavod za odgoj i obrazovanje osoba sa smetnjama u psihičkom i tjelesnom razvoju
Čas:	prvi
Razred:	VI
Odjeljenje:	a
Nastavni predmet:	Bosanski, hrvatski, srpski jezik i književnost
Nastavna jedinica:	„Ruka na kosi“ - Šukrija Pandžo
Tip časa:	obrada (2. čas)
Obrazovni cilj časa:	uočavanje dijelova kompozicije, sastavljanje plana kompozicije (priče), uočavanje likova i njihovih osobina, pravilno, jasno i lijepo usmeno izražavanje

Vaspitni cilj časa:	Osposobljavanje djece za realnije shvatanje života i nedaća koje on donosi, razvijanje pozitivnih osobina karaktera
Korektivni cilj časa:	razvijanje sposobnosti uočavanja, posmatranja, analiziranja i zaključivanja
Nastavne metode:	metoda razgovora, metoda rada na tekstu, metoda usmenog izlaganja sa objašnjavanjem
Nastavna sredstva:	slika, Čitanka
Oblici rada:	frontalni, individualni
Korelacija:	sa nastavom matematike i likovne kulture
Mjesto održavanja časa:	specijalizovana učionica

STRUKTURA ČASA

UVODNI DIO ČASA

Koga smo upoznali u pripovjeci „Ruka na kosi“?	Upoznali smo djevojčice, učiteljicu i učitelja.
Koga jedna od djevojčica nije imala?	Nije imala majku.
Kako se djevojčica sjeća majke?	Djevojčica se sjeća kako je majka miluje po kosi.
Koju osobu je djevojčica „gledala“ kao majku?	Svoju učiteljicu.
Šta je učiteljica poslala djevojčici kada je otišla u drugu školu?	Poslala joj je knjigu.
Šta joj je poručila?	Poručila joj je da je nikada ne zaboravi.

GLAVNI DIO ČASA

Na ovom času ćemo detaljnije analizirati ovu pripovjetku i napraviti plan kompozicije (priče).

Na tabli zapisujem: „Ruka na kosi“ Šukrija Pandžo (Pripovjetka je podijeljena na 6 odlomaka. Učenik-dobrovoljac čita prvi odlomak, a nakon toga će uslijediti analiza sadržaja odlomka.)

Gdje su se igrale djevojčice?	Djevojčice su se igrale u bašti.
Šta je svaka djevojčica ponijela?	Svaka djevojčica je ponijela lutku.

Šta su lutke bile?	Lutke su bile učenice.
A djevojčice?	Djevojčice su bile učiteljice.

O čemu govori ovaj dio pripovjetke?	Govori o dječijoj igri.
--	-------------------------

Kako onda možemo ovom dijelu pripovjetke dati naslov?	Možemo mu dati naslov - Dječija igra.
--	---------------------------------------

Odlično!

Učenik-dobrovoljac na tabli zapisuje:

Uvod: Dječija igra

(Učenik-dobrovoljac čita drugi odlomak, slijedi analiza sadržaja odlomka.)

Ko je iznenada pošao prema djevojčicama?	Prema djevojčicama je pošao pas.
---	----------------------------------

Kakav je pas bio?	Bio je crn.
--------------------------	-------------

Šta su djevojčice uradile?	Djevojčice su vrištale i počele bježati.
-----------------------------------	--

Koga su Timka i Seka zavale da im pomogne?	Zvale su majku.
---	-----------------

Zašto treća djevojčica nije mogla zvati majku u pomoć?	Zato što je nije ni imala, majka je umrla.
---	--

Kako se djevojčica sjeća majke?	Djevojčica se sjeća kako je majka miluje po kosi.
--	---

Kako je djevojčica usnila majku?	Djevojčica je usnila kako joj majka plete kosu...
---	---

Šta možemo reći, o čemu govori ovaj odlomak pripovjetke?	Odlomak govori o djevojčicom sjećanju na majku.	Šta mislite, zašto je postala tužna?	Zato što se sjetila majke i njenog milovanja.
Kako ćemo mu dati naslov?	Sjećanje na majku.	Šta od tada učiteljica nije zaboravljala?	Učiteljica nije zaboravljala da djevojčicu obiđe u klupi, da joj pohvali zadaću, da porazgovara sa njom.
Učenik-dobrovoljac na tabli zapisuje: Početak radnje: Sjećanje na majku (Učenik-dobrovoljac čita treći odlomak pripovjetke, slijedi analiza sadržaja odlomka.)		O čemu govori ovaj odlomak pripovjetke?	Govori o odnosu djevojčice i učiteljice.
Šta je učiteljica pitala djecu prvog dana škole?	Pitala ih je kako im je ime, kako im se zovu roditelji i ostala rodbina.	Kakva je bila učiteljica prema djevojčici?	Učiteljica je bila poput majke.
Kako je reagovala djevojčica kad je nju pitala?	Djevojčica je prvo ćutala, a onda je rekla da nema majku.	Kako ćemo onda ovom odlomku dati naslov?	Učiteljica poput majke.
Šta je učiteljica rekla djeci koja nemaju majke?	Učiteljica je rekla da će im ona biti majka.	Učenik-dobrovoljac na tabli zapisuje: Vrhunac: Učiteljica poput majke (Učenik-dobrovoljac čita peti odlomak pripovjetke, slijedi analiza sadržaja odlomka.)	
Šta možemo reći, o čemu govori ovaj odlomak pripovjetke?	Ovaj odlomak govori o prvom danu u školi.	Ko je u drugom razredu došao umjesto učiteljice?	Došao je učitelj.
Kako ćemo mu onda dati naslov?	Prvi dan u školi.	Za koga je učitelj pitao?	Pitao je za djevojčicu.
Učenik-dobrovoljac na tabli zapisuje: Zaplet: Prvi dan u školi (Učenik-dobrovoljac čita četvrti odlomak pripovjetke, slijedi analiza sadržaja odlomka.)		Šta je učitelj dao djevojčici?	Dao joj je knjigu.
Šta je djevojčica tokom školske godine nastojala?	Djevojčica je nastojala da ne naljuti učiteljicu i da što bolje uči.	Ko je djevojčici poslao knjigu?	Poslala je učiteljica.
U koga je djevojčica gledala kada je recitovala pjesmice o majci?	U učiteljicu.	Zašto joj je poslala?	Da je se sjeća.
Šta mislite, zašto je gledala u učiteljicu?	Zato što je u njoj „vidjela“ majku.	Šta možemo reći, o čemu govori ovaj odlomak pripovjetke?	Odlomak govori o dolasku učitelja.
Šta se jednom desilo za vrijeme šetnje?	Djevojčica je uhvatila rukom učiteljicu za šarenu haljinu.	Možemo li onda ovom odlomku dati naslov- Učitelj je zamijenio učiteljicu?	Možemo.
Kako je učiteljica reagovala?	Učiteljica je prvo čudno pogledala djevojčicu, a onda ju je zagrlila i pomilovala po kosi.	Učenik-dobrovoljac na tabli zapisuje: Preokret: Učitelj je zamijenio učiteljicu (Učenik-dobrovoljac čita šesti odlomak pripovjetke, slijedi analiza sadržaja pripovjetke.)	
Kako je djevojčica odreagovala na učiteljičin gest?	Djevojčicu je postala tužna i tiho je zaplakala.	Kako je djevojčica reagovala kada je učitelj stavio knjigu na klupu i pomilovao je po kosi?	Djevojčica je zaplakala.
		Šta je učitelj uradio?	Ponovo je pomilovao djevojčicu po kosi.
		Zašto je djevojčici bilo lakše od te ruke na kosi?	Djevojčica se sjetila majke, a i učiteljice.

Tako je. Djevojčica se sjetila svoje majke i učiteljice, a učitelj gest ju je podsjetio na to da su je i one tako milovale po kosi. Šta možemo reći, o čemu govori ovaj odlomak pripovjetke?

Govori o učiteljevom milovanju po kosi.

Možemo li onda ovom odlomku dati naslov - Djevojčici je lakše od učiteljeve ruke na kosi? Možemo.

**Učenik-dobrovoljac na tabli zapisuje:
Rasplet: Djevojčici je lakše od učiteljeve ruke na kosi**

Koji likovi su spomenuti u pripovjeci? *Spomenuti su: djevojčica, Timka, Seka, učiteljica, učitelj.*

Kakva je djevojčica? *Djevojčica je poslušna.*

Na osnovu kojih postupaka ste to zaključili?

...

Kakva je učiteljica? *Učiteljica je poput majke.*

Možemo li reći da je učiteljica brižna? *Možemo.*

Na osnovu kojih postupaka ste to zaključili?

...

Kakav je učitelj? *Učitelj je nježan.*

Na osnovu kojih postupaka ste to zaključili?

...

Učenici-dobrovoljci na tabli zapisuju likove i njihove karakteristike.

ZAVRŠNI DIO ČASA

Šta smo mi radili na ovom času? *Pravili smo plan priče i opisivali likove koji se spominju u priči.*

Koliko naš plan ima dijelova? *Ima šest dijelova.*

Koji dio priče je na vas ostavio poseban utisak?

...

Zašto baš taj dio?

...

Za domaću zadaću ilustrujte taj dio priče.

Pitanja i odgovori

Nastavnici se u svom radu susreću sa mnogobrojnim nedoumicama kada je u pitanju terminologija koja se odnosi na osobe sa smetnjama u razvoju. S ciljem pružanja pomoći oko razrješavanja nekih terminoloških pitanja, odgovore na iste pronašle su studentice Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta Matea Josić i Vesna Lukić

Agrafija - nesposobnost izražavanja pisanjem, ili smanjenje te sposobnosti zbog oštećenja u mozgu, dok je motorika potpuno očuvana.

Apatično dijete - dijete kod kojeg se upadljivo pokazuje nedostatak afekata i nedostatak sposobnosti da emocionalno reagira na podražaje. Apatija kod djeteta nije uzrokovana stanjima depresije kao kod odraslih nego se uvijek javlja kao simptom teških poremećaja afektivnog života, kao simptom specifičnog nedostatka osjećanja.

Artikulacija - jasan i pravilan izgovor glasova, njihovo razgovjetno izdvajanje i povezivanje u govoru, u prenesenom smislu, jasno razdvajanje i povezivanje misaonog procesa u jedinstvenu razgovjetnu cjelinu.

Daktilologija - govor prstima.

Deficijentna porodica - nepotpuna porodica u kojoj nedostaje jedan od roditelja bilo zbog razvoda ili smrti jednog od njih.

Dislalija - poremećaj izgovora glasova zbog oštećenja ili funkcionalne nesposobnosti govornih organa.

Edukacija - obrazovanje, odgoj, mijenjanje ličnosti u željenom pravcu duž određenih dimenzija vjerovanja, mišljenja i ponašanja, karakterističnih za određeni razvojni period civilizacije kao i opće društvene prilike u datoj sredini. Termin je uopćen i zahtijeva naknadna određenja.

Eretično dijete - motorički uznemireno dijete sa cerebralnim smetnjama. U njegovom motoričkom ponašanju prevladava pretjerana pokretljivost poznata pod nazivom hiperkinaza.

Govorni i jezički poremećaj - poremećaje govora sačinjavaju nemogućnost proizvođenja ili poremećaji osnovnog glasa (atonija i distonija); poremećaji glasova, artikulacije; poremećaji jezika su potpuno odsustvo govora u djece (alalija); spor, oskudan ili nepravilan razvoj; najčešće postoje kombinirani govorno-jezički poremećaji.

Individualizacija - proces kojim jedna ličnost postiže cjelovitost i nedjeljivost; opći trend u novijim pedagoškim teorijama, školskoj politici te praksi odgoja i obrazovanja, kojim se proces prilagođava učenicovim sposobnostima i interesu; individualizacija je danas načelo izgradnje sistema odgoja i obrazovanja, didaktičko i metodičko načelo i odnos u demokratskoj praksi savremene škole.

Kognitivna inteligencija - termin koji koristi Arthur Jensen kada govori o intelektualnim vještinama koje uključuju apstraktno mišljenje, simboličke procese, konceptualno učenje i korištenje jezika u rješavanju problema; u korelaciji je sa školskim postignućem i mjeri se testovima inteligencije.

Komunikacija - općenje; prenošenje i razmjena nekih sadržaja; interakcija neke osobe s drugom osobom ili jedne osobe s neživim izvorom radi prenošenja informacija (poruke, obavijesti, priopćenja).

Motivacija - sve ono što dovodi do aktivnosti, na osnovu unutrašnjih i spoljnih utjecaja, što tu aktivnost usmjerava i što joj daje određeni intenzitet i trajanje.

Nadarenost - skup urođenih sposobnosti koji pojedincu omogućuju da u jednom ili više područja postiže izrazito visoke rezultate i uspjeh; darovitost se opisuje i kao neobičnost, iznimnost ponašanja koje se očituje u kvalitetnijem, boljem, značajnijem rezultatu od onog kojeg su postigli ostali pojedinci.

Poremećaji ponašanja kod djece - razni oblici atipičnog i asocijalnog ponašanja kod djece. Među takve pojave ubrajaju se neopravdano izostajanje iz škole, skitanje, laganje, kradljivost, hvalisanje, surovost i sl.

Predrasuda - negativan odnos prema određenoj grupaciji ili pojedincima koji joj pripadaju, uz zanezmarivanje činjenica ili naknadnih dokaza.

Pseudomentalna retardacija - fenomen koji najčešće uvjetovan patologijom uže socijalne sredine, poremećajem jednog ili više čula, poremećajima u osjećajnoj oblasti, poremećajima motorike, pogrešnim stavom prema djetetu i nepravilnim odgojnim djelovanjem, kao i nekim drugim faktorima, zbog kojih se intelektualne sposobnosti nisu mogle razviti i manifestirati pa se stvorio privid mentalne zaostalosti djeteta, a ono to u suštini nije.

Socijalna zrelost - sposobnost pojedinca da se uključi određene socijalne aktivnosti i da ih uspješno obavlja. Donekle je uvjetovana biološkim faktorima, a u većoj mjeri zavisi od utjecaja okoline.

Surdopedagogija - disciplina specijalne pedagogije, koja se bavi pitanjima odgoja, obrazovanja i obučavanja djece oštećena sluha.

Tiflopedagogija - posebna grana pedagogije koja proučava odgoj i obrazovanje slijepih.

Literatura

Međunarodni dan osoba s invaliditetom

- <http://osobesainvaliditetom.blogger.ba/arhiva/2009/11/20/2362317>

Autoagresivni napadi kod autistične djece

- „Autizam“, Časopis za autizam broj 1 (27), Zagreb, 2007. god.
- „Autizam“, Časopis za autizam broj 1 (28), Zagreb, 2008. god.
- „Engagemenēt“, Časopis, Praktični vodič za roditelje, 1990-1992. god., N.V.A. Holandsko udruženje za autizam i druge pervazivne poremećaje, Strategija tretmana za djecu sa autizmom, Prevela Nataša Milojević.
- Kodeks dobre prakse za prevenciju nasilja i zlostavljanja nad osobama sa autizmom; veljača, 2008. god.

Web stranice sa kojih su preuzeti tekstovi i slike

- <http://www.kcnis.co.rs>
- <http://www.azoo.hr/admin/>
- <http://www.autismqld.com.au/>
- <http://www.er.rs>
- <http://dira.forums-free.com>
- <http://www.bebano.com>
- <http://www.yemaya.blogger.hr>
- <http://autizam-ri.hr>
- <http://udruga-zvonicici.hr>

Diskalkulija - problem u učenju matematike

- Vlahović-Štetić, V. (2004). Rano učenje i poučavanje matematike. Časopis za obitelj, vrtić i školu
- „Doktor u kući“, revija za zdravlje

Web stranice sa kojih su preuzeti tekstovi i slike

- <http://metro-portal.hr>
- www.hud.hr/ (Željka Butorac „Teškoće učenja matematike“)
- <http://ldx.sagepub.com/content/7/3/164.short> (Kosc Ladislav, 1974, "Developmental dyscalculia,")
- <http://mojdoktor.hr>
- <http://trojka.rs>
- <http://skole.hr>
- <http://logotherapia.hr>

Kvalitet života i zdravlje roditelja djece sa posebnim potrebama sa akcentom na autizam

- Benjak T. Kvaliteta života i zdravlje roditelja djece s pervazivnim razvojnim poremećajima, doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, 2010.
- Yau MKS, Li-Tsang CWP. Adjustment and adaptation in parents of children with developmental disability in two-parent families: a review of the characteristic and attributes. *British Journal of Developmental Disabilities*. 1999;45:38-52.

- Development of the World Health Organization WHOQOL-BREF quality of life assessment. The WHOQOL Group. *Psychol Med*. 1998;28:551-8.
- Cummins R.A. Quality of life definition and terminology: a discussion document from the International Society for Quality of Life Studies. *International Society for Quality of Life Studies*. 1998; pp. 1-43.
- Cummins RA. The second approximation to an international standard for lifesatisfaction. *Social Indicators Research*. 1998; 43:307-334.
- Cummins R.A. Personal income and subjective well-being: A review. *Journal of Happiness Studies*. 2000;1:133-158.
- Brickman P, Coates D, Janoff-Bulman R J. Lottery winners and accident victims: Is happiness relative? *Journal of Personality & Social Psychology*. 1978;36: 668-678.
- Schkade D, Kahneman D. Does living in California make people happy? A focusing illusion in judgments of life satisfaction. *Psychological Science*. 1998; 9: 340-346.
- Suh E, Diener E, Fujita F. Events and subjective well-being: Only recent events matter. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1996;70: 1091-1102.
- Hartley S, Ojwang P, Baguwemu A, Ddamulira M, Chavuta A. How do carers of disabled children cope? The Ugandan perspective. *Child: Care, Health & Development*. 2005; 31(2):167-80.
- Evercare. Study of Caregivers in Decline. 2006.

Web stranica sa kojih su preuzeti tekstovi i slike

- <http://evercarehealthplans.com/pdf/SHEW034203-HIRES.pdf> datum pristupa stranici 8. 10. 2011.

Modifikacija nepoželjnih oblika ponašanja u radu sa djecom s većim teškoćama u učenju

- Babić, M. i sar.; Agresivnost i hiperaktivnost kao smetnje u ponašanju, Sarajevo, 1999.
- Ilić, Z.; Resocijalizacija mladih prestupnika, Beograd, 2000.
- Miller, B.; Kako pomoći djeci sa smanjenom sposobnošću učenja i nedostatkom pažnje, Sarajevo, 2000. godina
- Tomić, R.; Poremećaji u ponašanju kod djece i mladih, Tuzla, 2005.
- Udruženje „Inkluzija“, Seminar 2, „Inkluzivna škola“, Brčko Distrikt, 2005.

Rad s djecom sa teškoćama u razvoju

- Jurić-Šimunčić, A.; „Djeca s teškoćama u učenju i vladanju“, Školska knjiga, Zagreb, 1978.
- Hrnjica, S.; „Škola po meri deteta, Priručnik za rad sa učenicima redovne škole ometenim u razvoju“,

Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta, Beograd, 2004. godina

- Hrnjica, S.; „Dete u razvojnim smetnjama u osnovnoj školi“, Učiteljski fakultet, Beograd, 1997. godina

Specifičnosti nastave u radu sa učenicima sa teškoćama u razvoju

- Branković, D. i Ilić, M. (2003). Osnovi pedagogije. Banja Luka: Filozofski fakultet
- Poljak, V. (1985). Didaktika. Zagreb: Školska knjiga.
- Tomić, R. i Osmić, I. (2005). Didaktika. Tuzla: Denfas.
- Vilotijević, M. (2001). Didaktika 1. Sarajevo: BHMOST.

Humane pretpostavke inkluzivnog obrazovanja učenika oštećenog sluha

- Alić, A. (2004); Didaktički putokazi, Zenica, str. 26
- Bosnar, B, Bradarić-Jončić, S., (2008), Stavovi prema integraciji gluhe djece, znakovnom jeziku i uključivanju tumača za znakovni jezik u redovne vrtiće i škole, Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja, br. 44. str. 11-30
- Cerić, H. i Alić, A. (2005). Temeljna polazišta inkluzije. Zenica: Hijatus.
- Čolić, T. (2007). Smisao i sadržaj inkluzivnog obrazovanja u savremenim uslovima kod nas (neobjavljena magistarska radnja). Banja Luka: Filozofski fakultet.
- Duga - Društvo ujedinjenih grananskih akcija (2006). Vodič kroz inkluziju u obrazovanju. Sarajevo: Duga.
- Imširagić, A. (2007), Inkluzija djece s oštećenjem sluha u redovan sistem odgoja i obrazovanja, Nova škola, Tuzla, str. 79-81
- Novak, J. (1998). Dete sa Down sindromom. Beograd: Save the children.
- Pašalić-Kreso, A. (2003). Geneza sazrijevanja ideje inkluzije ili inkluzija u funkciji smanjivanja neravnopravnosti u obrazovanju. U knjizi: Inkluzija u školstvu BiH, str. 2-24. Sarajevo: Filozofski fakultet.
- Pedagoška enciklopedija 1 (1989). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Pedagoška enciklopedija 2 (1989). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Suzić, N. (2001). Emocionalna dimenzija motivacije u nastavi. Pedagogija - časopis Saveza pedagoških društava Jugoslavije br. 3/2001, 13-28.
- Suzić, N. (2005). Pedagogija za XXI vijek. Banja Luka: TT-Centar.
- Suzić, N. (2005). Riznica igara za učenje slova i brojki. Banja Luka: TT-Centar.
- Suzić, N. (2008), Uvod u inkluziju, GrafoMark, Banja Luka
- Suzić, N. (2011), Svako je gospodar svoje sreće: Istraživanje na uzorku učenika i njihovih roditelja, Pedagogija/2011, str. 99-112.
- Veljković, V. (2002). Inkluzija. U zborniku: Priručnik za inkluzivnu nastavu, str. 4-10. Sarajevo: Duga.

Web stranice sa kojih su preuzete slike

- <http://tuzlalive.ba>

Karakteristike ličnosti nastavnika

- Kohut, H. (1999): Psihoanaliza između krivice i tragičnoga, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
- Raboteg-Šarić, Z. (1993). Empatija, moralno rasuđivanje i različiti oblici prosocijalnog ponašanja. Disertacija. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu-Filozofski fakultet.
- Pastor, I. (2004). Samopoštovanje djece s obzirom na spol, dob i mjesto stanovanja. Diplomski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Kos, A. M.: Škola i mentalno zdravlje, Priručnik za nastavnike, GRIN, Gračanica, 2005.
- Vitas N. Vaspitanje predškolskog djeteta u porodici, Sarajevo: Svjetlost, 1983.

Sposobnost čitanja i pisanja učenika sa posebnim potrebama nakon primjene prilagođenih programa

- Igrić, LJ., Levandovski D., Kiš-Glavaš, L., (1992), Perceptivne sposobnosti djece bez teškoća u razvoju i djece usporenog kognitivnog razvoja, Defektologija, 28, (1 i 2) str. 21- 36
- Mešalić, Š., Mahmutagić A., Hadžihasanović, H., (2004) Edukacija i socijalizacija učenika usporenog kognitivnog razvoja, JU Univerzitet u Tuzli, Defektološki fakultet

Web stranica sa kojih su preuzeti tekstovi

- Kupper, L. (2000) „Publication of thist document education curriculum IEP“ [www. Nichcy.org/pubs/newsdig/nd21htm](http://www.Nichcy.org/pubs/newsdig/nd21htm)

Inkluzija - da ili ne

- Metodika rada sa mentalno retardiranim licima 1 i 3, Priručni materijal, Fakultet za defektologiju, Sveučilište u Zagrebu, (Teodorović, 1997).

Web stranica sa koje su preuzete slike

- <http://web.zpr.fer.hr/ergonomija/2004/puljiz/dokumenti/retardacija.html>

Slobodno vrijeme mladih i Internet

- Hatibović, Č., Hodžić S., Neprilagođeno ponašanje kao posljedica nezadovoljenih potreba učenika, Znanstveno-stručna konferencija s međunarodnim učešćem, Zenica, 2010. god.
- Janković, V., Slobodno vrijeme u suvremenoj pedagoškoj teoriji i praksi, Pedagoško-književni zbor, Zagreb, 1967. god.

Web stranice sa kojih su preuzeti tekstovi i slike

- http://cybermed.hr/osvrsti/doc_dr_sc_gordana_buljan_flander_prof
- [www. bonton.webstarts.com](http://www.bonton.webstarts.com)

Uvođenje jasnih pozitivnih stavova i odnosa u radu sa grupama

Web stranice sa kojih su preuzete slike

- [http:// www. savrsenikrug.ba](http://www.savrsenikrug.ba)

Autizam i Aleksa su svijet zanimljivosti**Web stranice sa kojih su preuzete slike**

- <http://whatifpost.com>
- <http://udruga-zvonicici.hr>

Rad sa učenicom sa poteškoćama u učenju**(PISANA PRIPREMA)**

- E. Micheli., M. Zacchini., Metodologija 'TEACCH' o samostalnom radu namijenjena osoblju koje radi sa licima sa hendikepom, Izdavačka kuća Vannini, Breša, Italija, 2001.
- M.S. Ruzine, Zemlja igara prstima, S. Peterburg, 2000
- N. Krdžalić, Art terapijske tehnike crtanja forme u radu sa djecom sa posebnim potrebama / iskustva iz prakse /, Tuzla, 2009.
- N. Pištoljević, Razumjeti autizam, Columbia University, The Fred S. Keller School
- IPP (Individualno prilagođeni plan i program rada za učenika), interni materijal
- Metode, tehnike i materijali za školsku inkluziju i podučavanje učenika sa onesposobljenjem, EducAid, Italy, 2009.
- Maštalica, Zehra Hubijar, Bosanska rječ, Sarajevo, 2010. godina

Web stranice sa kojih su preuzeti tekstovi

- [http://www.activityvillage.co.uk/;](http://www.activityvillage.co.uk/)
- [http://www.kids-pages.com/;](http://www.kids-pages.com/)
- [http://autizam.pforum.biz/;](http://autizam.pforum.biz/)
- [http://www.autitoys.com/;](http://www.autitoys.com/)
- http://www.unicef.org/bih/ba/protection_inclusion

Pokreti kao stimulansi učenju

- Debeljak, A. (2011): Metode učenja pomoću pokreta i vježbi za mozak-Objavljeno 30. svibanj 2011. objavio Pogled kroz prozor.
- Kolb, K., Miltner, F (2005): Lakše učenje uz zabavu i razmišljanje. Mozaik knjiga. Zagreb.

Web stranice sa kojih su preuzeti tekstovi i slike

- <http://pogledkrozprozor.wordpress.com/>

Inkluzija, roditelji i škola

- Autorski tim (2004) Škola po mjeri deteta: Priručnik za rad s učenicima redovne škole ometenim u razvoju. Beograd: Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta.
- Biondić I., Hendikepirani između ideologije i stvarnosti, Zagreb, 1993.
- Dmitrović P., Metodika inkluzivnog obrazovanja, Sarajevo, 2005.
- Čatić R. - Stevanović M., Pedagogija, Zenica, 2003.
- Mandić P., Individualna kompleksnost i obrazovanje, Beograd, 1995.
- Mandić P., Inovacije u nastavi i njihov pedagoški smisao, Beograd, 1972.
- Škalko K., Roditelji i odgoj djece, Zagreb, 1954.

Web stranice sa kojih su preuzete slike

- <http://www.historiasbiblicas.advir.com>

Radionice kao način kreativnog rada i interaktivnog učenja

- Alfirev, M.(2007) Poticanje razvoja samoodređenja samozastupanja mladih s intelektualnim teškoćama. Zagreb: Udruga za promicanje inkluzije.
- Grupa autora. (2008) Obrazovanje odraslih Sarajevo: Bosanski kulturni centar Sarajevo i Institut za međunarodnu saradnju Njemačkog saveza visokih narodnih škola (dvv international) Ured u Sarajevu.

Sadržaj

Rijač Redakcijskog odbora	3
OPĆA TEORIJSKA PITANJA RADA S OSOBAMA SA SMETNJAMA U RAZVOJU	
Međunarodni dan osoba s invaliditetom - 3. decembar	4
Lejla Arnautović	
Autoagresivni napadi kod autistične djece	5
Amira Begić	
Diskalkulija - problem u učenju matematike	8
Saida Sokoljak, Admir Hasanbašić	
Kvalitet života i zdravlje roditelja djece sa posebnim potrebama sa akcentom na autizam	12
Saša Delić	
Modifikacija nepoželjnih oblika ponašanja u radu sa djecom s većim teškoćama u učenju	15
Suada Sinanović	
Rad s djecom sa teškoćama u razvoju	17
Elzina Hajdarević, Munevera Rašidović	
Specifičnosti nastave u radu sa učenicima sa teškoćama u razvoju	20
Damir Muratović, Sanela Mandžukić, Mirela Žilić	
Humane pretpostavke inkluzivnog obrazovanja učenika oštećenog sluha	24
Amra Imširagić, Fahrudin Alić	
Karakteristike ličnosti nastavnika	27
Salem Bakić	
Inkluzija, roditelji i škola	29
Munira Jahić, Admir Hasanbašić	
NAUČNO-ISTRAŽIVAČKI RADOVI	
Sposobnost čitanja i pisanja učenika sa posebnim potrebama nakon primjene prilagođenih programa	31
Selma Hadžić, Mirsad Đuzdanović	
PRILOZI IZ PRAKSE	
Na putu ka inkluziji	34
Zumra Šahović	
Inkluzija da ili ne	37
Emina Halilčević	
Slobodno vrijeme mladih i Internet	39
Mirela Šehović	
Pozitivna priča	41
Sanela Buljubašić	
Uvođenje jasnih pozitivnih stavova i odnosa u radu sa grupama	43
Esma Kapetanović	

SADRŽAJ

Podrška učenicima sa posebnim potrebama	46
Zana Delić	
Tata, slušaš li me?	49
Ermina Hadžikadunić i Karolina Blagović	
Autizam i Aleksa su svijet zanimljivosti	52
Kosana Nikolić	
Radionice kao načini kreativnog rada i interaktivnog učenja	54
Nesima Krdžalić	
Radionica sa suhim cvijećem	55
Korman Samra, Alemka Delić	
Pokreti kao stimulansi učenju	56
Fata Zilić	
PISMENA PRIPREMA ZA IZVOĐENJE NASTAVNOG ČASA	
Predmet: Bosanski, hrvatski, srpski jezik i književnost	
Edisa Muslić	57
Predmet: Hemija	
Jasmina Jovanović	60
Predmet: Bosanski, hrvatski, srpski jezik i književnost	
Saša Delić	62
PITANJA I ODGOVORI	65
LITERATURA	66

